

„... tuo metu vyko laukinių arklių lenktynės. Visi lenktyniavo. <...> Lietuvos bankas turbūt turėjo tuo metu nustatyti tai, ką jis nustatė jau keleriais metais vėliau, tai, kas yra vadinama atsakingojo skolinimo taisyklėmis, kurios būtų sustabdžiusios tas tiesiog neišvengiamas <...> lenktynes, kurioms patys rinkos dalyviai sunkiai gali atsispirti.“

Prezidentas G. Nausėda, buvęs SEB banko vyriausiasis ekonomistas, liudijimas parlamentinio krizės tyrimo komisijai

„Instrumentai buvo. Dėl įvairių priežasčių pasirinkome jų nenaudoti. Iš tiesų mes nepakankamai įvertinome esančias problemas, ir mums reikėjo veikti kitaip.“

M. Andersonas, buvęs Švedijos Finansų inspekcijos vadovas apie nepakankamą Švedijos bankų priežiūrą, liudijimas Švedijos parlamente apie krizę Baltijos šalyse

„...beprasmiškesnio darbo nesu matęs... Aš skaičiuoju iki dešimt, atsigeriu vandens, nes priešingu atveju tuoj prabilsiu netautiniu folkloru. Galėjo dar paklausti o kas nužudė JFK (Kennedy – aut. past.) bei kur paslėpta Vytauto Didžiojo karūna.“

V. Vasilianskas, Lietuvos banko valdybos pirmininkas apie parlamentinį krizės tyrimą

2009 m. šaliai prasidėjo nauja era. Kreditiniai ištekliai, intensyviai tekėję į Lietuvą iš Švedijos ir kitų Skandinavijos šalių, staiga visiškai išseko. Tai priminė situaciją, kai Rusija dėl politinių sumetimų 2006 m. nusprendė neremontuoti neva sugedusio vamzdžio „Družba“ ir nafta Lietuvai juo nebebuvo tiekiamas. Taigi rusai nebenorėjo duoti naftos, o švedai smogė gal net dar skaudžiau – ne tik užsuko pinigų „kranelį“, bet netgi ėmė juos „siurbti“ iš Lietuvos. Kentėjome ne vieni – kartu su mumis kentėjo didžioji dalis pasaulio, ir mums reikėjo atrasti savo vietą platesniame kontekste. Šiuo laikotarpiu pagalbos į Europos Komisiją ir Tarptautinį valiutos fondą kreipėsi net aštuonios ES šalys. Matėme, kad niekas jų nevertė daryti tai, apie ką mus įspėjo prezidentė D. Grybauskaitė.

Stasys Jakeliūnas

Laukiniai arkliai iš Švedijos

STASYS JAKELIŪNAS

STASYS JAKELIŪNAS

Laukiniai arkliai iš Švedijos

Parlamentinio krizės tyrimo užkulisiai

ŽALIEJI/ELA
Europos Parlamente

STASYS JAKELIŪNAS

*Laukiniai arkliai
iš Švedijos*

**Parlamentinio krizės
tyrimo užkulisiai**

VILNIUS • BRIUSELIS
2020

Iliustracijos
Thomas Riminy

Vertimas iš anglų kalbos
Vadimas Vileita

Redaktorė
Ilona Čiužauskaitė

TURINYS

PRATARMĖ LIETUVIŠKAM LEIDIMUI 7

PRATARMĖ 11

EUFORIJA, O PASKUI – GRIŪTIS 15

KAIP SMOGĖ KRIZĖ 23

PLIENINĖ MAGNOLIJA 29

„ŠVEDIŠKA DRUŽBA“ GRIEŽTOJO
TAUPYMO LAIKAIS 37

PRASIDEDA TYRIMAS 49

PREZIDENTAS BANKININKAS 57

LIUDIJIMAI 63

„VILIBORO“ LAVONAS 71

TYRIMAS Į PABAIGĄ 81

BRIUSELIO VILIONĖS 91

SEIMAS PATVIRTINA IŠVADAS 95

EPILOGAS: IŠMOKTOS PAMOKOS 103

PRIEDAS: 2009–2010 M. KRIZĖS

LIETUVOJE TYRIMO IŠVADŲ SANTRAUKA 111

PRATARMĖ

LIETUVIŠKAM

LEIDIMUI

Šios knygos pavadinimo idėją pasiskolinau iš prezidento Gitano Nausėdos 2018 m. lapkričio liudijimo parlamentinei krizės tyrimo komisijai. Laukiniais arkliais vaizdingai ir gana taikliai jis pavadino skandinaviškus bankus, įskaitant ir savo buvusį darbdavį, SEB banką, kurie be atodairos ir jokios priežiūros tarpusavyje lenktyniavo, siekdami užimti kuo didesnę Lietuvos finansų rinkos dalį. Tai iš esmės lėmė ekonomikos bumą ir nekilnojamojo turto kainų burbulo pūtimą šalyje 2004–2007 m., o vėliau šis burbulas staiga sprogo, kai tie patys bankai iš Lietuvos atitraukė didelę dalį trumpalaikių kreditinių išteklių. Tai ir buvo svarbiausia Lietuvos krizės priežastis.

Taip jau sutapo, kad parlamentinio tyrimo metu vyko prezidento rinkimai, o į komisijai pakviestų liudyti asmenų sąrašą pateko ir du, tuomet dar tik būsimieji, kandidatai į šį postą – G. Nausėda ir Ingrida Šimonytė. Atsakyti raštu į klausimus buvo paprašyta ir tuomet pareigas ėjusi prezidentė Dalia Grybauskaitė. Dėl viso to atsirado daug įvairiausių interpretacijų ir vertinimų, skambėjo nepagrįsti kaltinimai ir net grasinimai apkalta. Nors 2018 m. kovo pabaigoje, Seimui gana vieningai pritarus tyrimui ir jo klausimams, atrodo, kad viskas eisis ramiau ir konstruktyviau. Tai, kas ir kaip vyko tyrimo metu, išdėstyta šios knygos puslapiuose. Juose pateikta tai, kaip tyrimo eigą mačiau aš. Kiti proceso dalyviai, be abejo, turi savo požiūrį ir jį jau ne kartą yra viešai komentavę.

Knygos pradžioje šiek tiek apibūdinama krizės ir jos tyrimo priešistorė, taip pat pateikiama ir viena kita mano biografijos detalė. Knygos pabaigoje galima rasti svarbiausių krizės tyrimo išvadų santrauką, kurioje kiek oficialesne kalba apibendrinti bankų veiksmi sukeltą ekonomikos bumą ir krizę Lietuvoje, galimo manipuliavimo „Viliboro“ indeksu įrodymai ir dėl to padaryta žala bankų klientams bei visiems kitiems mokesčių mokėtojams, nepakankama, neefektyvi, o dažnai ir aplaidi komercinių bankų priežiūra, ydingi biudžeto, mokesčių, pensijų, būsto paskolų draudimo ir skolinimosi valstybės vardu politikos sprendimai, padidinę finansinių problemų mastą ir atnešę papildomus maždaug dviejų milijardų eurų dydžio nuostolius visiems gyventojams. Visa daugiausia komercinių bankų sukeltos krizės finansinė ir socialinė žala valstybei ir jos piliečiams šio tyrimo metu nebuvo vertinama, tačiau ji – dar bent kelis kartus didesnė nei čia paminėtas skaičius.

Tikiuosi, Lietuva daugiau niekada nepatirs tokios didelės krizės kaip 2009–2010 m. Su tuo susiję ir svarbiausi šio tyrimo tikslai – suprasti, kodėl ji įvyko, ir užtikrinti, kad tai daugiau nepasikartotų. Dėl COVID-19 pandemijos Lietuva bent iki šiol patyrė kur kas mažiau ekonominių problemų nei prieš dešimtmetį, nors atrodė, kad ekonomikos nuosmukis bus didžiulis. Nemaža dalimi tai yra ir dėl to, kad ir motininiai, ir dukteriniai Švedijos kapitalo bankai kol kas elgiasi atsakingiau. Svarbu ir tai, kad šiuo metu Lietuvos bankų sistemoje yra gerokai mažiau nepatvaraus, „karštojo“ finansavimo iš šios šalies.

Dirbdamas Europos Parlamente darysiu viską, kad nuo neatsakingų bankų ir juos prižiūrinčių institucijų veiksmų būtų apsaugoti visos ES, pirmiausia – Lietuvos, piliečiai. Todėl apie Lietuvos krizės tyrimą ketinu informuoti kitų šalių atstovus Europos Parlamente, ES institucijas, atsakingas už finansų sistemos priežiūrą. Būtina, kad

krizės priežastys bei pamokos būtų suprastos ir įvertintos ne tik Lietuvos, bet ir visos ES mastu. Todėl ši knyga leidžiama ir anglų kalba.

Prieš kelis mėnesius angliškai buvo išleista „Swedbanko byla“, kurioje aprašiau, kaip 2014-aisiais, Lietuvai rengiantis įsivesti eurą, vienas bankas ketino gyventojams padidinti būsto paskolų palūkanas, o Lietuvos bankas ir kitos valstybės institucijos tai ignoravo. Šio parlamentinio tyrimo metu paaiškėjo dar didesni piktnaudžiavimo palūkanų normomis mastai, todėl sieksiu, kad ne tik Lietuvos, bet ir ES priežiūros institucijos ištirtų visas aplinkybes ir faktus, susijusius su „Viliboro“ istorija, o komerciniai bankai ir nacionalinės bei regioninės finansų priežiūros institucijos prisiimtų už tai atsakomybę.

Esu dėkingas daugeliui žmonių, kurie prisidėjo prie šio tyrimo eigos ir sėkmės: Biudžeto ir finansų komiteto nariams, dalyvavusiems tyrimo procese, šio komiteto biuro ir Seimo kanceliarijos darbuotojams, užtikrinusiems posėdžių organizavimą, transliavimą ir stenografavimą, esamiems ir buvusiems valstybės bei privačių institucijų atstovams, žodžiu ir raštu teikusiems liudijimus ir paaiškinimus krizės tyrimo komisijai, Seimo nariams, supratusiems šio tyrimo svarbą ir balsavusiems už jo pradžią bei galutinę išvadą, ir visiems Lietuvos žmonėms, išreiškusiems palaikymą, teikusiems įvairius siūlymus ir informaciją tyrimo klausimais. Be šios paramos krizės tyrimas vargu ar būtų buvęs sėkmingai užbaigtas.

Ypač noriu padėkoti buvusiam Lietuvos banko ekonomistui Tomui Ramanauskui. Jo indėlis užtikrinant tyrimo profesionalumą ir detalumą buvo pagrindinis, o sprendimas paviėšinti nederamus Lietuvos banko vadovų veiksmus tyrimo metu – drąsus ir pilietiškas žingsnis, kainavęs jam tolesnę karjerą šioje svarbioje valstybės institucijoje.

2020 m. rugpjūtis

PRATARMĖ

Ėjo 2009 metų žiema, ir Lietuva strimgalviais lėkė į didelio masto krizę. Mėnesių mėnesius girdėjome, kad 2008-ųjų rugsėjį driokstelėjusia „Lehman Brothers“ griūtimi prasidėję pasaulio finansų sukrėtimai mums poveikio neturės. Mums sakyta, kad švedų bankai, kurie dominuoja mūsų finansų sistemoje, yra labai atsargūs. Jie esą neužsiima tokiais rizikingais dalykais finansų srityje, kaip britai ir amerikiečiai.

Iki 2009-ųjų sausio paaiškėjo, kad tai netiesa. Ėmė ryškėti, kokių pasekmių turės „Laukinių Vakarų“ stiliaus paskolų nekilnojamajam turtui dalybos, paakintos įstojimo į Europos Sąjungą (toliau – ES). Skandinavų bankai pradėjo atsiimti pinigus iš Baltijos šalių. Užsukus paskolų „kranelį“ sužlugo statybų ir nekilnojamojo turto sektoriai. Netrukus prasidėjo masinis nedarbas ir jį lydinti masinė emigracija. BVP nukritus daugiau nei 20 proc., kas galėtų kaltinti žmones, kad jie išvažiuoja?

Kapstytis iš finansinės duobės mums teko daug metų. Laikas slinko, bet dauguma žmonių nė nesuprato, kas įvyko. Liko daug neatsakytų klausimų. Kodėl šalis buvo pasidariusi tokia priklausoma nuo skandinavų bankų? Kodėl Vyriausybė nesikreipė pagalbos į Europos Komisiją ir Tarptautinį valiutos fondą? Kodėl taip neprognozuojamai keitėsi tarpbankinio skolinimosi palūkanų norma? Kodėl Lietuvos bankas taip nenoriai aiškino visuomenei, kas vyksta?

Kai 2016 m. buvau išrinktas į Seimą, pasiryžau išsiaiškinti kai kuriuos atsakymus. Įtikinau Lietuvos valstiečių ir žaliųjų sąjungą – partiją, su kuria bendradarbiavau ir kuri laimėjo teisę formuoti

Vyriausybę – pradėti parlamentinį tyrimą. Jis vyko 2018–2020 m. ir tapo viena prieštaringiausių temų politinėje Lietuvos padangėje. Mūsų pastangos prisikasti iki tiesos, kas gi vis dėlto įvyko krizės metu, nemažai ką atskleidė – kaip Švedijos ir kitų Skandinavijos valstybių kapitalo bankai neatsakingai skolino pinigus Baltijos šalyse, bet, krizei užgriuvus, paliko jas „ant ledo“ ir apie valdžios atstovų įsikišimą, kurio gijos vedė į labai svarbų asmenį Briuselyje.

Dirbdami buvome beatodairiškai puolami. Lietuvos banko vyresnybė mane vadino „marodieriumi“. Mūsų komiteto narius ji paskelbė „naudingais idiotais“ ir „žaliaisiais žmogeliukais“, esą išnaudojamais kažkieno politiniams tikslams. Sulaukiau net subtilių pagrasinimų per šalies televiziją parodant iš duobės iškastus skeletus. Tai tik dar labiau mums parodė, kad esame šį tą užčiuopę.

2019 m., prieš pat tyrimo pabaigą, didelei savo nuostabai, buvau išrinktas į Europos Parlamentą. Tai buvo galimybė, kurios negalėjau praleisti, bet tai reiškė, kad tyrimą turiu palikti kitų žmonių rankose. Kurį laiką atrodė, kad mūsų darbui gresia likti istorijos sąvartyne. Tačiau 2020 m. birželio 4 d. – po to, kai praleidau kelis mėnesius Vilniuje dėl su koronavirusu susijusių kelionių apribojimų – mūsų tyrimo išvadas (jų santrauka skelbiama šios knygos pabaigoje) plenariniame posėdyje patvirtino Seimas 63 balsais (prieš balsavo 41). Tai – viena iš tų akimirkų mano gyvenime, kuriomis labiausiai didžiuojuosi. Pagaliau išaiškėjo tiesa.

Dabar pirmą kartą šio tyrimo istorija papasakojama tarptautinei auditorijai. Mintis tai padaryti toptelėjo 2020 m. vasarį, Europos Parlamento delegacijai lankantis Kazachstane, mano gimimo šalyje.

Gimiau lietuvių politinių kalinių šeimoje. Tėvai buvo įkalinti Kazachstane sovietmečiu, valdant Stalinui. Motina buvo partizanų ryšininkė, ją pagavo ir nuteisė. Tėvas kritikavo Stalino režimą tarnaudamas kariuomenėje ir sulaukė pasekmių – karo tribunolo nuosprendžio. Kai buvo paleisti iš lagerių, grįžti į Lietuvą jie negalėjo, taigi liko Kazachstane. Ten jie susipažino, gimiau aš.

Šiais metais nusprendžiau apsilankyti gimtinėje. Bet pakeliui dėl pūgos užstrigo traukinys. Kol sėdėjome įstrigę, galvojau apie tūkstančius žmonių, ten mirusių ir išmestų į griovius Stalino gulaguose. Maščiau, kiek daug paaukojo tėvai, nes netylėjo. Pagalvojau, kad negaliu visų per tyrimą atskleistų dalykų palikti dūlėti stalčiuje. Žmonėms reikia žinoti tiesą.

Kai vasarį iškeliauvau į Kazachstaną, buvo pati koronaviruso pandemijos pradžia. Tada atrodė, kad šis virusas – kažkas netikra, neapčiuopiama. Bet kovą jau žinojome, kaip visa tai rimta. Pradėjo ryškėti perspektyva sulaukti dar vieno ekonominio sunkmečio, su kuriuo lyginant 2008-ųjų finansų krizė būtų galėjusi pasirodyti kaip vaikų žaidimas. Todėl dabar kaip niekad svarbu pasimokyti iš anos krizės.

Mūsų tyrimas parodė, kad ir prieš krizę, ir jau reaguojant į ją buvo padaryta esminių klaidų. Taip pat paaiškėjo, kad kai kurie žmonės daugiau žinojo apie šias nesėkmes, nei šiuo metu nori pripažinti. Šios knygos puslapiuose išdėstau, ką sužinojome ir kaip tos pačios klaidos gali pasikartoti dar kartą.

EUFORIJA, O PASKUI – GRIŪTIS

Dramatiški 2009–2010 m. įvykiai Lietuvoje vainikavo 20 metų trukmės istoriją, per kurią tauta atgimė ir buvo priimta į ES šeimą. Tai buvo lemtingą 1990 m. kovo naktį įžiebtos vilties ir suteiktos galimybės istorija. Tačiau tą dieną, mano šalyje vykstant gyvybiškai svarbiems pokyčiams, aš pats buvau kitur. Visą tą vyksmą stebėjau iš Hagos.

Nuo 1988 m. su vienu iš draugų organizavome tarptautinį susirašinėjimo klubą. Tai buvo svaiginantis naujų lietuviams atsiveriančių galimybių metas. Man norėjosi naujų tarptautinių kontaktų. Pats į Lietuvą atsikrausčiau būdamas aštuonerių, kai mano tėvams lietuviams leido sugrįžti iš tremties Kazachstane. Vis dar atsimenu, kaip iš Karagandos miesto, kuriame gyvenome, traukiniu keliavome į Lietuvą, o mama man pirmą kartą parodė lietuvišką raštą. Iki tada mokykloje mokiausi rusiškai.

Atėjus metui rimtai studijuoti, įstojau į Vilniaus universiteto psichologijos specialybę, prieš tai atitarnavęs sovietų kariuomenėje Latvijoje. Tuo metu taip pat pradėjau intensyviai savarankiškai mokytis anglų kalbos. 1987 m. baigęs mokslus ėmiausi įvairiausių veiklų – sociologinių tyrimų, vertimo žodžiu tarptautiniuose seminaruose, psichologinės savitarpio pagalbos grupių organizavimo... Viena iš mano iniciatyvų ir buvo įsteigti Lietuvoje tarptautinio susirašinėjimo klubo, kurio centrinė būstinė buvo Dubline (Airija), padalinį. Norintiems prisijungti prie klubo parduodavome narystę ir suveddavome juos su panašių interesų, panašaus amžiaus ir tas pačias kalbas mokančiais

žmonėmis svetur. Vienu metu mumis pradėjo domėtis KGB, nes jiems buvo neįprasta matyti tiek daug laiškų, atplaukiančių į Sovietų Sąjungą iš išorinio pasaulio.

1990 m. kovą su žmona nukeliavome į svečius pas mūsų susirašinėjimo draugą į Hagą (Nyderlandai). Mums sėdint jo svetainėje, jis kažką pamatė per televiziją ir sušuko: „Kalba apie Lietuvą, kažkas vyksta!“ O buvo paskelbta Lietuvos nepriklausomybė – tuo metu, kai sėdėjome Hagoje ir šią naujieną pirmąkart išgirdome olandų kalba. Nežinojome, ar galėsime grįžti, kas bus toliau.

Nepriklausomos Lietuvos valstybės atkūrimas reiškė, kad ateina didžiosios permainos. Bet tuo laiku buvo sunku nuspėti, kokios jos bus, dar ir dėl to, kad politikoje visai nedalyvavau. Iš pradžių buvo daug nestabilumo, 1991 m. sovietų armijos įvykdyti nužudymai, bandytas surengti pučas Maskvoje. Tačiau į ateitį žiūrėjome viltिंगai. Jau imta kalbėti apie prisijungimą prie Europos Bendrijos. Daug dėmesio skirta ir glaudesniems santykiams su Jungtinėmis Valstijomis. Man pasitaikė proga dirbti nedidelėje JAV konsultacinėje įmonėje, ir ją pasinaudojau. Ten dirbdamas susipažinau su nauju, anksčiau man nežinomu tarptautinio verslo pasauliu. Pradėjau suvokti, jog noriu jį patyrinėti išsamiau. 1993 m., laimėjęs JAV vyriausybės remiamą Edmundo Muskie'o stipendiją, išvykau studijuoti į Mičigano valstijos universitetą.

Į Lietuvą grįžau kupinas naujų išpūdžių ir žinių, įgytų studijuojant finansus ir verslo vadybą. Kaip tik tuo metu šalies ekonomikoje, ypač bankų sektoriuje, ėmė ryškėti rimtos audros požymiai. Į visa tai žiūrėjau verslininko akimis. Grįžęs iš JAV užsiėmiau investicijų valdymu bendrovėje „Lietuvos draudimas“. Iš pradžių buvau investicijų valdytojas, vėliau Finansų departamento vadovas. Pirmas

išbandymas, kurį teko atlaikyti einant šias pareigas, buvo 1995 m. vietinė bankų krizė.

Vietinė bankų krizė

Baltijos šalys buvo paveldėjusios sovietinę sistemą, kur atskiras ekonomikos šakas aptarnavo specializuoti valstybiniai bankai. Atkūrus nepriklausomybę juos reikėjo pertvarkyti į dviejų lygių bankininkystės sistemą, kurioje pagrindinį vaidmenį atlieka centrinis bankas. Lietuvoje specializuoti sovietinės epochos bankai buvo pertvarkyti į valstybinius, o vėliau iš dalies ar palaipsniui visiškai privatizuoti. Tuo pat metu valdžia vykdė labai liberalią naujų komercinių bankų licencijavimo politiką, tikėdamasi taip paskatinti konkurenciją, kad sumažėtų paskolų palūkanos besiformuojančiai rinkos ekonomikai. Neteko ilgai laukti, kol paaiškėjo, kad daugumai šių bankų licencijų išduoti nevertėjo. Problema tik paūmėjo dėl menko reguliavimo ir priežiūros, tad netrukus bankai vienas po kito ėmė bankrutuoti.

Kai pradėjau dirbti draudimo bendrovėje, nemažai jos pinigų buvo laikoma bankuose. Įvertinęs situaciją supratau, kad kai kuriuose bankuose mūsų įmonė laiko per daug lėšų. Pradėjau išiminėti dalį pinigų iš šių bankų, ir paaiškėjo, kad spėjome pačiu laiku prieš bankams žlungant. Dalis bankuose likusių pinigų buvo prarasta, tačiau didžiąją dalį pavyko išgelbėti. Kitiems ne taip pasisekė.

Tai padėjo suvokti, kaip greitai viskas gali keistis. Pamačiau, kad vieną dieną banko finansų vadovas ateina pas tave pasikalbėti su šampanu ir blizgiomis brošiūromis, tikėdamasis susitarti pratęsti indėlio terminą, o kitą savaitę bankas netikėtai užsidaro.

Galiausiai visuotinės suirutės ekonomikoje ši vietinė bankų krizė nesukėlė, nes bankai dar nebuvo pasidarę vyraujančia ekonomikos šaka. Jie patys dar buvo nedideli. Bet ši patirtis man padarė didelį įspūdį. Mažų mažiausiai ji parodė, kaip nesaugu per daug pasitikėti bankais. Taip pat ji atskleidė, kaip kažkas blizgančio ir įtaigaus gali per kelias dienas pavirsti į dulkes.

Visa tai vyko anuomet Baltijos šalyse susiklosčiusiomis „Laukinių Vakarų“ sąlygomis. 1991–1994 m. jau išgyvenome finansinių piramidžių laikotarpį. Staigiai perėjus prie rinkos ekonomikos, visose ūkio šakose, taip pat ir finansuose, imta ieškoti greito pelno. Atsirado vadinamųjų investavimo bendrovių, kurios rinko pinigus žadėdamos 5–10 proc. grąžą per mėnesį. Dėl menko finansų reguliavimo ir prižiūrinių institucijų patirties stokos tokiems veikėjams pavykdavo išlipti sausiems iš balos. Net už priežiūrą atsakingoms institucijoms radus problemų, reikiamų veiksmų ar teisės aktų taisymo nebūdavo imamasi.

Be vidaus problemų, Lietuvai XX a. paskutiniam dešimtmėčiui artėjant į pabaigą teko srėbti dar ir Rusijos krizės privirtą košę. Tuo metu buvau investicijų valdytojas; palūkanos ėmė labai smarkiai augti. Mums tai buvo gera galimybė. Pasiūliau išnagrinėti galimybes investuoti į užsienio finansų rinkas. Tuomet nemačiau krizės šalies mastu – tik tvarkiau savo bendrovės pinigus, mes gerai užsidirbome. Bet mane dar kartą pribloškė, kaip krizės metu viskas gali sparčiai keistis.

Įstojimas į ES

Išaušus naujam tūkstantmečiui, Lietuva pradėjo ruoštis stoti į ES. Atrodė, kad 1990–1999 m. sunkumai netikėtai pasimiršo. Prisijungėme

per iki šiol didžiausią naujų narių priėmimo bangą ES istorijoje, kai į bendriją įstojo dešimt šalių, dauguma iš buvusio komunistinio bloko. Daugumoje šių šalių tai buvo euforijos metas – žmonės buvo susitelkę į narystės privilegijas.

Buvo aišku, kas buvo žadama. Prieš stojant į ES reklamos filmukai ir plakatai gana aiškiai skelbė: „Gausime lėšų iš Europos fondų ir pigių paskolų, stojam!“ Ir įstojome. Už narystę ES Lietuvoje balsavo 90 proc. dalyvavusiųjų referendume.

Prisijungus prie ES, šalį užplūdo geras galimybes užuodusių užsienio bankų pinigai. Mūsų rinka nebuvo išvystyta. Tiek viešųjų, tiek privačių finansų srityse valstybės skolos ir BVP santykis buvo gana mažas. Dėl geografinio artumo ypač mumis susidomėjo Švedijos bankai. Iki 2008 m. skandinavų bankams jau teko apie 85 proc. bankų kapitalo Lietuvoje. Valdžios ir priežiūros institucijos šiuos užsienio investuotojus priėmė išskėstomis rankomis ir nenorėjo jų per daug apkrauti įkyria priežiūra bei teisės aktų reikalavimais. Iš mažesnio masto bankų krizės, mus ištikusios prieš dešimtmetį, nebuvo pasimokyta.

Taip ir pradėjo augti burbulas. Atlyginimai didėjo kasmet po 20 proc., po tiek pat augo ir šalies biudžetas. Nekilnojamasis turtas kasmet brango po 30 proc. Galima buvo pigiai pasiskolinti, nusipirkti butą, o kitą mėnesį jis jau kainavo brangiau. Bankai aktyviai siūlė 100 proc. įsigyjamo turto vertės dydžio paskolas. Turtas pabrangdavo 20–30 proc., jį galima buvo parduoti ir nusipirkti arba pasiskolinti dar daugiau, įkeičiant išaugusią turto vertę.

Taigi visi buvo daugmaž patenkinti. Žmonės buvo nekalti – įvertinus infliaciją, jiems buvo siūloma skolintis už neigiamas realiąsias palūkanas. Gana greitai žmonės ėmė pirkti jau ne materialų turą. Jie pirkto ne butą, o popierių, kuriame buvo įrašyta, kad butas tam tikroje

vietoje stovės, tarkime, po metų. Tai jau išvestinis finansinis produktas. Ir šį popierių po kelių mėnesių gali pelningai parduoti. Prie statybų bendrovių rikiavosi eilės, nes kai matai, kad kažką perkasi tavo kaimynas ir tas kažkas brangs, norisi suskubti daryti tą patį.

Tomis svaigiomis dienomis kai kurie žmonės įspėjo apie riziką. Vienas iš jų buvo Lietuvos banko ekonomistas, vėliau tapsiantis vertingos informacijos teikėju mūsų tyrimui. Jau 2005 m. jis rašė, kad bankai pernelyg agresyviai dalija paskolas.

Buvo požymių, kad ir ES mastu kai kas matė, jog čia ne viskas gerai. 2006 m. Lietuva dėjo pastangas, kad nuo 2007 m. sausio 1 d. prisijungtų prie euro zonos, bet dėl per didelės infliacijos paraiška buvo atmesta. Nepaisant šiokių tokių šalies valdžios triukų siekiant parodyti, esą infliacija yra mažesnė negu iš tikrųjų, Europos centrinis bankas ir Europos Komisija išvelgė esmę. Po dviejų metų neįstojimas į euro zoną Lietuvai atnešė rimtų papildomų bėdų.

KAIP SMOGĖ

KRIZĖ

Krizės laikais su politika turėjau labai nedaug bendro. Valdžioje nuo 2004 m. buvo socialdemokratai, bet šįkart pergalės tikėjosi centro dešinės Tėvynės sąjunga. Pirmas mano sutiktas politikas buvo Andrius Kubilius, kuris paskui, 2008-aisiais, krizės metu, tapo Tėvynės sąjungos premjeru. 2007-aisiais labai susidomėjau kai kuriais čia aprašomais ekonominiais klausimais. Gal dar tada ne iki galo suvokiau problemos mastą, bet jau mačiau, kad kažkas negerai. Gegužę susitikau su A. Kubiliumi, kuris tuo metu buvo Seimo pirmininko pavaduotojas ir Tėvynės sąjungos pirmininkas. Perspėjau jį apie kai kuriuos vis labiau pasireiškiančius ekonomikos disbalansus.

Antras mano sutiktas politikas buvo tuometinis aplinkos ministras Artūras Paulauskas iš liberaliosios Naujosios sąjungos partijos. 2007-ųjų gruodį pristačiau jam kai kuriuos Lietuvos banko valdybai skirtus klausimus dėl tais laikais pastebimo ydingo bankų elgesio. Kitą mėnesį, 2008-ųjų sausį, juos paviešinau. Vėliau, rinkdamas informaciją tyrimui, pamačiau, kad tam tikrus klausimus, kuriuos perdaviau ministrui 2007 m., jis panaudojo savo užklausoje, siųstose į Lietuvos banką.

Tais laikais, kai susitikinėjau su politikais, privačiuose pokalbiuose žmonės pripažindavo: taip, jie išvelgiantys riziką, nes štai ir Latvijoje bei Estijoje ekonomikos augimas jau lėtėja. Bet, atrodo, jie jautėsi nelabai ką nors galį dėl to padaryti. Sparčiai artėjo 2008-ųjų spalio rinkimai, ir siūbuoti valtį nelabai kam norėjosi. Priešingai – 2008 m.

rugpjūtį Vyriausybė gerokai pakėlė pensijas. Ir – koks sutapimas! – tai nutiko likus dviem mėnesiams iki rinkimų.

2007-ųjų gruodį vienoje konferencijoje pasikalbėjau su banko ekonomistu, kuris teikė ekonomikos prognozes pasauliui ir Lietuvai. Paklausiau jo girdint keliems šimtams žmonių, ką jis mano apie šiuo metu užsienio ekonomistų akcentuojamą Lietuvos einamosios sąskaitos deficitą. Jis atsakė, kad nerimą keliančio prasiskolinimo lygio šalis dar nepasiekė, kad viskas sulėtės ir bus gerai.

Bet konferencijos pabaigoje, visiems išsiskirsčius, priėjau prie jo ir pakartojau klausimą. Jo reakcija buvo daug ką pasakanti. Jis atsakė: žinoma, matau grėsmę, bet negi jūs manote, kad tą pasakysiu viešai, girdint šimtams banko klientų? Jei bankų ekonomistai ims perspėti žmones, šie nebeinvestuos, nebevertos. Tai buvo lyg spąstai. Jie nenorėjo įspėti žmonių, nes tai būtų dar sulėtinę svaiginantį ekonomikos augimą.

„Lehman“ žlugimas

2008 m. spalį niekas nebūtų galėjęs paneigti, kad padėtis labai rimta – bent jau pasaulio mastu. „Lehman Brothers“ žlugimas rugsėjį sukėlė pasaulyje tikrą sąmyšį. Bet politikai vis dar teigė, kad Lietuvos tai nepaveiks. Netrukus po „Lehman“ griūties tuometinis Švedijos kapitalo SEB banko vyriausiasis ekonomistas Gitanas Nausėda ir kiti šalies ekonomistai diskutuodami televizijos laidoje pareiškė, kad viskas bus gerai. Visos šios istorijos apie išvestines finansines priemones ir finansų piramides su mumis neturinčios nieko bendro, sakė jis ir kiti. Švedų bankai esą labai tradiciniai ir atsargūs. Finansinių inovacijų madų verpetas mūsų neva neįtraukė. Politikai pasitikėjo bankais. Ko jiems

nerimauti, jei bankų ekonomistai ir kiti žinovai buvo ramūs?

Vėliau, 2019-aisiais, G. Nausėda buvo išrinktas Lietuvos prezidentu. Savo kampanijos metu jis liudijo mūsų tyrimui.

Kad ir ką jie tuo metu būtų sakę viešai, mūsų tyrimas vėliau atskleidė, kad jau tada buvo apstu besitariančios katastrofos įrodymų. 2007 m. gruodį „Deutsche Bank“ išplatino apžvalgą su grafiku, kuriame buvo palygintos Vidurio ir Rytų Europos šalys pagal jų bankų sistemos priklausomumą nuo išorės finansavimo. Lietuva buvo pirmajame ketvertuke. Maždaug „Lehman“ griūties laikais verslo asociacijos posėdyje ši grafiką parodžiau Jekaterinai Rojakai, tuo metu DnB NORD banko (vėliau susijungsiančio su „Nordea“ ir tapsiančio „Luminor“) ekonomistei. Dabar ji yra Lietuvos ekonomikos ir inovacijų viceministrė. Ji atsakė: „Na, mums neverta nerimauti, kad mūsų motininės įmonės atsiims pinigų iš dukterinių, bet reikia baimintis, kad nebūtų masiškai atsiimami vietiniai indėliai.“

Galiausiai indėlių niekas masiškai išsiimti nepuolė, nes Lietuva, kaip ir kitos valstybės, smarkiai padidino indėlių garantijas. O štai skandinavų bankų motininės bendrovės liūto dalį skolintų lėšų iš Baltijos šalių atsiėmė. Švedų bankai buvo suteikę trumpalaikes paskolas savo dukterinėms įmonėms Baltijos šalyse. Pradėjus smukti SEB ir „Swedbanko“ akcijų kainoms, jie nebepratęsę paskolų terminų. Pinigus švedų bankai pradėjo atitraukti 2008 m. pabaigoje, o finansavimo spragą pamažu turėjo užpildyti vietos indėliai. Šis procesas truko iki 2015 m.

Ko gero, J. Rojaka nuoširdžiai nemanė, kad motininės bendrovės atitrauks lėšas iš šalies, tačiau nutiko kitaip.

Bet juk buvo ir daugiau raudonų vėliavėlių. Jas gana aiškiai dar 2006 m. straipsnyje „Red Flags in the Baltics“ aprašė užsienio ekonomistai ir tai buvo publikuota Nourielio Roubini svetainėje. 2007 m.

apie padėtį Baltijos valstybėse įspėjo ir „Danske Bank“ ekonomistas Larsas Christensenas.

Bet 2008-ųjų spalį, kai žmonėsėjo prie balsadėžių, apie visa tai nedaug kas žinojo. Po kelias savaites trukusių porinkiminių derybų Vyriausybę su A. Kubiliumi priešakyje suformavo Tėvynės sąjunga. Nuo jo įžengimo į postą praėjus vos porai savaitių, gruodį jis pranešė lietuviams išblaivinančią tiesos žinią. Mes nesame tokie saugūs, kaip buvo viešai kalbama ligi šiol.

Dėl „Lehman“ griūties pasaulio ekonomika grimzdo į chaosą, smuko eksportas. Dar iki jam žlungant iš skandinavų bankų dukterinių bendrovių Lietuvoje į motinines įmones ėmė plaukti lėšos, bet tarptautinėms rinkoms sustingus padėtis dar pablogėjo. Susitraukė ir nekilnojamojo turto sektorius, čia kainos krito kai kur ir iki 50 proc. Savo ruožtu, išaugo nedarbas statybose, nes imta masiškai stabdyti projektus.

Reaguodama į įvykius Vyriausybė pradėjo greitai ir labai didelėmis palūkanomis, siekusiomis kartais net 10 ir daugiau procentų, skolintis pinigų iš tų pačių bankų, kurie krizę ir sukėlė. Kai tai nepadėjo, buvo padidintas PVM. Iš pradžių vienu, paskui dar dviem procentiniais punktais. Vėliau nuręžti viešojo sektoriaus darbuotojų atlyginimai ir sumažintos pensijos. Verkiant reikėjo sudurti galą su galu, bet biudžeto išgelbėti nepavyko niekaip. Pradinėje stadijoje, imantis visų šių veiksmų, rodos, remtasi prielaida, kad problema kyla iš išorės. Ekonominės prognozės buvo atnaujinamos kas savaitę. Pirmoji prognozė žadėjo susitraukimą 3, vėliau 5 proc., bet faktinis ūkio susitraukimas smarkiai pranoko blogiausias prognozes.

Tuo metu gretimoje Latvijoje padėtis atrodė dar prastesnė. 2008 m. spalį patikrinimo metu nustatyta, kad 1992-aisiais įsteigtas privatus plataus profilio „Parex“ bankas netenka lėšų ir artėja prie

nemokumo. Savininkai patyliukais kreipėsi pagalbos į valstybės institucijas, bet jų prašymas buvo atmestas. Pasklidus gandams žmonės dar sparčiau ėmė atsiiminėti pinigus. Bankas paskelbė bankrotą ir buvo perimtas valstybės žinion.

Tuo metu Lietuva dar neturėjo tokių akivaizdžių problemų bankų srityje, jos išryškėjo vėliau. Žmonės sakė, kad situacija mūsų šalyje tikrai nebūsimanti tokia prasta kaip Latvijoje. Kai 2008-ųjų gruodį kaimynai kreipėsi tarptautinės finansinės pagalbos, Lietuvos politikai vis dar teigė, kad mums to nebūtina daryti, nes mūsų bankai nebankrutuoja. Bet jau tada matėme, kad tarp skolintojų buvo Europos Komisija ir Švedijos valstybė, taip švedų vyriausybei lyg ir prisiimant netiesioginę atsakomybę bei suvokus, kad bėdų bus pridare ir jų šalies bankai.

Žinodami apie mūsų pačių priklausomybę nuo Švedijos bankų Lietuvoje, turėjome geriau numatyti, kas vyks paskui.

PLIENINĖ MAGNOLIJA

Dalia Grybauskaitė buvo ir tebėra jėga Lietuvos politikoje, su kuria negalima nesiskaityti. 2009 m. pradžioje sužinojome, kad jos įtaka jaučiama net jai neužimant jokio renkamo posto šalyje.

D. Grybauskaitė sėkmingai kopė politinės karjeros laiptais ir tapo Lietuvos veidu pasaulio scenoje. Paradoksalu, bet jos karjerai į naudą išėjo narystė Sovietų Sąjungos komunistų partijoje devintajame dešimtmetyje. D. Grybauskaitė liko su sovietiniais komunistais ne tik tuomet, kai Lietuvos komunistų partija 1989 m. atsiskyrė nuo motininės sovietų partijos, bet net po to, kai Lietuva 1990-ųjų kovą paskelbė nepriklausomybę. O jau netrukus po to, kai buvo atkurta nepriklausomybė, jai pavyko įsitraukti į nepriklausomos Lietuvos politiką dirbant Ekonominių santykių ministerijos departamento direktore. Pagrindiniu jos prioritetu tapo stojimas į ES, ir augant šalies perspektyvoms prisijungti prie bendrijos, augo ir politinės D. Grybauskaitės ambicijos. Būdama finansų viceministre ji vadovavo deryboms su Pasaulio banku ir Tarptautiniu valiutos fondu, o paskui per patį įstojimą tapo finansų ministre. Į ES įstojome 2004 m. gegužės 1-ąją, ir tą pačią dieną D. Grybauskaitė paskiriama eurokomisare. Užimdama biudžeto komisarės postą, ji tapo galinga jėga Briuselyje, o 2005 m. dienraštis „European Voice“ ją titulavo „Metų komisare“.

2008 m. D. Grybauskaitė jau nusitaikė grįžti į Lietuvos politiką ir dalyvauti prezidento rinkimuose. Tėvynės rinkėjų akyse ji puoselėjo griežtos ir dalykiškos veikėjos įvaizdį, todėl jai prilipo „geležinės ledi“ ir

„plieninės magnolijos“ pravardės. Taigi išplieskus finansų krizei, neišsakyti nuomonės ji negalėjo. 2009-ųjų pradžioje, kai jau buvo aišku, kad D. Grybauskaitė sieks prezidento pozicijos, Lietuvos žurnalistai jos paklausė, ar ji pasektų Latvijos pavyzdžiu ir kreiptųsi pagalbos į Tarptautinį valiutos fondą. Atsakymas buvo itin tiesus ir atviras: „Tarptautinio valiutos fondo pagalbos prašančios šalys demonstruoja politinę impotenciją.“

Dirbant eurokomisare tai buvo neįtikėtinas protokolo pažekdimas, nes tikimasi, kad ES komisarai liks neutralūs politinių batalijų ir atskirų šalių atžvilgiu. Bet atkreipus į tai jos dėmesį, ji tik dar labiau surgiežtino toną. D. Grybauskaitė tikino, kad Tarptautinis valiutos fondas pareikalautų Lietuvos devaluoti valiutą, kaip kad planavo paprašyti Latvijos. Taip pat ji pareiškė, kad ši institucija priverstų mus smarkiai sumažinti pensijas.

D. Grybauskaitės, kaip ES biudžeto komisarės, nuomonė neturėjo daryti įtakos Lietuvoje vykusiai aktyviai diskusijai, ar kreiptis į Tarptautinį valiutos fondą. Bet ignoruoti jos balsą buvo neįmanoma. 2018 m. lapkritį, kai mūsų komisijai liudijo A. Kubilius, kuris 2009 m. pradžioje, anos diskusijos laikais, buvo ministras pirmininkas, paklausiau jo, ar D. Grybauskaitės pareiškimas apie impotenciją padarė poveikį. Jo atsakymas buvo labai aiškus: taip.

Jau atrodė labai tikėtina, kad D. Grybauskaitė bus kita Lietuvos prezidentė. Kai šitokias pozicijas išsikovojęs žmogus pareiškia kai ką tokio, ar galėtų kas nors iš Vyriausybės išdrįsti kreiptis pagalbos į Tarptautinį valiutos fondą? Iš esmės dėl jos pozicijos į šią instituciją mes nesikreipėme, priešingai negu kaimynai. Vėliau tai mums sukėlė daug problemų, kaip kad atskleidė tyrimas.

Taip nutiko nepaisant šalies ekonomistų išsakomos nuo-

monės, kad į Tarptautinį valiutos fondą kreiptis reikėjo. Tyrimo metu dabartinis prezidentas G. Nausėda paliudijo: 2009 m., būdamas SEB vyriausiuoju ekonomistu, jis viešai komentavęs, kad mums derėtų prašyti tarptautinės finansinės paramos, nes tai būtų nuraminę rinkas dėl devalvacijos rizikos. Šie raginimai rezultato nedavė. Tuometinis Lietuvos bankų asociacijos prezidentas Stasys Kropas taip pat viešai pasisakė, kad Lietuvai geriau būtų skolintis iš Tarptautinio valiutos fondo negu iš rinkos tokiomis didelėmis palūkanomis. Lietuvos nesikreipimas į šią instituciją dar labiau padidino klientams siūlomas bankų paskolų palūkanas. Tačiau D. Grybauskaitės kryptis buvo aiški.

Sunku spėlioti, kodėl jos nuomonė buvo tokia. Galbūt ji norėjo turėti nesurištas rankas tapusi prezidente ir būti matoma kaip stipri savarankiška lyderė, kuri pajėgia ištraukti šalį iš didelės krizės. O gal jos santykius su Tarptautiniu valiutos fondu vis dar temdė ankstesnė patirtis, kai pačioje šimtmečio pradžioje ji dirbo Finansų ministerijoje. Gal ji nesuprato, kad dėl lėšų atitraukimo iš bankų sistemos situacija galėjo tapti dar sunkesnė. Tačiau retrospektyviai galima labai aiškiai pasakyti, kad D. Grybauskaitė klydo. Latvijai neprireikė nei devalvuoti valiutos, nei nuręžti pensijų. Galiausiai Lietuvai teko bent jau ne mažiau nei Latvijai susiveržti diržus, nors į Europos Komisiją ir Tarptautinį valiutos fondą mes nesikreipėme.

Užsispyrusi prezidente

2009 m. gegužę D. Grybauskaitė išrenkama prezidente ir greitai įsitvirtina įtakingiausios Lietuvos politikės pozicijose. Nors paprastai ES Tarybos viršūnių susitikimuose šalims atstovaudavo ministrai pirminkai, tapusi prezidente ji pasiekė, kad Lietuva siųstų į šiuos susitikimus

kaip tik ją. D. Grybauskaitė buvo pasiryžusi paversti prezidentūrą įtakingesne institucija, nei ji buvo paprastai.

Praėjus keleriems metams nuo tada, kai buvo išrinkta, aš pats pajaučiau jos įtaką, kai 2013 m. buvau socialdemokratų ministro pirmininko Algirdo Butkevičiaus patarėjas. D. Grybauskaitė buvo lyg šešėlinė premjerė ir šešėlinė finansų ministrė. Kad ir kas būtų ministras pirmininkas, svarbiausi sprendimai teko jai. A. Butkevičius lankydavosi pas ją kas pirmadienį. Viena kitą kartą po šių susitikimų jis pavadino ją premjere, nors tuoj pasitaisė.

D. Grybauskaitė tapo pirmąja prezidente Lietuvoje, kurią perrinko antrai iš eilės kadencijai (2014–2019 metams). Kai jai einant paskutinius prezidentavimo metus atėjo metas kviešti ją liudyti Seimo tyrimo komisijai, žinojau, kad labai entuziastingo atsako nesulauksiu. Vis dar jaučiau jos nuoskaudą dėl 2009 m. publikacijos, kurioje viešai pateikiau jai kelis klausimus, ir vienas iš jų buvo, ar ji pripažįsta, kad Lietuva įkliuvo į ydingą finansinę priklausomybę nuo Švedijos bankų paskolų ir rizikos vertinimo politikos bei kad ši priklausomybė yra ne ką mažiau pavojinga nei energetinė priklausomybė nuo Rusijos. 2015 m. gegužę parašiau straipsnį politinės psichologijos tema, kuriame ją pavadinau „psichologiniu Vladimiro Putino klonu“. Šios nuostatos laikausi ir dabar, nes jos būdas tikrai labai panašus.

2016 m. buvau išrinktas Seimo nariu ir laikomas Lietuvos valstiečių ir žaliųjų sąjungos kandidatu į finansų ministrus. Tačiau Lietuvoje ministrus skiria prezidentas. Tada ir supratau, kad realaus šanso neturiu – dėl to, ką buvau apie ją parašęs.

Taigi 2018 m. žinojau, kad kvietimas prezidentei liudyti komisijai bus jautrus klausimas. Apsisprendžiau, kad nenoriu jos kviešti liudyti asmeniškai. Ji yra labai tiesmukiška ir neprognozuojama

asmenybė, o aš jokių netikėtų vingių nenorėjau. Ji galėjo paprasčiausiai neatvykti, ir tai jau būtų pakenkę tyrimui.

Taigi užuot kvietę nusiuntėme jai klausimų sąrašą. Klausimai buvo ne tie patys, kuriuos siuntėme visiems, o skirti kaip tik jai, atsižvelgiant į jos vaidmenį prieš krizę ir jos metu. Vienas klausimas, į kurį sulaukėme keisto atsakymo, buvo apie tai, kaip ji tuo metu, būdama ir kandidate, ir prezidente, matė centrinio banko vaidmenį. Tais laikais į Lietuvos banko vadovą ji žvelgė gana teigiamai, gyrė jį kaip gerą žmogų. Vienintelis dalykas, ką ji kritikavo, buvo galbūt per dideli valdybos narių atlyginimai. Tačiau sisteminės banko vaidmens analizės ji nepateikė.

D. Grybauskaitės atsakymas buvo mažų mažiausiai keistas. Užuot tiesiai atsakiusi į klausimą dėl Lietuvos banko, ji atsakė kritiškai vertinanti Vyriausybę. Man buvo įdomu, kodėl ji taip atsakė, taigi vėliau paklausiau jos patarėjų, ar ji žinojo, kad klausimas buvo apie banką, o ne Vyriausybę. Patarėjos atsakė, kad taip, ji viską žinojo, juk visą klausimų medžiagą aš buvau nusiuntęs.

D. Grybauskaitės atsakymai buvo trumpi (po vieną du sakinius) ir gana gynybiški. Ji teigė, kad komerciniai bankai prisidėjo prie šalies gerovės. Atsakydama į klausimą, kodėl pareiškė, kad paramos esą prašo tik impotentai, ji toliau tvirtino, kad buvo iškilusi devalvacijos rizika ir Tarptautinis valiutos fondas būtų pareikalavęs Vyriausybės sumažinti socialinę apsaugą. Nors tuo metu, matant, kaip klostėsi įvykiai Latvijoje, buvo jau gana aišku, kad taip nenutiko.

Abejoju, ar prezidentė kada nors pripažins savo vaidmenį, Lietuvoje priimant su krize susijusius sprendimus 2009–2010 m. Dešimt metų eidama prezidento pareigas ji kūrė įvaizdį, kaip sėkmingai išvairavusi šalį iš krizės pati, be tarptautinės pagalbos. Tačiau mūsų tyrimas atskleidė, kad ji padarė tiesioginį poveikį – ne tik ankstyvojoje

krizės stadijoje, kai buvo nutarta neprašyti finansinės pagalbos, bet ir vėliau, sprendžiant dėl ekonomikos gaivinimo. Šiandien ji tebeturi sąjungininkų įtakingose institucijose, pavyzdžiui, Lietuvos banke. Ji nebėra valdžioje, bet jos išskirtinė įtaka vis dar jaučiama.

„ŠVEDIŠKA DRUŽBA“ GRIEŽTOJO TAUPYMO LAIKAIS

2009 m. šaliai prasidėjo nauja era. Kreditiniai ištekliai, intensyviai tekę į Lietuvą iš Švedijos ir kitų Skandinavijos šalių, staiga visiškai išseko. Tai priminė situaciją, kai Rusija dėl politinių sumetimų 2006 m. nusprendė neremontuoti neva sugedusio vamzdyno „Družba“ ir nafta Lietuvai juo nebebuvo tiekiama. Taigi rusai nebenorėjo duoti naftos, o švedai smogė gal net dar skaudžiau – ne tik užsuko pinigų „kranelį“, bet netgi ėmė juos „siurbti“ iš Lietuvos.

Kentėjome ne vieni – kartu su mumis kentėjo didžioji dalis pasaulio, ir mums reikėjo atrasti savo vietą platesniame kontekste. Šiuo laikotarpiu pagalbos į Europos Komisiją ir Tarptautinį valiutos fondą kreipėsi net aštuonios ES šalys. Matėme, kad niekas jų nevertė daryti tai, apie ką mus įspėjo prezidentė D. Grybauskaitė.

Ypač keista atrodė, kad mūsų kaimynė Lenkija išvis nenukentėjo. Susidomėjau, kodėl lenkai nesusidūrė su tokiais pat ūmiais problemomis kaip mes. Jų statybų sektoriuje sumažėjo augimas, bet pats sektorius nesusitraukė. Nesustojo skolinimasis – jis vis dar augo, nors ir lėčiau. Baltijos šalyse skolinimasis ne tik kad nustojo augti, jis smuko 10–15 proc. Pagrindinė priežastis, kodėl susidarė toks skirtumas, buvo pažeidžiamumas išorės veiksniams. Lenkijos rinkoje veikę bankai nepriklausė nuo finansavimo iš užsienio, mat jis sudarė tik 10 proc. jų paskolų portfelio. Lietuvos ir kitų Baltijos šalių bankų

sistemos priklausomybė nuo išorės finansavimo siekė apie 50 proc. Motininiams bankams sustabdžius vietinių dukterinių bankų finansavimą, galiausiai ėmus atitraukti iš jų lėšas, situacija pasikeitė drastiškai.

Tyrimo metu nustatėme, kad bankai šią lėšų atitraukimo problemą matė. Tikros situacijos nematė, o gal nenorėjo matyti politikai. Tačiau politikai ir valstybės institucijos ne tik kad nepripažino praicityje padarytų klaidų įsivėlus į tokią rimtą priklausomybę nuo užsienio bankų finansavimo, bet ir laiku nesiėmė priemonių, kad sustabdytų finansinį nukraujavimą ir spręstų kitas problemas.

Atsimenu, kaip antrosios A. Kubiliaus Vyriausybės laikais Seimo Biudžeto ir finansų komiteto pirmininkas ekonomistas Kęstutis Glaveckas, kuris vėliau tame pačiame komitete buvo mano pavaduotojas, 2009 m. duotame interviu sakė, kad Lietuvos valiuta yra pervertinta. Politikų reakcija buvo itin griežta. Anot jų, tokie komentarai gali paskatinti spekuliacijas. Televizija organizavo debatus, kur vienoje pusėje buvau aš su K. Glavecku, kitoje – du kiti ekonomistai, iš jų vienas tuometis SEB vyriausiasis ekonomistas ir dabartinis šalies prezidentas G. Nausėda.

Vedėjui paklausus apie devalvaciją, K. Glaveckas pradėjo išsisukinėti ir nepakartojo tiesiai šviesiai, ką buvo sakęs. Apėmė keistas jausmas, nes mes su juo buvome vienoje pusėje, o oponentai – kitoje, bet atrodo, kad jis ėmė žaisti jų pusėje, ne mano. Jie prispaudė jį. Tačiau nenutilau ir toliau kalbėjau apie problemą. 2009-ųjų gegužę paskelbiau straipsnį, kuriame siūliau tuoj prezidente tapsiančiai D. Grybauskaitei apsvarstyti galimybę devalvuoti valiutą ir tuoj pat vienašališkai įsivesti eurą. 2008-ųjų pabaigoje Tarptautinis valiutos fondas tą patį siūlė Latvijai, bet ji galiausiai to nepadarė. Teigiau, kad prieš tai darant reikėtų

privaloma tvarka visas paskolas, ypač būsto, konvertuoti iš litų į eurus ir privalomai fiksuoti palūkanas bent penkeriems metams.

Tačiau jokių didesnių veiksmų šioje srityje valdžia nesiėmė. Staigiai pakilus „Vilborui“ (žr. kitą skyrių), žmonės skaudžiai nukentėjo, nes jų paskolų tvarkymo sąnaudos išaugo 30, 40 ar net 50 proc. 2009 m. tai buvo didžiulis smūgis žmonėms, kilo didelis sąmyšis. Tačiau neatrodė, kad Vyriausybė suvokia ir juolab atvirai pripažįsta, kas vyksta ekonomikoje ir ypač bankų sistemoje. Jiems rūpėjo tik prastumti negailėstingą griežtojo taupymo liniją. Atlyginimai, pensijos, būsto vertė – viskas ritosi į bedugnę.

Tuo metu Latvijoje dirbusio danų ekonomisto Morteno Hanseno tinklaraštyje pasirodė straipsnis „Ekonomika „ša ša ša“ stiliumi“ („Hush-Hush Economics“). Pradėjau vartoti šią sąvoką aptardamas bankų vaidmenį šiuose procesuose. Atrodė, kad tarptautinių ekonomistų požiūris į mūsų situaciją ėmė labai skirtis nuo mūsų vidaus ekonomistų pozicijų. Atsirado Lietuvos bankų ekonomistams ir politikams nediskutuotinų „tabu“ temų, tačiau po daug metų jos prasiveržė mūsų tyrimo metu.

Klausymai už uždarų durų

2010 m., lyginant su ankstesniu dešimtmečiu, pasaulis buvo visiškai pasikeitęs. Į nebūtį nukeliavo svaiginantis entuziazmas dėl įstojimo į ES, nežabotas kvaitulys nekilnojamojo turto rinkoje ir dosnūs pensijų didinimai. Į jų vietą atėjo šalta ir sunki griežtojo taupymo realybė.

Žmonės pyko ir norėjo atsakymų. Taigi Seimo narys K. Glauckas inicijavo klausymus Biudžeto ir finansų komitete siekdamas

aptarti, kas nutiko. Jis ketino susitelkti kaip tik į Lietuvos banko vaidmenį prižiūrint komercinius bankus.

Klausymų formatas nebuvo tobulas. Posėdis vyko už uždarytų durų, visuomenei negirdint. Klausimas buvo svarbus, tačiau iškeltas siaurokai, tad nemaniau, kad komiteto nariai būtų galėję prisikasti iki esmės. Kadangi tai buvo labai svarbi iniciatyva, gavęs kvietimą sutikau liudyti.

Tuo metu vienoje Lietuvos televizijų vedžiau laidą „Svarbus pokalbis“. Pasikviesdavau įvairiausių svarbių žmonių, įskaitant ministrą pirmininką ir tą patį K. Glavecką, kuris šįkart vadovavo klausymams. Iškeldavau daugybę klausimų apie krizės kilmę, ir šie klausimai sulaukdavo šio tokio atgarsio visuomenėje. Vėliau šiuos pokalbius išdėščiau dalyje savo knygos „Lietuvos krizės anatomija“, kuri yra mano rašinių šia tematika rinkinys.

Įsivaizduoju, kad buvau pakviestas, nes mano klausimai ir teorijos sulaukė tam tikro dėmesio. Taigi atėjau į komitetą ir paaiškinau savo nuostatas, pristatęs bankų situaciją: priklausomybę nuo išorės finansavimo ir didelę skolintų lėšų koncentraciją nekilnojamojo turto šakoje. Suskaičiavau, kad 50–55 proc. bankų paskolų portfelio buvo investuota į statybą ir nekilnojamąjį turtą. Taip pat išdėščiau savo požiūrį, kad skolinti užsienio valiuta, ypač būstui įsigyti, yra savaime rizikinga, kaip ir skolinti kintamosiomis palūkanomis. Vėliau dalis mano pranešimo teiginių buvo įtraukta į klausymų išvadas, kurios komiteto lygiu buvo patvirtintos 2010 m. gegužės 17 d.

Pagrindinė dokumento išvada buvo, kad Lietuvos bankas deramai neprižiūrėjo komercinių bankų ir taip leido jiems perkelti valiutų kurso ir palūkanų normos riziką vartotojams ant pečių. Deja, man susidarė įspūdis, kad, be manęs, šias išvadas mažai kas perskaitė.

Nei Seimas, nei Vyriausybė neįdėjo jokių pastangų, kad paskleistų šias išvadas visuomenėje. Nebuvo surengta spaudos konferencija, nebuvo informacijos žiniasklaidai. Labai greitai jos nugrimzdo užmarštin.

Praėjus ne vieniems metams, paklausiau K. Glavecko, kodėl jie nieko nepadarė su išvadomis. Jis pasakė, kad buvo nuėjęs pas prezidentę D. Grybauskaitę, o ši atsakiusi: „Viskas aišku, bet geriau padėkime šiuos dalykus į šoną, į stalčių.“ Ji turėjo savo nuomonę, kodėl nutiko krizė, ir turbūt šios išvados su jos nuomone nelabai derėjo.

Butkevičiaus patarėjas

Per tuos kelerius metus aktyviai stebėjau ir garsiai komentavau finansus bei politiką iš šono, bet pats politinėje arenoje nebuvau. Viskas pasikeitė 2011 m., kai pradėjau kalbėtis su Socialdemokratų partijos vadovu Algirdu Butkevičiumi, kuris vėliau, 2012-aisiais, tapo ministru pirmininku. Pasikviečiau jį kaip svečią į savo laidą, o vėliau susitarėme susitikti atskirai ir aptarti kai kurias mano ekonomines idėjas. Trumpai aptarėme, ar galėčiau kandidatuoti į Seimą kaip nepriklausomas kandidatas jo partijos sąraše. Galiausiai nesusitarėme, nes skirtingai įsivaizdavome, kaip vykdyti rinkimų kampaniją. Bet 2012 m. laimėjęs rinkimus jis netikėtai paskambino man ir pasiūlė tapti jo patarėju finansų klausimais.

2012-ųjų pabaigoje prisijungiau prie A. Butkevičiaus komandos, bet jau netrukus pajaučiau, kad mano iliuzijos sklaidosi. Vyriausybė pasikeitė, bet bankai liko tokie pat galingi ir įtakingi.

Vienas pirmųjų dalykų, kurių ėmiausi, buvo pagelbėti su didelėmis problemomis susiduriančiai valstybės kapitalo bendrovei „Būsto paskolų draudimas“. Jos finansai buvo žlugę, bet ji vis dar

tenkino bankų teikiamas paraiškas dėl draudimo išmokų. Taigi sukūriau restruktūrizavimo planą, kad padėčiau šiai bendrovei ir sutrukdyčiau komerciniams bankams per ją pumpuotis pinigais iš valstybės biudžeto, nes iš jo šiai įmonei buvo teikiamos papildomos kapitalo injekcijos. Aptarti plano pakviečiau tiek skandinaviskų, tiek vietinių bankų vadovus. Iš anksto apie viską išsamiai informavau ministrą pirmininką ir finansų ministrą. Mano planas buvo bent 20 proc. sumažinti draudimo išmokas ir laike išdėstyti išmokų palūkanas nuo 4–5 proc. iki 1–2 proc. Tačiau kai šį planą pristaciau bankininkams, salėje esant premjerui ir finansų ministrui, bankų atstovai keistai į mane pasižiūrėjo. Tuoj pat įsikišo premjeras ir pasakė: „Tai yra pono Jakeliūno mintys, bet mes, kad ir kas būtų, bendradarbiausime toliau.“ Ir viskas buvo baigta.

Tai buvo pirmas kartas, kai ministras pirmininkas, man pritaręs privačiuose pokalbiuose, nepalaikė manęs girdint visiems šiems bankininkams. Bet ne paskutinis.

Po kelių dienų turėjau su premjeru vykti į Švediją susitikti su tenykščiais bankų ir politikos pasaulio atstovais. Jam manęs nepalaikius per susitikimą Vilniuje, vykti nenorėjau. Nuėjau pas premjerą ir paklausiau, kas atsitiko. Jis pasakė: „Su bankais turime būti atsargūs.“ Pasakiau, kad tokiu atveju negaliu su juo keliauti į Švediją, juolab kad bankai, su kuriais turėjome susitikti, buvo tie patys, kurie kūrė problemą imdami pinigais iš šios bendrovės, taigi iš esmės iš mokesčių mokėtojų kišenės. Jis pasakė: „Dabar nebegali atsisakyti, visi bilietai nupirkti.“ Sutikau jį lydėti, bet tik su sąlyga, kad kelionės metu pasikalbėsime, kas nutiko per aną susitikimą su bankų atstovais ir ko toliau imsime bankų ir finansų srityse. Tačiau šis pokalbis taip ir neįvyko.

Švedijoje susitikome su tuometiniu ministru pirmininku Fredriku Reinfeldtu ir pagrindinių Švedijos bankų vadovais. Paskutinis

mūsų pokalbis buvo su „Swedbanko“ vadovu Michaelu Wolfu ir jo komanda. Atsimenu, juokavome, kad, ko gero, „Swedbankas“ ir kiti ne geriausiu būdu tvarkėsi su rizikomis Lietuvoje. Pasišypojojome vieni kitiems. Mandagiai susitikome, ir tiek. Iš tų susitikimų nebuvo jokie rezultato. Jaučiausi dalyvaujantis veikiau diplomatiškai palaikant santykius su švedais, o ne bandant prisikasti iki problemų šaknies.

Nors sprendžiant bankų klausimus buvo justi įtampa, komandoje likau, nes tikėjausi, kad galime sutarti kitose srityse – pavyzdžiui, dėl pensijų pertvarkos ir euro įvedimo. 2013 m. pradžioje Lietuvos banko ekonomistas Raimondas Kuodis atsiuntė man laišką klausdamas, ar mes ką nors ketiname daryti dėl antrosios pensijų sistemos pakopos. Turėjau patirties su šia sistema, nes dar šimtmečio pradžioje, dirbdamas draudime, dalyvavau formuojant tokių sutarčių portfelį. Pradėjau domėtis solidarumu grįstos „Sodros“ pensijų sistemos ir kaupimu grįstos antrosios pakopos sąveika. Mačiau, kad kažkas rimtai nesueina. Ėmiau tyrinėti kelių ekonomistų, įskaitant tuometinio Pasaulio banko vyriausiojo ekonomisto Josepho Stiglitzo, rašinius. Priėjau išvadą, kad reikia rimtesnės pensijų sistemų pertvarkos, negu kad buvo svarstoma Vyriausybėje.

Taigi pasisakiau už tai, kad dėl antrosios pensijų pakopos pasikonsultuotume su Pasaulio banku. Ministrui pirmininkui pasakiau, kad antroji pakopa net su jo svarstomais nedideliais pataisymais nėra socialdemokratiška. Iš tikrųjų jos struktūra ir finansavimo būdas yra priešingi socialdemokratijos idėjai, nes ji tiesiogiai finansuojama iš „Sodros“ lėšų. Paaiškinau, kad bendrauju su ekspertais iš Pasaulio banko, ar galima juos pasikviesti?

Privačiai jis pasakė man: „Gera, taip ir padarykime, Pasaulio bankas – labai rimta institucija.“ Taigi neoficialiai susitariau su Pasaulio

banko žmonėmis, jie atsiuntė preliminarų pasiūlymą. Už paslaugas ekspertai paprašė 30 000 JAV dolerių – iš esmės labai simbolinės sumos. Bet kai grįžau pas premjerą su šiuo pasiūlymu, jis pasiuntė mane pas socialinės apsaugos ministrę, kuri nenorėjo tuo užsiimti. Nuėjau pas finansų ministrą – nenorėjo ir jis. Netrukus supratau, kas pastoja kelią: Švedijos bankai ir prezidentūra. Man buvo pasakyta, kad prezidentė kategoriškai prieš kokius nors papildomus šios srities pokyčius.

G. Nausėda, tuo metu vis dar ekonomistas SEB banke, kuriam priklausė antrosios pensijų pakopos produktus siūlanti gyvybės draudimo bendrovė, televizijos reportaže pareiškė, esą aš „judu kaupiamosios pensijų sistemos nacionalizavimo link“. Jam parašiau atsakymą, aiškindamas, kad darau kaip tik priešingai – pasiūliau ją privatizuoti, tai yra nemaitinti jos mokesčių mokėtojų pinigais. Norėjau, kad iš jos pasitrauktų „Sodra“ ir kad ji būtų finansuojama asmeniniais ir darbdavio pinigais, kaip tai daroma Skandinavijoje, kur veikia ir motininis SEB bankas.

Nuėjau pas ministrą pirmininką ir paklausiau, kodėl jis nekovoja dėl mano plano. „Jie mane suėd“, – atsakė jis. Žinojau, kas tie „jie“ – švedų bankai ir pensijų fondai. Jie turėjo stiprų balsą žiniasklaidoje, ir jis bijojo, kad industrijos atstovai jį kritikuos. Nėra ko stebėtis – taip veikia politikai. Tačiau mane toks jo požiūris dar kartą nuvylė. Juolab kad tais laikais A. Butkevičius buvo ne tik ministras pirmininkas, bet ir Socialdemokratų partijos vadovas.

A. Butkevičius apskritai buvo labai neryžtingas ir kaip žmogus, ir kaip politikas. Pavyzdžiui, atsimenu ketverius metus trukusį blaškymąsi, ar Lietuvai verta statyti naują atominę elektrinę. Per visą kadenciją jis šiam projektui nei pritarė, nei jį atmetė, tiesiog laikė pakabintą. Kai aš ar kiti patarėjai jo privačiai paklausdavome, koks jo

planas, atsakymas buvo labai tipiškas: „Kam man priiimti atsakomybę ir sakyti „taip“ arba „ne“?“

Euro įvedimas

Iki 2014 m. spėjau geroai nusivilti šia Vyriausybe. Bet norėjau likti ir dirbti su dar vienu svarbiu projektu – euro įvedimu. Taip pat norėjau ir toliau bandyti pertvarkyti pensijų sistemas. Iš esmės euro įvedimas buvo vienas iš nedaugelio klausimų, kuriais sutarėme ir su prezidentu D. Grybauskaite. Prisijungti prie bendros Europos valiutos norėjau ne dėl simbolinės, o dėl labai praktinės šio žingsnio reikšmės. Privatus ir viešasis mūsų sektoriai priklausė nuo euro, nes buvo labai daug pasiskolinę šia valiuta. Mums reikėjo įsivesti eurą, kad atsikratytume devalvacijos rizikos ir labiau stabilizuotume visą finansų sistemą.

Prisidėjau prie kampanijos keliaudamas po mažus miestus ir pasisakydamas žiniasklaidoje. Apklausos rodė, kad maždaug pusė lietuvių tuo metu nepritarė valiutos keitimui, tačiau stengėmės juos įtikinti. Galiausiai pajutome, kad turime tam pakankamą visuomenės palaikymą, ir 2015 m. sausio 1 d. ministras pirmininkas pirmą kartą Lietuvoje išsigrynino pinigų eurai. Valiutų keitimo kursas buvo 3,45 lito už vieną eurą. Tai buvo didi akimirka. Europos Komisijos būstinė Briuselyje pasidabino audeklu su pasveikinimu mums prisijungus prie euro zonos.

Euro įvedimą lydėjo nemaloni šalutinė istorija, susijusi su „Swedbanku“, kuria ėmiau nuodugniau domėtis. Man tai buvo papildomas ir netikėtai iškilęs su euro įvedimu susijęs projektas. Tai buvo dar vienas pavyzdys, kiek galios Švedijos bankai igavo Baltijos šalyse.

Šikart bankas bandė pasipelnyti iš klientų ir diskredituoti Lietuvą, pasinaudodamas savo įtaka ir Lietuvos banko bei kai kurių politikų palankumu jam.

Šio atvejo detales išsamiau papasakojau atskiroje publikacijoje „Swedbanko byla“, čia pateiksiu tik trumpą santrauką. Į daugelį būsto paskolų sutarčių, kurios buvo sudarytos litais, „Swedbankas“ buvo įtraukęs nuostatą, kad jeigu Lietuva prisijungtų prie euro zonos, šalies ekonomikos rizikos dedamoji paskolų palūkanų apskaičiavimo modelyje, banko vadinamame PRIME, būtų pakeista, kad atitiktų tikrojo šalies kredito reitingo lygį. Prieš įvedant eurą šis rodiklis kažkodėl buvo prilygintas reitingo AAA lygiui. Tai reiškia, kad ši dedamoji labai menkai prisidėjo prie palūkanų normos. Visa tai būtų padidinę būsto paskolų kainą, o pagal Euro įvedimo įstatymą joks kainų didinimas dėl euro įvedimo buvo neleistinas. Kainų lygis turėjo likti toks pats. Bet ir „Swedbankas“, ir Lietuvos bankas tai ignoravo.

Neskaitant šios „Swedbanko“ bylos, kurią man sunkiai, tačiau pasisekė išspręsti žmonių naudai, eurą įsivesti pavyko sėkmingai. Tačiau 2015 m. „Sodros“ biudžeto klausimo baigtis nebuvo tokia gera. Mano pastangos pertvarkyti „Sodros“ ir antrosios pakopos pensijų sistemas niekur nepasistūmėjo. „Sodra“ buvo palikta „melžiamos finansinės karvės“ padėtyje ir prislėgta didžiulės, beveik 4 milijardus eurų siekiančios skolos. Komerciniai bankai naudojos šia netvaria situacija socialinio draudimo srityje, kad su didžiule mokestine lengvata parduotų savo vadinamojo „investicinio gyvybės draudimo“ produktus bei siūlytų kaupimą antrojoje pensijų sistemos pakopoje.

Įtariau, kad išlaikyti „Sodrą“ pažeidžiamą ir priklausomą nuo valstybės biudžeto bei bankų paskolų buvo pačios prezidentės noras. Kai paklausiau jos patarėjų, šios atsakė įdomiai: „Kad politikai

nebandytų be jokio finansinio pagrindo didinti pensijų.“ Taigi galbūt prezidentė tai laikė spaudimo priemone politikams, kad jie nespekuliuotų ir neleistų pinigų iš „Sodros“, kaip kad buvo padarę 2008 m., prieš pat krizę. Galiausiai Lietuvos valstiečių ir žaliųjų sąjunga pavyko panaikinti šią skolą, partijai laimėjus 2016 m. rinkimus. Tačiau anuo laikotarpiu, mokant 8 proc. siekiančias palūkanas, Finansų ministerijai buvo išmokama per metus apie 150 milijonų eurų, o dar 150 milijonų – pensijų fondams. Iš viso kiekvienam pensininkui tai kainavo po 40 eurų per mėnesį, arba vidutiniškai daugiau nei 10 proc. jų mėnesinės pensijos.

To man jau buvo per daug. 2014 m. gruodį nusprendžiau paskelbti kritišką straipsnį ir išsakyti savo požiūrį į šią situaciją. Žinojau, kad tai bus keista, atsižvelgiant į tai, kad buvau ministro pirmininko patarėjas, taigi pabandžiau parinkti tokį laiką, kai jo nebus šalyje. Bet jo planai netikėtai pasikeitė. Publikacija pasirodė premjerui esant vietoje. Jis paskambino man ir pasakė, kad „to jau per daug, riba peržengta ir mūsų keliai turi išsiskirti“. Sutikau, tačiau daugiau nei jis, nei kas nors iš Personalo skyriaus su manimi nesusisiekė. Taigi pats įteikiau atsistatydinimo prašymą ir oficialiai pasitraukiau iš Vyriausybės gruodžio 31 d., vieną minutę iki įvedant eurą.

PRASIDEDA

TYRIMAS

Palikęs ministro pirmininko biurą 2015 m. vėl nusprendžiau užsiimti akademinė veikla ir įstojau į sociologijos doktorantūrą. Taip pat tyrinėjau politikos psichologiją, kuria domiuosi ne ką mažiau nei pačia politika. Mane domina, kaip elgiasi politikai, kas juos motyvuoja, kaip kai kurie iš jų įgauna didelę įtaką, kaip jie manipuliuoja žmonėmis ir informacija. Tuo metu atradau ką tik išleistą Roberto Shillerio ir George'o Akerlofo knygą „Kvailių žvejonė“ (*Phishing for Phools*). Dėmesį prikaustė jos paantraštė: „Manipuliacijų ir apgaulių ekonomika“. Iš karto nusprendžiau, kad ši knyga bus išversta į lietuvių kalbą.

Užsiimdamas šia veikla, netikėtai sulaukiau kvietimo susitikti su Ramūnu Karbauskiu, Lietuvos valstiečių ir žaliųjų sąjungos pirmininku. Jam komandoje reikėjo finansų ekspertų, taigi susitarėme. Jo finansuojamas fondas išleis lietuvišką „Kvailių žvejonės“ versiją, o aš jo partijos sąrašė dalyvausiu artėjančiuose Seimo rinkimuose. Netrukus po to įvykiai pasisuko mums itin palankia linkme. Mūsų politinė jėga laimėjo rinkimus ir 40 proc. vietų Seime – Lietuvai tai didžiulė persvara. Tapau Seimo nariu bei Biudžeto ir finansų komiteto pirmininku, nors į partiją neįstojau.

Surašiau finansams skirtą partijos rinkimų programos dalį, kurioje kalbėta apie pensijas, „Sodrą“ ir mokesčių reformą. Bet žinojau, kad tai, kas nutiko per finansų krizę, lieka iki galo neišsiaiškinta. Iki tada išsamūs krizės tyrimai jau buvo atlikti maždaug penkiolikoje valstybių, įskaitant ir Švediją. O kodėl ne Lietuvoje? 2010-ųjų klausymai buvo

neblogo pradžia, tačiau to nepakako. Išrūpinau, kad partijos programoje atsirasų pažadas išsamiai viską ištirti ir apibendrinti.

Kai pradėjome diskutuoti apie tyrimą, opozicinės jėgos labai susinervino, ką tas tyrimas reikš. Iš pradžių jos mane apkaltino inicijuojant „raganų medžioklę“ kitaminčiams, esą aš stengiuosi pakenkti ankstesnių vyriausybių, tiek kairiųjų, tiek dešiniųjų, atstovams. Tokių ketinimų niekad neturėjau. Man rūpėjo išsiaiškinti tiesą, kad galėtume pasimokyti iš klaidų ir neleisti joms kartotis.

Tačiau prasidėjus mūsų kadencijai, darbų buvo apstu. Buvome pažadėję daug dalykų apmokestinimo, pensijų, „Sodros“ skolos ir kitose srityse. Kai kurie Seimo nariai stengėsi perimti tyrimo iniciatyvą į savo rankas ir reikalavo, kad būtų priimtos jų sąlygos. Jie norėjo, kad susiaurintume tyrimą iki vieno aspekto – kodėl krizės metu buvo didelėmis palūkanomis skolinamasi iš vietinių bankų ir tarptautinių finansų rinkų. Tai būtų ne tik apriboję tyrimo mastą, bet ir labai jį politizavę, nes klausimas būtų nukreiptas į vienos konkrečios (brangiai pasiskolinusios) Vyriausybės veiksmus. Tai nebūtų mums leidę įžvelgti problemos esmę. Laikiausi nuostatos, kad reikia plataus tyrimo, ir galiausiai man pavyko tą pasiekti, priėmus opozicijos siūlymą atkreipti dėmesį į procikliškus biudžeto politikos sprendimus prieš smogiant krizei. Už tyrimą balsavo 84 iš 140 Seimo narių. Manau, jis buvo patvirtintas, nes visi matė potencialą iš jo gauti tai, kas jiems rūpėjo. Patvirtintas tyrimas turėjo būti nuodugnus ir platus.

Majausko „pagaliai į ratus“

Ilgai neteko laukti, kol tyrimas susidūrė su politine torpeda, vardu Mykolas Majauskas. Anksčiau jis buvo premjero A. Kubiliaus patarėjas,

o 2016 m. vienu metu su manimi išrinktas į Seimą. Ir jis, ir pats buvęs ministras pirmininkas buvo tyrimą atliekančio Biudžeto ir finansų komiteto nariai. Atrodė, jie abu norėjo nukreipti tyrimą, kad jis labiau suktųsi apie pasaulinę krizę ir tai, kaip puikiai jie su šia krize susitvarkė Lietuvoje.

2016 m. rinkimuose abu su M. Majausku buvome iškėlę kandidatūras toje pačioje Vilniaus apygardoje. Antrajame rinkimų ture ji net parėmiau, nes tada galvota apie mūsų partijų koaliciją – nors vėliau susiklostė kitaip. Tais laikais man atrodė, kad jis yra daugmaž normalus jaunas politikas. Bet mūsų santykiai sugedo jam patekus į Seimą. 2018 m. jis pateko į „MeToo“ skandalą dėl seksualinio priekabiavimo dar 2009-aisiais – tais laikais, kai buvo ministro pirmininko patarėjas. Inicijavau jo apkaltos komisijos sukūrimą Seime.

Praeities dalykai išaiškėjo M. Majauską paskyrus pirmininkauti komisijai, atsakingai už savižudybių ir smurto, įskaitant seksualinį smurtą, prevenciją. Tokio akibrokšto pasirodė per daug kai kurioms merginoms, prie kurių jis galimai priekabiavo, būdamas patarėju. Tuo metu jis taip pat buvo politinis moksleivių mentorius. Paragintas ir galbūt paremtas Tėvynės sąjungos frakcijos Seime, M. Majauskas ėmėsi gana nuožmių teisinių priemonių, kad nutildytų merginas ir jas rėmusias žurnalistes. Man tokie veiksmai buvo visiškai netoleruoti, ypač turint omenyje jo pareigas Seimo komisijoje, taigi keletą kartų bandžiau inicijuoti apkaltos jam komisiją, bet nesėkmingai. Dukart balsai pasiskirstė po lygiai, bet trečią kartą nubalsuota jo naudai. Nuo tada jis, aišku, vertino mane kaip politinį priešą. Jo politinis stilius man atgrasus. Jis turi galvą ant pečių, bet yra gerokai linkęs į manipuliacijas ir agresiją.

M. Majausko požiūris išaiškėjo jau per pirmą Biudžeto ir finansų komiteto posėdį, kuriame turėjome aptarti tyrimą. Komisijai

pirmą kartą susėdus prie stalo, jis pasakė: „Komitetas ketina užsiimti nesąmonėmis.“ Posėdis buvo jau prasidėjęs, tad jo pastabą įtraukiau į protokolą.

Tokio požiūrio laikėsi ne tik M. Majauskas. Panašiai į tyrimą reagavo Finansų ministerija ir Lietuvos bankas. Finansų viceministrė Miglė Tuskienė buvo dirbusi Briuselyje, Lietuvos atstovybėje, tais laikais, kai komisaro pareigas ėjo D. Grybauskaitė, ir jos įtaka buvo jaučiama. Pirmi požymiai, kad jie bendradarbiaus nelabai noriai, išryškėjo mums nusiuntus į ministeriją preliminarious klausimus tyrimo pradžioje. Į šiuos klausimus gavome labai trumpus atsakymus. Kai paklausiau finansų ministro – kodėl, jis atsakė: „Na, mums nesinori kapstyti tame, ką darė pirmtakai.“ Tai buvo institucinis lojalumas.

Vėliau, kai bandžiau išsikviesti vieną iš techninių ministerijos ekspertų, jie priešinosi, nors jis pats norėjo ateiti. Net kai jam leido liudyti, man pasirodė, kad jį bandoma pristatyti neigiamai.

Lietuvos banko atsakymai į mūsų pirminius klausimus buvo dar prastesni. Bankas atsakė taip trumpai, kad, atrodo, tyčiojasi iš mūsų. Jie pareiškė jau pateikę atsakymus per 2010 m. klausymus ir mes turėtume patikrinti anų laikų dokumentus. Kai šiuos atsakymus pristaciau komiteto nariams, kai kuriems iš jų, suprantama, kilo pyktis. Buvo panašu į nepagarbą parlamentui. Įtraukiau tai į posėdžio protokolą ir nusiunčiau Lietuvos bankui paaiškinęs, kad komiteto nariams kyla jausmas, jog Lietuvos bankas nebendradarbiauja su tyrimą atliekančia Seimo komisija. Tai buvo rimtas kaltinimas, nes centrinis bankas teisiškai privalo atsakyti į specialiosios tyrimo komisijos paklausimus.

Po kelių savaičių bankas atsiuntė išsamesnius atsakymus. Jie nenorėjo tarpinstitucinio konflikto, bent jau tada. Atviresnis konfliktas prasidėjo vėliau.

Tuo laikotarpiu tuometis ekonomikos ir inovacijų ministras Virginijus Sinkevičius, vėliau (2019 m.) nuo Lietuvos paskirtas ES komisaru, gana aiškiai pasakė, kas manęs laukia atliekant šį tyrimą: „Tu būsi vienas.“ Jis turėjo omenyje, kad politinės paramos tikriausiai neturėsiu, ir nemaža dalimi buvo teisus. Be to, jis palaikė glaudžius santykius su žmonėmis Lietuvos banke ir komerciniuose bankuose. Neatsitiktinai vienas jo viceministrų buvo iš Lietuvos banko, kitas – iš komercinio.

V. Sinkevičius, švelniai tariant, pats nepalaikė mūsų tyrimo. Jaučiau, kad jis bando apsaugoti Lietuvos banko valdybos pirmininką kalbėdamasis su kai kuriais mano kolegomis komitete ir Seime. Jis taip pat oponavo mano bandymui ištirti britų finansinių technologijų bendrovę „Revolut“, kuri gavo licenciją bankinei veiklai Lietuvoje, nepaisant labai rimtų valdysenos ir pinigų plovimo prevencijos problemų bei akivaizdžiai įtartinų ryšių su Rusija. Jam ir kitiems labai magėjo pritraukti tokius „vienaragius startuolius“, tad pasitelkęs draugus V. Sinkevičius priešinosi mano tyrimams ir iniciatyvoms. Anot jų, aš temdžiau Lietuvos įvaizdį pasaulyje, klausinėdamas tokių dalykų apie „Revolut“.

Rimtų klausimų kėlė ir V. Sinkevičiaus laikysena, kai bandžiau surengti apkaltą M. Majauskui. Kai du kartus pritrūko bent vieno balso, kad procesas pajudėtų, jis nedalyvavo nė viename iš balsavimų. Dar apmaudžiau – negynė merginos, atvirai per televiziją pasisakiusios apie M. Majauską ir vėliau sulaukusios jo atakos teisinėmis priemonėmis. Mergina dirbo Vyriausybės kanceliarijoje, o vienu metu – ir V. Sinkevičiaus ministerijai pavaldžioje įstaigoje. Tai, kad jis negynė savo kolegės, man pasirodė visiškai moraliai nepriimtina. Tačiau paskui V. Sinkevičius sulaukė akivaizdaus M. Majausko ir kai kurių kitų jo partijos narių

palaikymo Seime, svarstant jo kandidatūrą į ES komisarus. Taigi mano akyse V. Sinkevičius irgi yra jaunas ir gudrus politikas, kaip ir M. Majauskas.

2019 m. mano politinei jėgai V. Sinkevičių iškėlus į Lietuvos nominuojamo eurokomisaro pareigas, o politinės grupės Europos Parlamente vadovams išreiškus tam paramą, negalėjau nereaguoti. Ne tik dėl to, kad jis stojo į Lietuvos banko vadovų pusę ir siekė juos apsaugoti, bet ir todėl, kad nesiėlgė etišškai ir nepadėjo jaunai M. Majausko užpultai kolegei, dirbančiai Vyriausybėje. Turėjau ir rimtų abejonių dėl jo kompetencijos bei motyvacijos. Prieštaravimai sukėlė įtampą tarp manęs ir mano politinių sąjungininkų.

PREZIDENTAS BANKININKAS

2018 m. rugsėjį, sudarydami liudyti kviestinų asmenų sąrašą, susidūrėme su dviem keblumais. Vienas – dėl esamojo pirmojo asmens valstybėje, kitas – dėl būsimajo.

Ankstyvoje stadijoje nutariau, kad prezidentės D. Grybauskaitės asmeniškai geriau nekviesti. Tačiau G. Nausėdą iškviesti turėjau, nes būdamas SEB vyriausiuoju ekonomistu jis negalėjo nežinoti to, kas vyko su Švedijos bankais ir jų finansavimo modeliu Lietuvoje. Problema buvo ta, kad tuo momentu jau buvo gana aišku: jis sieks prezidento posto. Tas kėlė grėsmę tyrimą politizuoti, o to tikrai nenorėjau. Žinojau, kad mane gali apkaltinti bandymais jam pakenkti ir veikti galimo Lietuvos valstiečių ir žaliųjų sąjungos kandidato naudai.

Komisijai pasiūliau liudytojų sąrašą, kuriame buvo buvę premjerai, finansų ministrai, bankų vadovai, bankų vyriausieji ekonomistai ir Lietuvos banko valdybų vadovai ir nariai. G. Nausėdos įtraukimas į sąrašą, atrodė, sukėlė tikrą paniką kolegoms konservatoriams. Jis dar nebuvo paskelbęs kandidatuosiąs, bet taip dažnai rodėsi žiniasklaidoje, kad ketinimai buvo gana aiškūs. Formaliai G. Nausėda buvo nepriklausomas, bet tuo metu laikytas konservatorių favoritu. Mane net apkaltino bandant kerštauti G. Nausėdai, nes kartą jo iniciatyva trumpai buvome kalbėję apie mano įsidarbinimą SEB banke, tačiau tai nesibaigė darbo sutarties sudarymu. Pats G. Nausėda atskleidė šią detalę per rinkimų kampaniją, siekdamas mane diskredituoti, nors tuo akivaizdžiai pažeidė SEB grupės nuostatas dėl personalo politikos. Net pasklido

kalbų apie apkaltą man už šį sudarytą liudytojų sąrašą. A. Kubilius pareiškė šioje „inkvizicijoje“ nedalyvausiąs ir paliko komisiją. Kartu su juo iš vietos pakilo ir išėjo M. Majauskas, bet vėliau, 2019-ųjų spalį, vėl prisijungė – įtariu, kad galėtų bauginti mums liudijusį žmogų, prabilusį apie negeroves Lietuvos banke, ir kad sukeltų sąmyšį baigiamojoje tyrimo stadijoje (išsamiau kitame skyriuje).

G. Nausėda jau iki to, oficialiai vis dar eidamas SEB vyriausiojo ekonomisto pareigas, kurias ėjo nuo pat 2000 m., vykdė hibridinę rinkimų kampaniją ir televizijose pasirodydavo pakalbėti įvairiausiomis temomis, ne tik ekonominėmis ir finansinėmis. Postringavo apie politiką, atviravo apie šeimos gyvenimą, dėstė požiūrį į istoriją – apie ką tik nešnekėjo. Tai niekaip nebuvo susiję su jo darbu. Rugpjūčio viduryje susitikau su Švedijos ambasadore Lietuvoje, kuri pažymėjo, kad Švedijoje niekada nebūtų toleruojama situacija, kai banko ekonomistas vykdo slaptą prezidento rinkimų kampaniją nuolat šmėžuodamas televizijos ekrane. Išsakiau nuomonę, kad jo vykdoma agitacija galėtų sukelti problemų SEB bankui Švedijoje, nes jis naudojo savo pareigas banke savireklamai. Rugpjūčio 30 d. parašiau SEB banko Lietuvoje vadovui Raimondui Kvedarui laišką, kuriame išdėsciau tą patį susirūpinimą ir paklausiau, ar pagrįstas būtų vertinimas, kad SEB dalyvauja Lietuvos vidaus politikoje. Šiaip ar taip, kokio velnio ekonomistui ir jo bankui kištis į politiką? Tą pačią dieną laišką paviešinau.

SEB ir G. Nausėda iš pradžių atsakė, kad jeigu jis paskelbtų apie kandidatavimą, tai iš karto pasitrauktų iš banko. Bet panašu, to buvo negana, nes vėliau tą pačią dieną buvo paskelbta, kad jis išeina iš darbo po savaitės. Įtariu, tokių skubų sprendimą bankas priėmė todėl, kad gavo nurodymą iš Stokholme esančios SEB būstinės. Apie kandidatavimą

G. Nausėda paskelbė praėjus 10 dienų po to, kai išėjo iš banko. O spalį priėmė mano kvietimą liudyti komisijai.

Bankininkai ir politikai „vienoje lovoje“

Šis epizodas man atrodė didesnės problemos simptomas – kad Lietuvoje bankai ir politikai „miega vienoje lovoje“. Bankų ekonomistai šalies žiniasklaidoje jaučiasi kaip namuose – juos nuolat kviečia į eterį, tuo metu ekonomistų akademiką viešumoje retai pamatysi. Ypač glaudus šis ryšys atrodo su Švedijos bankais, ir tai darė įtaką valdžios norui ar nenorui tinkamai išnagrinėti, kokią poveikį šie bankai padarė ekonomikai per krizę ir po jos. Tai aš ir norėjau labiau išsiaiškinti pasikvietęs liudyti G. Nausėdą, taip pat suprasti, kaip galima pakeisti padėtį, jeigu tai įmanoma.

Savaime suprantama, šiam liudytojui žiniasklaida rodė didžiausią dėmesį. Dar iki jo liudijimo dienos (2018 m. lapkričio 14 d.) įvykis buvo taip plačiai anonsuotas, kad ėmiau šiek tiek jaudintis. Tuo metu vyravo nemaža įtampa ir emocinis stresas. Todėl išvakarėse, kad tikrai išsimiegočiau, išgėriau ketvirtadalį migdomosios tabletės. Paprastai migdomųjų nevartuju, todėl mane jie paveikė labai smarkiai, taigi kitą rytą neišgirdau žadintuvo ir pramiegojau. Buvau nepasiekiamas, nes miegu išjungęs telefoną. Tad tą rytą komisija turėjo pradėti klausytis G. Nausėdos be manęs.

Galiausiai pabudau, pasižiūrėjau į laikrodį ir šokau iš lovos. Man buvo panika, kaip ir mano vadovaujamos komisijos nariams, kurie nežinojo, kur dingau. Nulėkiau iki Seimo, bet kai atvykau, G. Nausėda jau buvo įpusėjęs liudyti. Kai įėjau į politikų ir žurnalistų sausakimšą salę,

visi sužiuro į mane. Bet pirmąją liudijimo dalį gerai suvaldė mano pavaduotojas K. Glaveckas, kuris, pasirodo, buvo G. Nausėdos dėstytojas dar devintajame dešimtmetyje, sovietmečiu.

G. Nausėda moka gražiai kalbėti, tad jo liudijime buvo gausu vaizdingų palyginimų. Vienu metu jis pripažino, kad iki krizės bankai „lakstė kaip laukiniai arkliai“. Jis pasakė, kad nebuvo nieko, kas galėjo „mus“, tai yra bankus, suvaldyti, ir pripažino, kad Lietuvos banko priežiūra nebuvo pakankama. Atrodė, G. Nausėda buvo nusiteikęs pripažinti šiek tiek blogybių, nes vykdė rinkimų kampaniją, bet ne per daug, nes nenorėjo žlugdyti banko autoriteto. Šiaip ar taip, gana nuoširdus buvo pripažinti tokį dalyką, juolab kad prieš įsidarbindamas SEB dar iki 2000 m. jis pats dirbo komercinius bankus prižiūrinčiame Lietuvos banke. Taigi šią situaciją jis pažinojo ir iš „laukinių arklių“, ir iš jų „tramdytojų“ pozicijų.

G. Nausėda taip pat nuosaikiai pakritikavo D. Grybauskaitę dėl to, kad ši neleido kreiptis tarptautinės finansinės paramos į Tarptautinį valiutos fondą, priminęs keletą savo anų laikų citatų. Tai taip pat buvo įdomus pripažinimas, juk galiausiai kaip tik iš jo ir kitų skandinaviskų bankų Vyriausybė krizės pradžioje skolinosi labai didelėmis palūkanomis.

Ši liudijimą žiniasklaida stebėjo atidžiausiai, o liudytojo rinkimų kampanija jau buvo visiškai įsibėgėjusi. G. Nausėda siekė išpuoselėti savo sklandžiai kalbančio žmogaus įvaizdį, todėl jam buvo svarbu per apklausą nesudaryti įspūdžio, lyg jis vengtų atsakyti ar nepripažintų faktų. Tuo pat metu jam reikėjo atsiriboti nuo D. Grybauskaitės laikysenos ir krizės metu Vyriausybės priimtų sprendimų. Galų gale, sakyčiau, jo liudijimas jam rinkimuose nepakenkė, nes jis gana gerai išlaikė šią liniją. 2019-ųjų gegužės 26-ąją tauta G. Nausėdą išrinko

prezidentu, o aš tą pačią dieną buvau išrinktas į Europos Parlamentą. Lygiai po metų, 2020-ųjų gegužės 26-ąją, pristaciau mūsų krizės tyrimo rezultatus Lietuvos Seimui, būdamas svečias, atvykęs iš kito parlamento.

LIUDIJIMAI

Didžiausia mus asmeniškai aplankiusi „žvaigždė“ tarp liudytojų buvo be penkių minučių prezidentas, o iš raštu mums atsakiusiųjų – esamoji prezidentė, bet man jie nebuvo patys įdomiausi liudytojai. Šiaip ar taip, abu politikai, o šie tokio pobūdžio situacijose negarsėja dideliu nuoširdumu ir noru dalytis informacija. Viena man įdomiausių liudijimų pateikė buvusi politikė, anksčiau turėjusi europarlamentarės mandatą.

Apklausti liudytojus mūsų komisija pradėjo 2018 m. rugsėjį. Atėję jie kalbėdavo po 45–90 min., o mes klausinėdavome. Margarita Starkevičiūtė mums liudijo viena pirmųjų, jau tą rugsėjį. Ji yra ekonomistė, o krizei plėtojantis 2008–2009 m. buvo Europos Parlamento narė. Susitikimo su ja laukiau labai susidomėjęs, nes atsiminiau, kaip ji be galo daug stengėsi, kad išpėtų Vyriausybės pareigūnus apie situaciją ir kylančias grėsmes.

Galima teigti, kad M. Starkevičiūtės liudijimas nemaža dalimi tapo svarbiu viso mūsų tyrimo atspirties tašku, bent jau kalbant apie krizės metu imtas paskolas ir platintas obligacijas. Ji atkreipė mūsų dėmesį į 2009 m. balandžio 24-osios Europos Parlamento rezoliuciją. Paprastai tokios rezoliucijos gal ir nebūtų labai svarbios, bet šioje vartojamos formuluotės rodė įtikinamą pagrindą Lietuvai kreiptis finansinės pagalbos į Europos Komisiją ir kitas institucijas. Rezoliucija parlamentas paragino „išanalizuoti bankų, kurie perkėlė savo lėšas iš vėliausiai įstojusių valstybių narių, elgesio poveikį“, pritarė „savano-riškiems bankų ir vėliausiai į Europos Sąjungą įstojusių valstybių narių

susitarimams, pagal kuriuos tie bankai nenutraukia kredito linijų“ bei paskatino „ir toliau taikyti tokias iniciatyvas“.

Taigi iš esmės ES uždegė žalią šviesą tokioms šalims kaip Lietuva gauti finansinę ES paramą. Tuo pasinaudojo aštuonios šalys, įskaitant Latviją, Rumuniją ir Vengriją. Latvijai finansavimą suteikė ir Švedijos valstybė. Ryga dėl to įgijo manevro finansų rinkose laisvę. Kai Latvijos vyriausybė 2011 m. grįžo į tarptautines rinkas, situaciją pavyko stabilizuoti ir pasiskolinti pigiau nei Lietuvai. Tas rodė, kad pasinaudoti šia programa būtų buvęs geras dalykas. Rezoliucija tapo pamatiniu mūsų tyrimo dokumentu, parodžiusiu, jog valdžia ignoravo gana akivaizdžiai prieinamus sprendimus.

M. Starkevičiūtė papasakojo desperatiškai bandžiusi atkreipti Vyriausybės dėmesį ir parodyti lengvesnę išeitį. Kadangi į jos skambučius ir elektroninius laiškus niekas neatsakė, ji net tyčia bandė patykti finansų ministro oro uoste, kur galėtų priremti jį prie sienos. Pasak jos, Ingridai Šimonytei 2009 m. liepą tapus finansų ministre, ignoravimas tęsėsi. Kiekvieną kartą, kai bandydavo susisiekti su Vyriausybės atstovais, jai susidarydavo įspūdis, kad su ja niekas nenori kalbėti. Vienas iš paaiškinimų, kodėl taip vyksta, galėjo būti galbūt D. Grybauskaitės visiems duotas nurodymas nebendrauti „su šia išprotėjusia ponija“.

Išlaisvintas vidaus ekonomistas

Dar vienu svarbiu liudytoju tapo pagrindinis Finansų ministerijos makroekonomistas Ričardas Kasperavičius, kuriam viceministrė M. Tuskienė iš pradžių nenorėjo leisti liudyti. Jis pateikė kritiškų įžvalgų ir daug medžiagos apie laikotarpį prieš prasidedant krizei. Greta kitų

dokumentų, medžiagoje buvo 2006–2007 m. jo surašytų tarnybinių pranešimų ministrams ar ministerijos departamentų vadovams, kuriuose net jau 2006-aisiais buvo gana taikliai aiškinama, kokių rimtų problemų gali kilti, kai ims koreguotis visi šie disbalansai, ypač einaimosios sąskaitos deficitas ir netvarus bankų skolinimo tempas. 2007 m. jau buvo su didesne nei 70 proc. tikimybe prognozuojama, kad krizė vyks pagal „kietojo nusileidimo“ scenarijų. Buvo aišku, kad finansų ministras ir kiti ministerijos pareigūnai tada turėjo rimčiau pažiūrėti į R. Kasperavičiaus perspėjimus. Jis tapo vienu pagrindinių liudytojų, pravėrusių uždangą ir leidusių pažvelgti, kas vyko Finansų ministerijoje.

Kitu svarbiu liudytoju tapo A. Kubilius, kurio liudijimas buvo įdomus ne tik tuo, kad jis krizės metu buvo ministras pirmininkas, bet ir todėl, kad jis visai neseniai iki liudydamas pats išėjo iš tyrimo komisijos. Jis priminė, kad 2008-aisiais prasidėjo jo antroji premjero kadencija, o iki tol jis buvo ministru pirmininku per Rusijos krizę ano šimtmečio pabaigoje. Taigi jis turėjo patirties suvaldant krizę.

A. Kubilius net turėjo su savimi mano knygą „Lietuvos krizės anatomija“. Jis pacitavo ją ir pasakė: „Jūs gi jau išleidote šią knygą, ką dar norite padaryti?“ Apskritai jis nevengė bendradarbiauti ir pripažino, kad D. Grybauskaitės pareiškimas apie „neimpotentę“ Lietuvą turėjo įtakos jo apsisprendimui nesikreipti į Tarptautinį valiutos fondą. Taip pat jis neneigė, kad bent iš dalies dėl krizės kalti bankai. Taigi, nors komitete iki tol su juo būta priešiško ir susiskaldymo, kaip liudytojas jisėjo į kontaktą.

O štai A. Kubiliaus Vyriausybėje finansų ministre dirbusi I. Šimonytė liudydama nebuvo tokia atvira. Kaip ir G. Nausėda, ji taip pat kandidatavo į prezidentus nuo Tėvynės sąjungos. Iš tikrųjų ji beveik nieko neatskleidė. Pasak jos, praėjus laikui lengva mąstyti racionaliai ir

logiškai, bet tada jie nelabai turėję iš ko rinktis. I. Šimonytė teigė, kad Vyriausybė darė tai, ką turėjo daryti. Atkreipiau dėmesį, kad jos darbo Vyriausybėje metu pasirinkimas kaip tik buvo, ir jau esama užtektnai įrodymų, kad teisinga būtų buvę pasielgti kaip tik priešingai, negu darė ji.

Pasakiau, kad, priėmusi tarptautinę pagalbą ir 2011 m. grįžusi į finansų rinkas, Latvija skolinosi 1 procentiniu punktu mažesnėmis palūkanomis nei Lietuva. Parodžiau duomenis, kad dėl permokėtų palūkanų, lyginant su Latvija, Lietuva per dešimt metų prarado maždaug 2 milijardus eurų. Ji tik atsakė, kad tai „priklauso nuo požiūrio“. Dėl jos nusistatymo pradėjau šiek tiek nekantrauti, tad paklausiau, ką mūsų komisija, jos nuomone, turėtų rekomenduoti remdamasi krizės patirtimi. Ji atsakė: „Nieko.“ Jos teigimu, nėra didelės prasmės teikti rekomendacijų, nes politikai mąsto kitaip. Jie neanalizuoja, neplanuoja, jie daro, ką mano esant reikalinga, štai ir viskas.

Mane toks lengvabūdiškumas stebino, bet ji ne vienintelė iš liudytojų rodė tokį požiūrį. Panašiai kalbėjo ir Reinoldijus Šarkinas, 1996–2011 m. ėjęs Lietuvos banko valdybos pirmininko pareigas. Tyrimo metu jis jau buvo pensijoje, į mano raštu suformuluotus klausimus atsakė gana biurokratiškai. Anot jo, bankai buvo prižiūrimi pagal standartines procedūras, tarptautinės institucijos jokių esminių pastabų dėl to esą neturėjo, bankų kapitalo pakankamumo rodikliai visada būdavo tinkami. Jis kreipė dėmesį iš esmės tik į šiuos kapitalo rodiklius, nors, be abejo, centrinis bankas turėjo matyti daugiau parametrų. Bet į šiuos klausimus jis nereagavo ir tokie jo tyrimo komisijai pateikti paaiškinimai smarkokai kirtosi su medžiaga, išdėstyta viename paviėšintame dokumente, kuris buvo nusiųstas iš R. Šarkino vadovaujamo Lietuvos banko į Vyriausybę 2009 m. vasario 11 d., prieš planuotą ministro pirmininko A. Kubiliaus kelionę į Švediją.

R. Šarkinas ir per krizę bandė įteigti, kad patys žmonės elgėsi neracionaliai, skolindamiesi ir pirkdami smarkiai brangstantį turtą nepagalvojo apie prisiimamą riziką. Jokios bankų ir juos prižiūrėti turinčio Lietuvos banko atsakomybės jis nepripažino.

Iki krizės

Panašių gaidų girdėjome ir iš Gedimino Kirkilo bei Rimanto Šadžiaus, iki ateinant krizei dirbusių ministru pirmininku ir finansų ministru socialdemokratų Vyriausybėje. Jie sakė nežinoję, kas vyksta, ir bandė dėl visko kaltinti bankus. Abu jie neneigė, kad vaizdas atrodo prastas, bet nepriėmė atsakomybės. G. Kirkilas primygtinai teigė, kad jeigu jie būtų pradėję perspėti žmones ir verslą, krizę būtų tik sustiprinę. Jo kadencijaėjo į pabaigą, ir jis nenorėjo siųsti jokio signalo į išorę, kad vyksta kai kas blogo. Paklausiau jo apie tai, ką išgirdome iš Finansų ministerijos makro-ekonomisto R. Kasperavičiaus. Bet jis paneigė, kad jam 2006 ar 2007 m. būtų pateikta tokia informacija.

Tokiais G. Kirkilo paaiškinimais gal būtų galima ir patikėti, bet ne R. Šadžiaus. 2008 m. balandį, būdamas finansų ministru, per susitikimą ministerijoje jis man pasakė, kad jam kelia susirūpinimą sparčiai lėtėjantis skolinimo tempas Estijoje ir Latvijoje. Tai buvo dar iki „Lehman Brothers“ griūties. R. Šadžius 2008-ųjų pabaigoje taip pat buvo nuėjęs į Seimo komitetą ir informavęs, kad gali kilti problemų ir reikėtų konsoliduoti biudžetą. Nuolatiniai 2004–2008 m. valdžioje buvusių žmonių atsikalbinėjimai, esą jie nieko nežinojo apie besikaupiančias problemas, tiesiog nederėjo su realybe.

Dar vieną įdomų liudijimą pateikė dabartinis Lietuvos banko vadovas ir mano pagrindinis oponentas viso tyrimo metu Vitas

Vasiliauskas. Pirmą kartą su juo susidūrėme 2011 m., netrukus po to, kai jis užėmė banko valdybos pirmininko postą. Tada pasiūliau jam surengti Lietuvos banke vidaus tyrimą ir išsiaiškinti, kas nutiko 2008 m., kaip kad buvo padaręs Airijos centrinis bankas. Jis atsakė: „Ne mūsų darbas vykdyti tokius tyrimus. Jeigu reikia, tegu tiria kiti.“ Taigi po septynerių metų, kaip jis ir patarė, pats ėmiau tirti šį klausimą, o jį pakviečiau liudyti.

Iš anksto žinojau, kad daug iš jo neišgausime. Jis yra nepajudinamas D. Grybauskaitės sąjungininkas – iš tikrųjų 2009-aisiais jis vadovavo jos prezidentinei rinkimų kampanijai. Dvejais metais vėliau D. Grybauskaitė jam atsilygino paslauga už paslaugą ir pasiūlė Lietuvos banko vadovo pareigas. Negalėjo būti abejonių, kad jis liudys išvien su prezidentu. Jis nesutiko, kad didžiausia atsakomybė už krizę tenka bankams, net kai jam buvo parodyta gausybė grafikų, iliustruojančių dėl bankų sprendimų pajudėjusius finansinius srautus. Jis minėjo fiskalines priežastis, apmokestinimo problemas ar dar bet ką. Pačių komercinių bankų ekonomistai, tokie kaip G. Nausėda, atviriau ir sąžiningiau kalbėjo apie jų bankų vaidmenį negu jis. Bet V. Vasiliauskas pagal išsilavinimą yra teisininkas, ne ekonomistas, tad jam tikriausiai trūko ir kompetencijos.

Dar iškviėtėme Audrių Misevičių, kuris Lietuvos banko valdyboje buvo atsakingas už komercinių bankų priežiūrą iki 2013 m., o paskui, kaip ir aš, tapo ministro pirmininko A. Butkevičiaus patarėju. Jis irgi nebuvo linkęs prisiimti atsakomybės ir laikėsi buvusio viršininko linijos. Pasistengęs pasakyti kuo mažiau, didelės naudos tyrimui jis nedavė.

Esminiai dokumentai

Labai svarbių įrodymų gavome iš Finansų ministerijos Valstybės izdo departamento direktoriaus Audriaus Želionio. Dar iki ateinant liudyti jo paprašiau atsiųsti visą turimą informaciją apie paskolų sutartis ir vertybinių popierių emisijas. Iš šių dokumentų aiškėjo, kad sudarant kai kuriuos sandorius su komerciniais bankais nebuvo laikomasi skolinimosi procedūrų, o tą vėliau patvirtino ir Valstybės kontrolė.

Tarp dokumentų buvo ir 2010 m. vasario 4 d. vykusio posėdžio protokolas. Posėdyje komisija, atsakinga už skolinimosi Vyriausybės vardu alternatyvų vertinimą, nusprendė siūlyti Vyriausybei išplatinti finansų rinkoje vertybinius popierius, mokant didesnes nei 7,5 proc. palūkanas ne už 1, o už 2 milijardus JAV dolerių, nes „situacija rinkoje buvo sujaukta“. Dar vienas reikšmingas įrodymas buvo tarptautinio banko, platinusio Lietuvos Vyriausybės vertybinius popierius, atstovo laiškas man, kuriame užsiminta, kad tais laikais banke apie Lietuvos valdžią juokauta: „Jie sumokės bet kiek palūkanų be klausimų ir derybų. Kitos vyriausybės derėdavosi po kelis mėnesius dėl kuo mažesnių palūkanų.“ Tai tik dar kartą parodo tuometės valdžios neūkiškumo mastą ir priimto sprendimo nesikreipti finansinės paramos į tam skirtas tarptautines institucijas ydingumą.

Tačiau svarbiausių įrodymų pateikė anksčiau mano jau minėtas pranešėjas iš Lietuvos banko Tomas Ramanauskas. 2019 m. spalį jis paliudijo ir patvirtino pavišintų dokumentų, kuriuos prieš tai jau keletą mėnesių nagrinėjome, autentiškumą. Siekiant neatskleisti liudytojo tapatybės, jis buvo išklausytas uždarame komisijos posėdyje. Daugiau apie tai – vėliau.

„VILIBORO“ LAVONAS

Vykdant krizės tyrimą paaiškėjo, kad susiduriame su tikru „drambliu kambaryje“, kuris galėjo pakeisti visą tyrimo eigą. Tai buvo „Viliboro“ klausimas, kuris, beje, lieka aktualus ir gali netrukus iškilti į ES lygį.

2007 m. pirmą kartą pastebėjau, kad su „Viliboro“ indeksu – remiantis komercinių bankų teikiamais duomenimis Lietuvos banko apskaičiuojama vidutinė tarpbankinė palūkanų norma – vyksta kažkas keisto. Iki įvedant eurą 2015 m. bankai naudojo „Viliborą“ apskaičiuodami klientams teikiamų paskolų litais kintamąją palūkanų normą. Pastebėjau nenormalių ir niekaip nepaaiškinamų „Viliboro“ svyravimų tai aukštyn, tai žemyn. Prasidėjus tyrimui, mums informaciją teikęs T. Ramanauskas taip pat minėjo, kad „Viliboro“ svyravimai jam atrodė labai keisti, ypač per 2009–2010 m. krizės laikotarpį, o juk jis tuo metu buvo pagrindinis tyrėjas Lietuvos banke.

Problema buvo ta, kad net priėję išvadą, jog vyko kažkas nešvaraus, mes žinojome, kad dirbti su šia tema būtų sudėtinga ir pareikalautų daug laiko. Baiminausi, kad dėl to visas tyrimas gali labai užtrukti (galiausiai taip ir nutiko). Tačiau kai vienas rinkėjas manęs konkrečiai paklausė: „Ar tirsite „Viliboro“ svyravimus 2008–2010 m. ir jų įtaką paskolas litais paėmusiems žmonėms?“, nusprendžiau, kad šis klausimas pernelyg svarbus, kad jį ignoruotume. 2018-ųjų gruodį Lietuvos bankui išsiunčiau laišką su konkrečiais klausimais šia tema. Po mėnesio gauti jų atsakymai buvo trumpi. Jokių blogybių pripažinti jie nenorėjo. Anot jų, svyravęs anų laikų „Viliboro“ indeksas atspindėjo

rinkoje buvusią riziką, o ji nustatant esą vadovautasi tarptautiniais standartais. Pats atsakymo tonas buvo toks, lyg aš būčiau beprotis, kad sugalvojau tokį klausimą pateikti.

Laišką parodžiau T. Ramanauskui ir paklausiau jo nuomonės. Jis atsakė tiesiai: tai iš esmės melas, nes pats Lietuvos bankas buvo įžvelgęs, kad vyksta kažkas keisto, ir 2012 m. banke buvo atlikta studija, kurią rengiant dalyvavo grupė banko specialistų. Ši vidaus tyrimą 2012 m. viduryje, LIBOR (Londono tarpbankinio skolinimo palūkanų normų indeksas, kuris buvo naudojamas visame pasaulyje) skandalui pakliuvus į antraštes Didžiojoje Britanijoje ir ES, inicijavo pats V. Vasiliauskas, vis dar užimantis Lietuvos banko vadovo postą. Tas buvo padaryta, nes nuo 2012 m. sausio 1 d. centrinis šalies bankas pasidarė atsakingas ir už finansinių paslaugų priežiūrą bei vartotojų teisių apsaugą. Galiausiai pranešėjas perdavė mums šią vidaus analizę, taigi ji pakliuvo mums į rankas ir tapo vienu pagrindinių mūsų tyrimo dokumentų.

Iš tikrųjų studija buvo atlikta gana kruopščiai. Joje išnagrinėti taikytos metodologijos trūkumai, pateiktos rekomendacijos, kaip juos taisyti. Preliminariai apskaičiuota, kiek be reikalo permokėjo paskolas litais ėmę asmenys. Iš analizės aiškėjo, kad kintamosiomis palūkanomis nacionaline valiuta paskolą gavę žmonės turėjo problemų, nes, „Euriborui“ smunkant, „Viliboras“ staigiai kilo.

Kadangi Lietuvos bankas nenorėjo su komisija pasidalyti savo vidaus tyrimo medžiaga, aš padariau tai už juos. Pristačiau jų studiją, taip pat papasakojau apie kitus Lietuvos banke vykstančius neįtikėtinus dalykus – pirmiau tyrimo komisijai, o netrukus ir plačiajai visuomenei.

Marodieriai

Pranešėjas pateikė mums ne tik „Viliboro“ studiją. Jis taip pat parodė valdybos pirmininko V. Vasiliausko vidinį raštą, išsiuntintą kitiems valdybos nariams ir departamentų vadovams 2018 m. balandžio 5 d., netrukus po to, kai Seimas patvirtino tyrimo komisijos mandatą. Rašte jis taip apibūdino parlamentinį tyrimą (rašto kalba netaisyta): „Na štai ir sulaukėme. Tai dabar mesime visus darbus velniop ir tuščiomis apsuksomis gaminsime atsakymus. Na aš jau visiškai nieko nesuprantu, beprasmiškesnio darbo nesu matęs. Nežinau, pasitarkime, bet tais klausimais kurie liečia viešuosius finansus gal sakau tegul ir atsakinėja už juos atsakingi. Aš skaičiuoju iki dešimt, atsigeriu vandens, nes priešingu atveju tuoj prabilsiu netautiniu folkloru. Galėjo dar paklausti o kas nužudė JFK (Kennedy – *aut. past.*) bei kur paslėpta Vytauto Didžiojo karūna.“ Manau, šiuo raštu siekta padiktuoti toną, kaip visiems Lietuvos banko atstovams derėtų vertinti prasidėjusį tyrimą. Pranešėjas mums taip pat perdavė vidinę 2018 m. rugsėjį nufilmuotą vaizdo medžiagą, kur valdybos pirmininkas, kreipdamasis į visus banko darbuotojus, kurių buvo apie 600, palygino mūsų komisijos darbą su marodieriaivimu, esą mes „santykiaujame su lavonais“. Kitaip sakant, aš neva išsikasinėju senus kaulus (jo žodžiais tariant, užsiimu „finansine archeologija“) vien savo malonumui, o ne dėl pagrįstų tyrimo tikslų. Tai buvo visiškai šokiruojantys pasisakymai, ypač iš šiaip jau į politiką veltis neturinčio centrinio banko valdybos pirmininko lūpų.

Balandžio 2-ąją su Seimo pirmininku sukvietėme spaudos konferenciją, kad atskleistume, ką atradome, ir parodėme, kad Lietuvos bankas negerbia parlamento kaip institucijos. Tą vakarą LRT televizija mane su V. Vasiliausku kartu pakvietė į laidą. Kai segėmės mikrofonus,

aš jam padaviau ranką ir mandagiai pasisveikinau. Jis nepaėmė mano rankos ir pareiškė, kad esu melagis, o prieš pat prasidedant laidos transliacijai pasakė, kad šie epitetai apie marodieriavimą ir santykiavimą su lavonais yra skirti asmeniškai man. Kitą dieną V. Vasiliauskas jau eteryje teigė, kad kalbėdamas apie sueitis su lavonais turėjo omeny kaip tik mane. Spėju, jis tą pabrėžė, kad nebūtų kaltinamas Lietuvos banko nepagarba visam Seimui.

„Atrodo, jūsų banke yra kurmis“, – toje pačioje laidoje pasakė vedėjas Ridas Jasiulionis, užsiminęs apie vidaus rašto ir kitos informacijos patekimą į viešumą. „Taip, yra, ir mes dėl to pradėsime vidaus tyrimą banke“, – atsakė V. Vasiliauskas. Jam labiau rūpėjo apsaugoti banko mundurą, o ne leisti visuomenei sužinoti tiesą apie banko negebėjimą dirbti savo darbą ir nebendradarbiavimą su tyrimą atliekančia Seimo komisija.

Banko vadovų pozicija viską neigti tęsėsi kurį laiką. Tačiau balandžio 26 d. jie savo būstinėje surengė spaudos konferenciją ir pareiškė paviėšinsią visą su „Viliboro“ byla susijusią medžiagą banko svetainėje. Buvo paviėšinti maždaug 400 puslapių apimties dokumentai, kurių dauguma mažai reikšmingi. Esu įsitikinęs, taip jie norėjo parodyti, kad tiesiog stengiasi dirbti labai skaidriai. Tačiau, ko gero, dar labiau jie norėjo užversti mane popierių krūvomis.

Didžioji dalis tos medžiagos jokios vertės neturėjo, bet buvo ir du svarbūs dokumentai. Vienas jų – 2009 m. vasario mėnesiu datuotas laiškas iš Lietuvos banko į Užsienio reikalų ministeriją rengiantis premjero A. Kubiliaus kelionei susitikti su Švedijos ministru pirmininku ir bankų vadovais. Laiške minėta, kad „2008 m. antroje pusėje (ypač gruodžio mėnesį) kai kurie Švedijos bankų kontroliuojami dukteriniai bankai Lietuvoje gerokai apribojo kreditavimą, taip dar labiau

skatindami ekonomikos lėtėjimą“. Tame pačiame oficialiame rašte Lietuvos bankas pats išreiškia rimtų abejonų dėl „Viliboro“ kotiruočių pagrįstumo: „Pagal šiuo metu galiojančią VILIBOR apskaičiavimo tvarką iš penkių bankų, pagal kurių skelbiamas palūkanų normos skaičiuojamas VILIBOR, net keturi bankai yra iš Skandinavijos. Kyla abejonų, ar bankų nustatyti rizikos priedai yra pagrįsti.“ Lietuvos bankas taip pat pripažįsta, kad „gerokai išaugusios tarpbankinės palūkanų normos neigiamai veikia skolininkų finansinę būklę per išaugusias paskolų tvarkymo išlaidas“. Taigi 2009 m. Lietuvos bankas buvo daug atviresnis nei po 10 metų. Parlamentinio tyrimo metu jis netgi prieštaravo savo paties teiginiams.

Kitame dokumente buvo grafikas, Lietuvos banko sudarytas atsakant į investuotojų asociacijos paklausimą (išsamiau žr. priede). Grafike buvo matomi didžiuliai skirtumai tarp bankų teikiamų kotiruočių, skirtų „Viliboro“ indeksui apskaičiuoti. Laiške tik bendrais bruožais buvo pristatoma galima Lietuvos banko pozicija, bet grafikas atspindėjo didžiulius nukrypimus, o paskui ir pokyčius, įvykusius pašalinus iš duomenų teikėjų vieną komercinį banką. Antrą didžiausią palūkanų kotiruotę pateikęs bankas netikėtai sumažino savo skelbiamą lygį penkiais procentiniais punktais. Šis grafikas suvaidino ir tikriausiai toliau vaidins vieną svarbiausių vaidmenų tiriant „Viliboro“ atvejį.

Tą patį vakarą po Lietuvos banko spaudos konferencijos medžiagą su valdybos pirmininko komentarais apie mūsų tyrimą savo laidose parodė trys skirtingos Lietuvos televizijos. Vienos jų žurnalistė paskambino ir man, bet aš tuomet vairavau ir negalėjau komentuoti. Televizijos žinių reportaže jie parodė ir kaulus bei kaukoles kapo duobėje.

Tiesioginės laidos transliacijos nemačiau. Bet vėliau, po laidos,

kai leidau vakarą namuose su žmona, paskambino nepažįstamas vyras ir labai susijaudinęs papasakojo, kad reportaže buvo parodyti 1863-ųjų sukilimo prieš Rusiją vadovų Konstantino Kalinausko ir Zigmanto Sierakausko palaikai, o pats šis žmogus, žinomas režisierius, tuo metu kūrė filmą apie šiuos iškilus asmenis. Jis buvo priblokštas, kad ši vaizdo medžiaga buvo panaudota siekiant pailustruoti kažkokią „finansinę archeologiją“.

Tuo metu manęs jau niekas nebestebino, matant pasi-priešinimą parlamentiniam tyrimui. Tačiau mano žmona labai sunerimo. Kam reikėjo rodyti tuos palaikus? „Jie bando tave įbauginti“, – pasakė ji. Tai tikrai atrodė panašu į tam tikrą mafijos pagrasinimą, kai lyg ir nereikšmingomis užuominomis tau leidžiama suprasti, kad lendi, kur nepriklauso. Visa tai akivaizdžiai susisiejo su Lietuvos banko valdybos pirmininko žodžiais, kad domėdamasis „Viliboro“ reikalais užsiimu „finansine archeologija“ ir santykiuju su lavonais. Visos trys televizijos priklauso vienam turtingiausių žmonių Lietuvoje Dariui Mockui. Jis, beje, yra G. Nausėdos draugas, tad per šias televizijas visada buvo rodomas palankiai, ir tai prasidėjo daug seniau, nei kai jis tapo prezidentu. Gal tai irgi susiję?

Tuo metu apie mus kalbėta visokiausių bjaurasčių. Įrašas, kaip Lietuvos banko valdybos pirmininkas mus vadina marodieriais ir kaltina santykiujant su lavonais, sklido socialiniuose tinkluose. Aš šį puolimą vertinau ne kaip asmeniškai prieš mane, bet prieš visą tyrimo komisiją ir parlamentą. Juk tyrimą vykdė Seimas, už jo pradžią balsavo solidi dauguma parlamentarų. Lietuvos bankas teisiškai privalėjo bendradarbiauti su šia specialiąja tyrimo komisija. Tai, kad ne tik centriniam šalies bankui vadovauja, bet ir Lietuvai Europos centrinio banko ir Europos bankininkystės institucijos tarybose atstovauja žmogus,

leidžiantis sau tokių pasisakymų apie parlamentinį tyrimą, buvo visiškai nepriimtina ir atgrasu.

Liudytojų bauginimas

Prabilti išdrįsusiam T. Ramanauskui buvo dar sunkiau, nors jam pagal Lietuvos pranešėjų apsaugos įstatymą ir turėjo būti taikoma apsauga. Netrukus po to, kai perdavė mums „Viliboro“ studijos medžiagą ir kitą informaciją, 2019 m. Didįjį penktadienį, savo kabinete jis sulaukė viso būrio Lietuvos banko pareigūnų. Jie puolė jį kamantinėti apie visuomenei paskleistą informaciją. T. Ramanauskas neprisipažino, kad tai buvo jis. Bet jie aiškiai suprato, nes žinojo, kad mudu esame susiję. Pažįstame vienas kitą nuo 2007 m., kai skaitėme vienas kito rašinius ir susirašinėjome.

T. Ramanauskas pradėjo nerimauti, o dar labiau jaudulys sustiprėjo Lietuvos banko vadovui per televiziją pareiškus, kad jis surengs vidaus tyrimą siekdamas „rasti kurmį“. Tuomet Tomas kreipėsi į generalinę prokuratūrą, kad jam būtų suteiktas valstybės saugomo pranešėjo statusas pagal tuo metu neseniai Lietuvoje priimtą įstatymą. Prokurorams patvirtinau, kokia svarbi parlamentiniam tyrimui buvo jo suteikta informacija, ir po kelių dienų jis gavo oficialų pranešėjo statusą.

Kas paskatino šį asmenį netylėti? Man jis pasakojo Seimo tyrimą laikęs paskutine viltimi atskleisti užsienio bankų vaidmenį sukeliant Lietuvoje itin skaudžią krizę. Taip pat kad tyrimo pradžioje V. Vasiliausko išsiųstas tarnybinis raštas jį įtikinęs, jog bankas neketina bendradarbiauti su tyrimą vykdančiu Seimo komitetu, ir tai jį papiktinę. Pyktį jam sukėlė ir tai, kad Lietuvos banko vidaus komunikacijoje raginta

„laikytis išvien“ ir klusniai nenukrypti nuo vadovybės diktuojamos linijos. O jis matė, kad viešumoje jie kalba gerokai kitaip, nei diskutuojama banko viduje, ir tai yra paprasčiausias melas. T. Ramanauskas yra profesinėje bendruomenėje žinomas ir gerbiamas ekonomikos tyrėjas. Lietuvos banke jis buvo išdirbęs 16 metų, įvairiais etapais vadovavo mokslinių tyrimų sričiai ir buvo ekonominio banko leidinio redaktoriumi. Bet kai banko vadovas jį pavadino „kurmiu“ – ši žodį sovietmečiu vartojo KGB, – to jau buvo per daug. Net iš Generalinės prokuratūros gavus pranešėjo statusą, buvo bandymų jį įbauginti ir sumenkinti. Dėl darbe tvyrojusios atmosferos daugiau ten dirbti jis negalėjo. Pakviečiau jį dirbti pas save.

2019 m. spalį atėjus metui T. Ramanauskui duoti parodymus krizės tyrimo komisijai, buvo pasirengta tam, kad jis galėtų liudyti už uždarų durų ir nebūtų atskleista jo tapatybė. Tačiau M. Majauskas buvo numatęs kitaip. Nors ir pasitraukė iš komisijos 2018 m. rugsėjį kartu su A. Kubiliumi protestuodamas prieš mano siūlymus pakviesti liudyti kai kuriuos asmenis, man 2019 m. liepą išvykus į Briuselį jis grįžo į komisijos sudėtį. Vėl prisijungęs prie tyrimo jis pasinaudojo galimybe užsipulti pranešėją ir jį apkaltinti neva bandant pasinaudoti tyrimu tam, kad atkeršytų Lietuvos banko vadovybei, nors visas pranešėjo liudijimas buvo skirtas ekonominei tematikai, o teikiami duomenys kuo puikiausiai atitiko jo paties metų metus dirbto tiriamojo darbo pobūdį.

Negana to, kad M. Majauskas svaidėsi kaltinimais uždarame posėdyje, jis dar ir pakomentavo liudijimo turinį viešai ir įvardijo pranešėją. Tuo metu T. Ramanauskas jau nebeturėjo pasirinkimo, jam teko viešai pranešti apie savo statusą, bet jis pateikė skundą prokuratūrai, nurodydamas, kad šis Seimo narys galbūt pažeidė įstatymą. M. Majauskas paneigė žinojęs apie oficialų T. Ramanausko pranešėjo statusą,

tad oficialių kaltinimų išvengė. Profesinė T. Ramanausko ateitis šiuo metu miglota, nes grįžti į Lietuvos banką jis negali. Bet jis tebedirba mano komandoje.

TYRIMAS Į PABAIGĄ

Tyrimui artėjant į pabaigą, įtampa Lietuvos politikoje pasiekė aukščiausią tašką. Pasitelkti neįtikėtini kaltinimai, o žmonės, kuriais kadaise žavėjausi, parodė savo tikrąjį veidą.

Kaip ekonomistas man labai patiko Lietuvos banko valdybos pirmininko pavaduotojas R. Kuodis. Susipažinome 2007 m. gruodį, kai pradėjau domėtis einamosios sąskaitos deficito ir kitų ekonominių disbalansų klausimais. Gana dažnai bendravome, jis sudomino mane ir antrosios pensijų sistemos pakopos tematika. Ne kartą įsitikinau, kad tai vienas geriausių šalies ekonomistų. Bet prasidėjus tyrimui, o ypač 2019-ųjų balandį atvėrus „Viliboro“ bylą, jis užėmė labai kritišką poziciją mūsų darbo atžvilgiu.

Feisbuko įrašė jis mus apkaltino bandymais pasitelkiant tyrimą perimti Lietuvos banko kontrolę. Į tai turėjau sureaguoti, taigi parašiau jam žinutę ir paaiškinau, kad jokių paslėptų politinių siekių čia nėra. Atsakydamas R. Kuodis išvadino mane ir visą komisiją „naudingais idiotais“ ir „žaliaisiais žmogeliukais“, referuodamas į Krymą 2014 m. užgrobčius Rusijos kariškius, persirengusius nežymėtomis žaliomis uniformomis. Atsižvelgiant į tai, kad kadaise panašiu būdu Rusija buvo okupavusi Lietuvą ir kad mano tėvai buvo sovietų politiniai kaliniai, tai buvo labai provokuojantis pareiškimas.

Tuo norėta pasakyti, esą mes tyrimu siekiame kažin kokių politinių tikslų, galbūt tai esanti gudrybė, kad į Lietuvos banką prakištume savų žmonių. Viešai ir audringai pasisvaisdėme argumentais,

įsikišo ir komercinių bankų asociacijos prezidentas Mantas Zalatorius. Atsakiau, kad, jeigu jau pasitelkiama „lavonų“ terminologija, tai, ko gero, kai kam norisi paslėpti „Viliboro“ lavoną. Per šį kivirčą pavadinau juos, Lietuvos banko ir komercinių bankų atstovus, „nusikaltimo broliais“ (angl. *brothers in crime*). Turėjau omeny, kad Lietuvos bankas nepadarė to, ką privalėjo, kad sukontroliuotų komercinius bankus, o dabar su jais kartu susimokė, kad šį faktą paslėptų ir pultų mane, bandantį šią tiesą atskleisti.

Aistroms šiek tiek atslūgus, 2019-ųjų gegužę gavau Lietuvos banko kvietimą dalyvauti iškilmingoje vakarienėje Europos centrinio banko valdančiosios tarybos posėdžio Vilniuje proga. Turėjo atvykti tuo metu tarybai vadovavęs Mario Draghi ir kiti euro zonos valstybių centrinių bankų vadovai. Dėl tuo metu iš Lietuvos banko man rodytos priešpriešos kvietimo atsisakiau, kaip ir ministras pirmininkas Saulius Skvernelis, kuris taip išreiškė man solidarumą. R. Kuodis vis tiek mane apkaltino, kad nepriėmęs kvietimo pasielgiau nemandagiai.

Galiausiai mes su T. Ramanausku dėl Lietuvos banko pareigūnų skleidžiamos leksikos ir kitų neetiškų veiksmų pateikėme skundą Lietuvos vyriausiajai tarnybinės etikos komisijai. Buvo atliktas ir vidaus tyrimas Lietuvos banke pagal T. Ramanausko skundą. Bet tyrimo išvadą pasirašė pats valdybos pirmininko pavaduotojas R. Kuodis, kuris kartu su savo vadovu ir svaidėsi neleistiniais epitetais! Todėl valstybinėms etikos institucijoms pareiškėme, kad šio vidaus tyrimo negana, reikėjo neutralaus žvilgsnio iš šalies.

2020 m. balandį etikos komisija priėjo išvadą, kad Lietuvos bankas pats atsakingas už bet kokius galimus jo Etikos kodekso pažeidimų tyrimus. Tad nacionalinė etikos priežiūra jam netaikoma, lyg Lietuvos bankas būtų „valstybė valstybėje“. 2020 m. birželį kreipiausi į

prezidentą G. Nausėdą, nes jis yra tas, kas gali nušalinti ar pakeisti Lietuvos banko valdybos narius, inicijuoti pirmininko keitimą. Prezidentūra po mėnesio man atsakė: „Šalies vadovas <...> tikisi, kad institucijų vadovai ir darbuotojai tiek viešumoje, tiek savo vadovaujamų įstaigų viduje bendraus pagarbiai, diskretiškai, laikydamiesi valstybės tarnautojams keliamų veiklos ir etikos principų.“ Ko nors daugiau iš prezidento ir nesitikėjau, bet vis tiek turėjau pabandyti.

Rezultatų pristatymas

Balandžio 10 d. buvau pakviestas į Vyriausybę pristatyti, ką tą dieną jau buvome išsiaiškinę. Atvyko ir Lietuvos banko valdybos pirmininkas V. Vasiliauskas, o štai finansų ministras Vilius Šapoka nuo dalyvavimo šiame posėdyje nusišalino. Jis pasakė, kad tai būtų buvęs interesų konfliktas, nes anksčiau pats dirbo Lietuvos banke.

Ir V. Vasiliauskas, ir aš pasisakėme, ir tai atrodė lyg įžanginės kaltinimo ir gynybos kalbos.

Posėdyje pareikalavau V. Vasiliausko pasiaiškinimų dėl jo paties ir jo kolegų Lietuvos banke skleidžiamų pasisakymų apie parlamentinį tyrimą. Ar jis iš tikrųjų mano, kad valdybos pirmininko pavaduotojui priimtina išvadinti komisijos narius „žaliaisiais žmogeliukais“? Jis atsakė feisbuko paskyros neturįs, tad nežinąs, kas ten vyksta. Mačiau, kad nervinasi. Vienu metu jo planšetinis kompiuteris nukrito nuo stalo.

Svarbiausia, kad šis posėdis apskritai įvyko, pagaliau buvau išgirstas. Mums pristatčius preliminarinius rezultatus, Vyriausybė nusiuntė laišką į prokuratūrą, prašydama ištirti, ar Lietuvos bankas ir kitos valstybės institucijos dėl „Viliboro“ nepažeidė viešojo intereso. Premjeras

palaikė tyrimą, bet prokuratūra, man atrodė, nebuvo labai entuziastingai nusiteikusi. Jie manęs paklausė, kokie įstatymai buvo pažeisti, kas pažeidė, kas nukentėjo, koku mastu? Atsakiau jiems 2019 m. birželį, prieš pat pradėdamas dirbti Europos Parlamente. Nurodžiau du įstatymus ir Civilinio kodekso straipsnius, kuriuos, mano manymu, pažeidė komerciniai bankai ir Lietuvos bankas. Rugpjūtį atėjo atsakymas, kad jie nemato pagrindo pradėti tyrimo dėl viešojo intereso pažeidimo, tačiau parašė, kad asmenys gali su ieškiniais kreiptis į teismą.

Buvo keista, kad prokuratūra, nors jau buvo suteikusi T. Ramanauskui pranešėjo statusą, nė karto jo neapklausė ir nepaprašė pateikti papildomų paaiškinimų. Nors, žiūrint iš esmės, turbūt tai neturėtų stebinti. Visa tai labai glaudžiai siejosi su politika, ir kaip tik į pabaigąėjo prezidentės D. Grybauskaitės kadencija. Naujasis prezidentas buvo dirbęs ir Lietuvos banke, ir viename iš Švedijos bankų – SEB. Ko gero, prokuratūra nujautė, kad nė vienas iš prezidentų tokiam tyrimui nepritartų. Ir jiems tai būtų sukėlę didžiulį galvos skausmą.

2019 m. rudenį ministras pirmininkas būtų galėjęs dėl nepradėto tyrimo pateikti skundą aukštesniajam prokurorui. Bet kaip tik tada tarp jo ir manęs jau buvo kilusi įtampa, nes aš prieštaravau, kad jis į ES komisarus nuo Lietuvos buvo parinkęs V. Sinkevičių. Manau, tuo metu dėl mano požiūrio į V. Sinkevičių jis nelabai matė prasmės toliau palaikyti mane „Vilibo“ tyrimo klausimu, tačiau galbūt buvo ir kitų, man nežinomų aplinkybių.

Viešnagė Švedijoje

Iki 2019 m. gegužės vykdant tyrimą aptikta įtikinamų įrodymų, kad Švedijos bankai smarkiai prisidėjo prie finansų griūties Lietuvoje. Taigi

jaučiau, kad būtų naudinga apsilankyti Stokholme – kad aptartume mūsų komisijos darbo rezultatus su Švedijos politikais bei bankų priežiūros institucijų vadovais ir kad pasinaudotume galimybe susipažinti su daug skaidresniu ir nuodugnesniu Švedijoje atliktu krizės tyrimu.

Kaip ir Lietuvoje, Švedijos parlamente 2010 m. buvo surengti klausymai dėl krizės Baltijos šalyse. Bet jų klausymai buvo kruopštesni. Jie vadinosi „Švedijos valstybės institucijų atsakas į krizę Baltijos šalyse“. Dalyvavo ir savo požiūrį išsakė keturių institucijų atstovai. Vienas iš jų buvo Švedijos centrinio banko valdytojas Stefan Ingvesas. Per klausymus jis kalbėjo labai atvirai, jo kalbos stenograma iki šiol yra Švedijos centrinio banko interneto svetainėje.

S. Ingvesas pasisakė, kad krizė buvo tikslingai lokalizuota Baltijos valstybėse. Jis turėjo omenyje, kad jeigu nieko nebūtų daroma, krizė būtų pasklidusi į Švedijos bankų sistemą bei būtų galėjusi sukelti krizę ir Švedijos ekonomikoje. Pasak jo, norint to išvengti, žalą reikėjo geografiškai apriboti. Kitaip sakant, Baltijos šalims teko ištverti visą nedarbą, išlaidų karpymą, visą skausmą tam, kad apsaugotume Švediją.

Pranešimą perskaitė ir Švedijos finansų inspekcijos vadovas. Jis pripažino, kad priežiūra buvo nepakankama ir apsiribojo tik kapitalo pakankamumo rodiklių stebėseną, o kitų parametru jie nesekė. Klausymų stenogramą iš Švedijos parlamento paprašęs gavau per dvi valandas, nors kreipiausi ne kokios institucijos vardu, o kaip nepriklausomas analitikas. Man tai padarė didelį įspūdį. Lyginant su mūsų tyrimu, kai skaičiau jų tyrimo stenogramą, jaučiausi, lyg pagaliau įkvėpęs gryno oro. Mūsų tyrime šis dokumentas, kurį į lietuvių kalbą išvertė Lietuvos ambasados Švedijoje darbuotoja, suvaidino svarbų vaidmenį. Taigi norėjosi nuvykti į Švediją, pasikalbėti su žmonėmis, dalyvavusiais anuose klausymuose, palyginti jų matymą su mūsų

Lietuvos tyrime prieitomis išvadomis.

2019 m. gegužės 2 d. aplankęs Švediją susitikau su kelių institucijų atstovais. Nuvykau į Riksbanko (Švedijos centrinio banko) vadovo S. Ingveso biurą. Riksbankas – seniausias pasaulyje centrinis bankas, jam daugiau nei 350 metų, tad institucinės patirties sukaupia neįtikėtinai daug. S. Ingvesas taip pat yra vienas labiausiai patyrusių centrinių bankų valdytojų pasaulyje. Į jį patarimo dažnai kreipiasi dabartinė Europos centrinio banko vadovė Christine Lagarde – tai ji pati pasakė, kai diskutavau su ja Europos Parlamente apie Švedijos bankų įtaką Baltijos šalims.

Kai atvykau, įsitikinau, kad S. Ingvesas neprarado savybės kalbėti tiesiai šviesiai. Kai pasisakiau atvykęs aptarti krizės Baltijos šalyse, jis iš karto pertraukė: „Taip, bet už tai atsakingi jūs patys. Už visą tą mėšlą, kuris vyko Lietuvoje tuo metu, atsakomybę turi prisiimti pati Lietuva.“ Aš atsakiau: „Žinoma, kad turime. Aš suprantu, kad žvelgiate iš Švedijos pusės.“

Tada aptarėme preliminarious mūsų tyrimo išvadas. Nors jis neišreiškė tiesioginio pritarimo išvadam, bet ir neprieštaravo. Kalbėjomės gan neformaliai, oficialaus pristatymo nedariau. Paklausiau, ką jis mano apie Lietuvos sprendimą skolintis ne iš Tarptautinio valiutos fondo, o iš komercinių bankų. Jis atsakė gan įdomiai. Jo nuomone, tai buvo tinkamas sprendimas. „Kai kreipiesi į Tarptautinį valiutos fondą, tau užvelka tramdomuosius marškinius“, – pasakė jis. Tai gana tiksliai atitiko D. Grybauskaitės poziciją. Kalbant apie tai, kas nutiko iki krizės, jis sutiko, kad pirmajame dešimtmetyje bankų priežiūros stigo.

Kitas mano susitikimas buvo Švedijos finansų inspekcijoje. Ši institucija atsako už Švedijos komercinių bankų priežiūrą. Ten padariau oficialesnę pristatymą. Apskritai su mano vertinimu, kad trūko

priežiūros, jie taip pat sutiko. Bet pradėjus kalbėti apie detales, Finansų inspekcijos vadovai pasidarė labai nekalbūs. Pavyzdžiui, parodyčiau jiems grafiką, kuri aptiko pranešėjas tarp Lietuvos banko pavišintų dokumentų, rodantį didžiulius skirtumus tarp bankų teikiamų palūkanų kotiruočių „Vilborui“ apskaičiuoti. Inspekcijos vadovas tik nutilo ir atsakė trumpai: „Į visus klausimus, susijusius su šia informacija, atsakysime tik tada, jeigu gausime oficialios institucijos paklausimą.“ Patikslinęs pasakė, kad ši institucija – Lietuvos bankas. Taip dar kartą gavau patvirtinimą, kad šis grafikas yra labai iškalbingas.

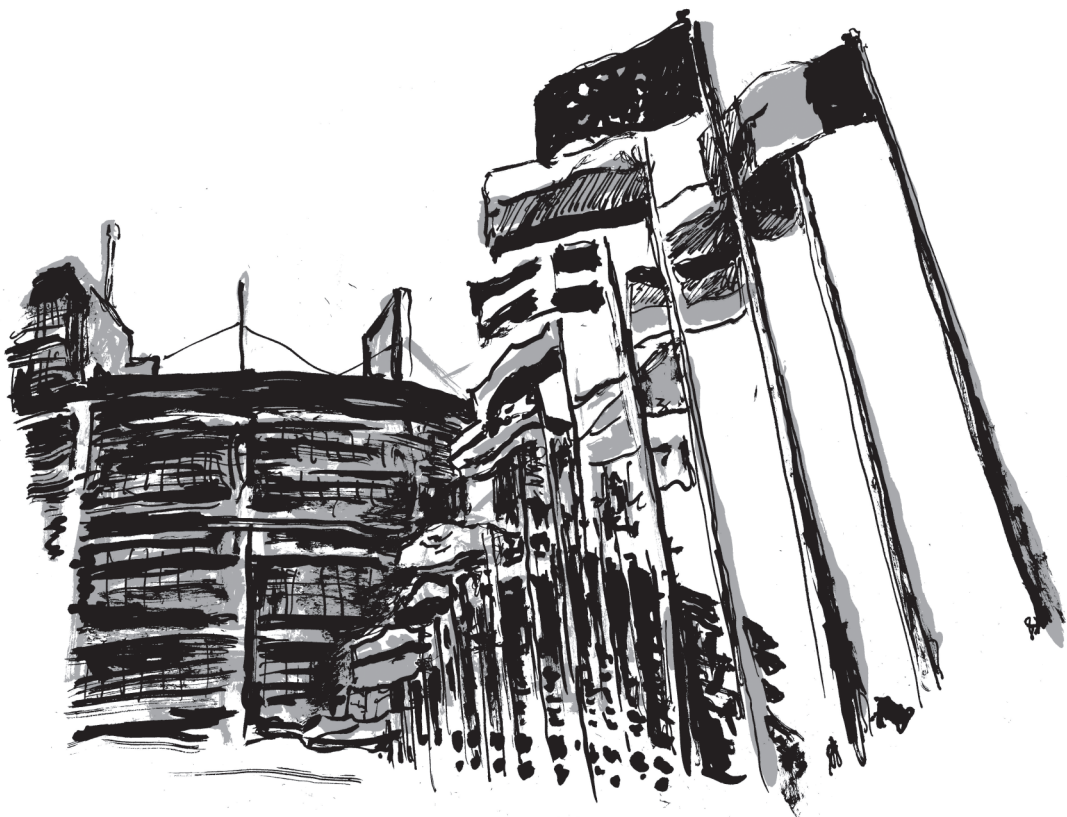
Kadangi grafikas buvo pavišintas vos prieš kelias dienas ir ji buvau jiems nusiuntęs tik tos pačios dienos rytą, lieka tik spėlioti, ar būtų šis susitikimas apskritai įvykęs, jeigu būčiau nusiuntęs jiems medžiagą iš anksto.

Dar vienas susitikimas vyko Švedijos parlamente su Finansų komiteto nariais ir biuro vadovais. Komiteto biurui buvau parašęs anksčiau, kai per Švedijos televiziją pamačiau reportažą apie pinigų plovimo skandalą „Swedbanke“. Komiteto sekretoriatas maloniai atsiuntė šiek tiek informacijos ir patvirtino, kad televizijos reportaže pateikta informacija atitiko tikrovę. Susitikime komiteto atstovai taip pat pateikė informaciją apie dar vieną krizės tyrimą, kuris buvo atliktas Švedijoje 2013 m. Tyrimo rezultatai buvo panašūs į 2010 m. vykusią klausimų metu skambėjusius teiginius. Taip pat aptikau 2011 m. Švedijos audito institucijos ataskaitą „Finansinio stabilumo išsaugojimas Švedijoje: Švedijos bankų plėtros į Baltijos šalis patirtis“. Ataskaitoje teigta, kad dėl Švedijos bankų koncentracijos Švedijos valstybė iš esmės prisiėmė netiesioginę atsakomybę už mokėjimų sistemas Baltijos valstybėse. 2010 m. klausymuose vienas iš komiteto narių buvo pasakęs: „Jei Baltijos krizę sukėlė Švedijos bankai, mes, kaip Švedijos politikai,

taip pat esame atsakingi, nes Baltijos šalyse dėl krizės yra kilę ir rimtų politinių pasekmių.“

Galiausiai komiteto nariai, su kuriais susitikau, išlaikė liniją, kad vis dėlto jie atsakingi Švedijos, o ne Lietuvos mokesčių mokėtojams. Su tuo, suprantama, sutikau. Tačiau to, ką išsakiau, jie visiškai nekritikavo ir neneigė. Mačiau, kad Švedijos parlamentarai jaučiasi šiek tiek nesmagiai. Tačiau jie gebėjo išklaudyti ir diskutuoti, kas vyko Baltijos šalyse, ir tai labai smarkiai skyrėsi nuo to, kaip elgėsi Lietuvos institucijos, ypač Lietuvos bankas.

Deja, nei SEB, nei „Swedbanko“ atstovai susitikti su manimi Stokholme nepanoro. Visa tai vyko per patį prezidento rinkimų Lietuvoje įkarštį. Įtariau, kad SEB norėjo išvengti galimų klausimų apie buvusį banko ekonomistą G. Nausėdą. „Swedbankas“ galbūt nenorėjo manęs matyti dėl 2014 m. išaiškėjusių ketinimų padidinti žmonėms būsto paskolų palūkanas įvedant Lietuvoje eurą.

BRIUSELIO VILIONĖS

2019 m. gegužę buvau gana netikėtai išrinktas į Europos Parlamentą. Kurį laiką svarsčiau tokią galimybę, nes tai būtų šansas praktiškai panaudoti domėjimąsi finansiniais procesais ES ir visame pasaulyje. Tačiau pradėti europarlamentaro kadenciją man nebuvo tinkamas metas, nes dar nebuvo baigtas mūsų darbas. Tyrimą laikiau savo kūdikiu, kurį auginau nuo mažens, tad išvykti į Briuselį man reiškė, lyg ir praleisti savo vaiko „išleistuves“ į platųjį pasaulį. Ypač „Viliboro“ byloje norėjosi pasiekti kokią nors logišką ir prasmingą baigtį.

Galiausiai sutikau, kad siekiant sustiprinti partijos rinkimų sąrašą būčiau į jį įtrauktas kurioje nors pozicijoje, nes maniau, kad šansų būti išrinktas turiu mažai. Iš esmės tikslas buvo parodyti, jog tarp partijos kandidatų yra apie finansus nusimanančių žmonių, bet kadangi tikėjomės tik kokių dviejų mandatų, mano perspektyvos pakliūti į Europos Parlamentą atrodė menkos. Agitacijoje beveik nedalyvavau, nes buvau labai įsitraukęs į tyrimą. Dalyvavau vieninteliuose debatuose paskutinę galimos rinkimų agitacijos dieną.

Tačiau dėl nenumatytos įvykių eigos buvau išrinktas. Pirma, „Viliboro“ istorijai pritraukus labai daug žiniasklaidos dėmesio nuolat dalijau interviu žurnalistams, tad daug rinkėjų mane reitingavo į sąrašo viršų. Mano darbas reformuojant pensijų sistemą ir išlaisvinant „Sodrą“ nuo skolos bei įmokų mokėjimo į pensijų fondus naštos taip pat man pelnė šią tokią visuomenės prielankumą, nors abiejose šiose istorijose mano veiksmus dalis žiniasklaidos vertino kritiškai. Bet net ir

išreitinguotas arčiau sąrašo viršaus, vis dar nebuvo pakankamai aukštai, kad gaučiau mandatą. Virš manęs sąrašė puikavosi buvusi krepšinio žvaigždė Šarūnas Marčiulionis, kadaise tapęs pirmu NBA žaidėju iš Sovietų Sąjungos, o aš rinkėjų valia turėjau likti iškart po brūkšnio. Rezultatus kartu su bendražygiais stebėjau Š. Marčiulionio bare. Apie vidurnaktį grįžau namo miegoti, manydamas, kad tikrai lieku Vilniuje tęsti pradėtą darbą. Ryte pabudęs radau praleistą skambutį. Tai buvo partijos pirmininkas R. Karbauskis, kuris norėjo pranešti, kad man išėjus Š. Marčiulionis pareiškė galbūt atsisakęs mandato. Tai jis pats patvirtino kiek vėliau.

Taigi teko nelengvai rinktis iš dviejų variantų, ir man tas buvo netikėta. Ar pasitraukti iš krizės tyrimo proceso ir vykti dirbti į Europos Parlamentą? Ilgai galvojau ir nusprendžiau net išvykęs į Briuselį nenutraukti ryšio su tyrimu. Sau paaiškinau, kad darbas Europos Parlamente suteiks daugiau galimybių gauti informacijos bei užmegzti ryšį su institucijomis, ir visa tai man leis išplėsti jau pradėtą veiklą. Taigi pasakiau „taip“ ir 2019 m. birželį perdaviau tyrimą į naujo komiteto pirmininko rankas.

Tyrimo perdavimas

Deja, kaip ir baiminausi, „Viliboro“ atvejo aiškinimasis pareikalavo daug komisijos darbo laiko. Pagrindinė problema buvo ta, kad Lietuvos bankas išsisukinėjo ir melavo, tad tyrimas truko ilgiau, nei galima būtų tikėtis. Bet žinojau, kad prieš išvykdamas į Briuselį turiu parengti bent preliminarį tyrimo išvadą.

Taigi birželio pabaigoje pateikiau komitetui išvadą projektą. Kadangi buvusio ministro pirmininko A. Kubiliaus ir jo patarėjo, „politinės torpedos“, komisijoje nebebuvo, iš esmės sulaukiau beveik

visų pritarimo. Sutarėme dėl esminių išvadų, bet darbas dar nebuvo užbaigtas. Galutinis išvadų projektas buvo pristatytas vėliau, spalį, man jau išėjus iš Seimo.

Iki tada M. Majauskas jau buvo grįžęs į komisiją. Nors ir buvau Europos Parlamento narys, atvykau dalyvauti tyrimo pabaigoje. Jis paprieštaravo, nes aš nebebuvo Seimo narys, ir apskundė mano dalyvavimą Seimo Etikos komisijai. Bet mane buvo pasikvietęs komiteto pirmininkas, tad skundas rezultato nedavė.

Laukiant balsavimo dėl išvadų komitete, dėl baigties jokio tikrumo nebuvo. Mano kolega Europos Parlamente A. Kubilius iš Briuselio kaip įmanydamas visus įtikinėjo, kad išvados būtų atmestos, patį tyrimą vadino „gėda“. Balsuojant komitete dėl įvairių aplinkybių balsų „už“ galėjo pritrūkti. Įdomu pažymėti, kad patvirtinti tyrimo išvadas bei rekomendacijas padėjo ir buvusio ministro pirmininko, mano buvusio vadovo A. Butkevičiaus balsas, nors man pasitraukus iš patarėjo pareigų 2014 m. mūsų santykiai su juo buvo, švelniai tariant, ne patys draugiškiausi. Per 2016 m. rinkimų į Seimą kampaniją kritiškai kalbėjau apie jį, anksčiau jį buvau pavadinęs „politiniu chameleonu“. Bet jis dėl vieno ar kitų priežasčių nesužlugdė balsavimo dėl tyrimo išvadų. Galutinio balsavimo metu jis susilaikė, bet jo sprendimas dalyvauti balsuojant turėjo lemiamą reikšmę išvadoms priimti dėl kvorumo reikalavimų. Komiteto išvadoms spalio 24 d. buvo pritarta penkiems komiteto nariams balsavus „už“ ir dviem susilaikius.

Tačiau tai buvo patvirtinimas tik komiteto, bet ne viso Seimo lygiu. Nors M. Majausko skundas dėl mano dalyvavimo buvo atmestas, jis sulėtino tyrimo išvadų tvirtinimą Seime. Netrukus visų dėmesį prikaustė kitų metų biudžeto svarstymas, o vėliau smogė COVID-19 pandemija.

SEIMAS

PATVIRTINA

IŠVADAS

Nors neatsisakė bendradarbiauti su mūsų tyrimo komisija rinkimų kampanijos metu, 2019 m. liepą tapus prezidentu G. Nausėdos požiūris į tyrimą pasidarė atšiauresnis. Spalį komitetui patvirtinus išvadas, jaučiau tikrą grėsmę, kad mūsų darbas bus pamirštas ir niekada viso Seimo nebus patvirtintas. G. Nausėda turėjo apsieiti priežasčių norėti, kad mūsų išvados nugultų kur nors stalčiuje, kaip su 2010 m. klausimų rezultatais pasielgė D. Grybauskaitė. Ir nors mano politiniai sąjungininkai Seime vis dar buvo valdžioje, atrodė, kad jų palaikymas blėsta, nes išsiskyrė nuomonės dėl parinktos kandidatūros į Lietuvos siunčiamo ES komisaro postą. 2020 m. kovą, prieš pat driokstelėjus koronaviruso krizei, G. Nausėda ir jį supantys žmonės vis dar vaizdavo tyrimą kaip politiškai motyvuotą išpuolį. Jo patarėjai viešai lygino mūsų darbą narpliojant „Viliboro“ istoriją su dar vienu tuo metu vykusiu politiniu skandalu dėl galimo Valstybės saugumo departamento pasitelkimo tiriant prezidento aplinkos atstovus.

Valstybės saugumo departamento pareigūnas, kuriam buvo suteiktas pranešėjo statusas, atskleidė, kad specialiosios tarnybos prezidento rinkimų kampanijos metu buvo panaudotos tiriant kai kuriuos su būsimąjo prezidento rinkimų štabu susijusius asmenis, įskaitant kai kuriuos SEB banko verslo klientus. Tai galėjo būti banko ir jo klientų dalykinių santykių konfidencialumo pažeidimas, bet rimtesnių

pasekmių šis skandalas neturėjo. Šiame kontekste prezidento patarėjas pareiškė, kad ir šis epizodas, ir „Viliboro“ tyrimas esančios to paties reiškinių dalys siekiant politiškai pakišti koją G. Nausėdai. O kadangi „Viliboro“ istorija sudarė labai didelę viso mūsų tyrimo dalį, atsirado jausmas, kad rezultatai gali būti padėti į stalčių.

Su „Viliboro“ byla glaudžiai susijęs ne tik pats G. Nausėda, kaip buvęs bankininkas, bet ir vienas jo patarėjų – buvęs tiesioginis pranešėjo iš Lietuvos banko vadovas Simonas Krėpšta, šiuo metu patarinėjantis G. Nausėdai ekonominės ir socialinės politikos klausimais. Be to, 2020 m. liepą G. Nausėda pagrindiniu komunikacijos patarėju pasisamdė žurnalistą R. Jasiulionį, kuris 2019 m. balandžio 3 d. per televizijos laidą, kur dalyvavo V. Vasiliauskas ir aš, tylėti nenorėjusį Lietuvos banko darbuotoją išvadino „kurmiu“. Su šia pravarde V. Vasiliauskas sutiko ir nurodė pradėsiąs vidaus tyrimą, kad išsiaiškintų, kaip jis apibūdino, informacijos nutekinimą iš banko. Taigi žmonės į savo komandą G. Nausėda rinkosi keistokai. Nežinau, ar tai sutapimas.

Prasidėjus koronaviruso krizei ir Seime kurį laiką nebeturint galimybės rengti gyvų posėdžių, atrodė, kad krizės tyrimo išvadų Seimas nepatvirtins niekada. Bet kadangi tiesioginis darbas nebevyko ir Europos Parlamente, ilgesniam laikui įstrigau Vilniuje ir dirbau nuotoliniu būdu. Tą laiką taip pat panaudojau, kad galėčiau prisidėti prie išvadų tvirtinimo Seime, jei tokios galimybės atsirastų.

Gegužės viduryje, vėl pradėjus fiziškai rengti Seimo posėdžius, pabandžiau pasidomėti, ar planuojama pateikti tyrimo išvadas, nes jei tai nusikeltų į rudenį, kiltų nauja interpretacijų banga, kad visas tyrimas yra susijęs su rinkimais. Pastebėjau, kad nuotaikos šiek tiek pasikeitė, nebeliko buvusios priešpriešos dėl eurokomisaro V. Sinkevičiaus.

Išvadas pateikti galiausiai buvo numatyta gegužės 26 d., svarstyti – birželio 2-ąją, o priimti – birželio 4-ąją. Gana keistai sutapo, nes gegužės 26-ąją suėjo metai nuo G. Nausėdos išrinkimo prezidentu, o mano – į Europos Parlamentą. Ketinau tik stebėti procedūrą, galbūt trumpai pakomentuoti patį tyrimą, bet iki pateikimo likus nedaug laiko Biudžeto ir finansų komiteto pirmininkas Valius Ažuolas paklausė, ar norėčiau vietoj jo pristatyti išvadas. Pagalvojau, turbūt tikrai taip negalima, juk aš ne Seimo narys? Bet pasikonsultavau su sekretoriatu. Jie pasitarė ir sutiko, kad svečio teisėmis galiu padaryti 15 minučių pristatymą. Galiausiai ne tik pateikiau išvadas, bet ir atsakiau į Seimo narių klausimus. Tikėjausi, kad opozicija aršiai prieštaraus. Juk jie visą laiką taip elgėsi, prieštaravo viskam, su pagrindu ar be jo. Tačiau niekas nepaprieštaravo. Net atėjus laikui pasisakyti M. Majauskui, apsidairę jo neradome salėje. Vietoj jo pasisakė kažkas kitas. Galiausiai sulaukėme klausimų tik iš gana neutraliai ar teigiamai tyrimo atžvilgiu nusiteikusių žmonių. Kurgi dingo opozicija? Iš priešininkų aktyviai vis dar reiškėsi tik Lietuvos banko valdybos pirmininkas V. Vasiliauskas.

Tos pačios dienos rytą, kelios valandos iki teikiant Seimui tyrimo išvadas, V. Vasiliauskas išsiuntė laišką visiems Seimo nariams, iš esmės ragindamas balsuoti prieš išvadas, nes tyrimas, jo teigimu, buvo šališkas ir selektyvus. Taigi Lietuvos bankas toliau aktyviai kišosi į politiką ir dar kartą pasistengė diskredituoti parlamentinio tyrimo išvadas bei užkirsti kelią jas patvirtinti. Be abejonų, atkreipiau į tai dėmesį. Savo kalboje paminėjau lobistines Lietuvos banko valdybos pirmininko pastangas, kurios yra visiškai neleistinos, nes bankas turėtų likti nepriklausomas, o kartu ir nesikišti į politinius procesus. Jis ne pirmą sykį ėmėsi panašių veiksmų mano rengiamų teisės aktų projektų atžvilgiu. Prieš dvejus metus panašų kreipimąsi visiems parlamentarams

V. Vasiliauskas išsiuntė dėl kito mano siūlymo, susijusio su kredito unijų sistemos pertvarka, ir tada mano teiktas projektas buvo išbrauktas iš Seimo darbotvarkės. Šįkart atrodė, kad į V. Vasiliausko laišką jau niekas nebekreipia dėmesio.

Birželio 2-osios rytą buvau namuose, ruošiausi eiti į svarstymą Seime, kai visiškai netikėtai naujienų portaluose perskaičiau, kad sulaikytas bankų asociacijos prezidentas M. Zalatorius. Tai buvo tas pats žmogus, kuris taip aršiai puolė mūsų tyrimą, ypač kai buvo pavišinta „Viliboro“ istorija – ją pavadinau Lietuvos banko „nusikaltimo broliu“, kartu su jo vadovais bandančiu paslėpti „Viliboro“ lavoną. M. Zalatorių sulaikė kartu su Valdu Sutkumi, kitos verslo asociacijos vadovu, dėl kaltinimų galimai vykdant nelegalų lobizmą siekiant padėti bankams sutaupyti pinigų iš mokesčių. Neblogas sutapimas.

Atvykęs į Seimą, pamačiau, kad žmonės aptarinėja, kas vyksta. Tuo metu nebeatrodė, kad įstatymų leidėjus dar reikia smarkiai įtikinėti dėl tyrimo išvadų. Per maždaug aštuonias minutes paaiškinau tyrimo kontekstą ir kaip svarbu atskirti bankus nuo politikos bei apsaugoti socialinės apsaugos sistemą. Žodžio paskui paprašė tik vienas Seimo narys. Tuo svarstymas ir baigėsi.

Birželio 4 d. išvados buvo patvirtintos 63 Seimo nariams balsavus „už“, 41 – „prieš“ ir 7 susilaikius. Balsuota daugiausia partiniu principu, nors būta ir išimčių. Valstiečių ir žaliųjų sąjungos bei jos koalicijos partnerių atstovai išvadas palaikė, o dauguma konservatorių, liberalų ir socialdemokratų, buvusių valdžioje tuo laiku, kuri tyrėme, susilaikė ar balsavo „prieš“. Nustebau pamatęs, kad susilaikė mano tyrimo laikų priešininkas M. Majauskas. Apskritai turbūt jo partija nutarė, kad toliau mane provokuoti ir man oponuoti buvo politiškai neišmintinga, nes tuo metu vyko kitas su bankų atstovu susijęs

skandalas, o po keturių mėnesių laukė Seimo rinkimai.

Po balsavimo jaučiausi, be abejo, gerai. Nuėjau į Lietuvos valstiečių ir žaliųjų sąjungos frakciją Seime ir šnekučiausi su sveikatos apsaugos ministru apie COVID-19 pandemiją bei viruso kilmę. Seimo pirmininko pavaduotoja Rima Baškienė, išgirdusi kažkieno iš opozicijos komentarą, kad neleistinai užimu Seimo nario vietą, pasakė, kad man metas eiti, nes nesu Seimo narys. Taip ir padariau. Padėkojau visiems, pamojavau ir atsisveikinau. Tuo viskas ir baigėsi.

Netrukus man pagaliau pavyko grįžti į Briuselį, nes Europos Parlamentas vėl pradėjo posėdžiauti gyvai. Negalėjau atsistebėti, kaip per tą laiką viskas pasikeitė. Žinoma, COVID-19 labai daug ką pakeitė per keletą mėnesių. Bet man buvo kilę rimtų abejonių, ar mūsų tyrimo išvados apskritai bus patvirtintos.

Kodėl man taip rūpėjo, kad už jas nubalsuotų visas Seimas? Pirmiausia todėl, kad vien komiteto patvirtintos išvados neturi pakankamo politinio svorio, kad jomis remiantis galima būtų imtis veiksmų. Dabar išvados virto daug galingesniu įrankiu, jeigu kas nors norėtų jas pasitelkti ir siekti tikrų pokyčių. Pateikėme konkrečių rekomendacijų valstybės institucijoms pasidomėti, ar per krizę buvo pažeistas viešasis interesas ir kaip geriau valdyti viešuosius ir privačius finansus. Jei jų nebūtų patvirtinęs Seimas plenariniame posėdyje, virš mūsų komiteto įdirbio būtų amžiams pakibęs legitimumo trūkumo šešėlis.

Pokyčių jau matau. Prieš kurį laiką buvome publikavę straipsnį dėl valstybinio komercinio banko steigimo, tokia pat rekomendacija buvo ir krizės tyrimų išvadose. Neilgai trukus po to, kai buvo patvirtintos tyrimo išvados, Seimas priėmė atitinkamą rezoliuciją. Manau, tai susiję su daug dėmesio sulaukusi mūsų tyrimu.

„Viliboro“ klausimu rekomendavome generaliniam prokurorui dar kartą pradėti tyrimą dėl galimo viešojo intereso pažeidimo. Ši raginimą grindėme 2010 m. atlikto Valstybės kontrolės patikrinimo rezultatais ir nustatyto faktu, kad daugiausia už krizę ir su ja susijusius reiškinius Lietuvoje buvo atsakingi patys bankai. Kol kas abejoju, ar Lietuvos institucijos pajėgs sąžiningai pasižiūrėti į šį klausimą. Galbūt ji teks iškelti iki tarptautinių institucijų lygio, ir galimybėmis tai padaryti – Briuselyje ar kur kitur – šiuo metu domiuosi.

Kas vyks vėliau, priklausys nuo valstybės institucijų ir nuo to, kas bus išrinktas į valdžią. Tikiuosi, kad mūsų tyrimo išvados turės įtakos politinėms diskusijoms per artimiausius mėnesius ir vėliau. Ir taip pat turiu vilties, kad tarptautinių institucijų, įskaitant ir Europos Parlamentą, sprendimai finansų priežiūros srityje padės išspręsti kai kurias sistemines problemas, su kuriomis susiduria ir Lietuva.

EPILOGAS: IŠMOKTOS PAMOKOS

Ydingų paskatų Bermudų trikampis

Kartais tenka išgirsti, kad COVID-19 pandemijos kontekste nėra kada žvalgytis į praeitį. Sakyčiau, kaip tik priešingai. Virusas tik išryškina, kaip svarbu suvokti prieš 10 metų nutikusių įvykių pamokas, ir kuo greičiau. Svarbu prisikasti iki problemos esmės ir pabandyti ją išspręsti. Priešingu atveju ant to paties grėblio lipsime ir vėl – juk bus naujų krizių, naujų pandemijų, ir COVID-19 – vienas iš pavyzdžių.

Lyginant su 2008 m. krize, kai kurie finansų sistemos reguliavimo bei priežiūros aspektai ir pasaulyje, ir Lietuvoje yra patobulėję. Nors iš dalies nesveika praktika vėl taikoma, Lietuvos finansų institucijas ši patirtis pripratino elgtis apdairiau. Pavyzdžiui, lyginant su situacija iki krizės, bankai daug mažiau priklauso nuo trumpalaikio motininių bendrovių finansavimo. Tai yra gerai, nes rodo, kad ir komerciniai bankai, ir prižiūrinčios institucijos šio to pasimokė iš krizės.

Kitas didelį vaidmenį krizės metu suvaidinęs veiksnys – politinė bankų įtaka mūsų valdžiai ir politikai – deja, išvis nepasikeitė. Mūsų žiniasklaidoje pilna „kalbančių galvų“ iš pagrindinių bankų, net prezidentas dabar yra buvęs bankininkas. Bankų ekonomistai vis dar skatinami rodytis žiniasklaidoje, interviu jiems organizuoja bankų komunikavimo konsultantai. Informavimo priemonės mielai juos kviečia, nes tai lengvas būdas užpildyti eterį. Iš šio abipusiškai naudingo

bendradarbiavimo nelaimi tik šalis ir paprasti jos piliečiai.

Nors ir elgiasi atsargiau, bankams lieka paskatų prisiimti kuo daugiau rizikos, nes krizė juos išmokė: net jeigu jie turės problemų, valstybės institucijos jiems, ypač didžiausiems, dosniai atseikės mokesčių mokėtojų pinigų ir ištrauks iš bėdos. Žinoma, tai pasakytina ne tik apie Lietuvą, bet apie visą Europą bei JAV. Išlieka grėsmė, kad bus elgiamasi neatsakingai – ir ne tik finansinėje, bet ir politinėje sistemoje. Politikams patinka augimas bet kuria kaina, ir tą augimą stumia į priekį bankų teikiamos paskolos privačiam ir viešajam sektoriams. Taigi politikai patys skatina, kad finansų institucijos taip ir elgtųsi. Kuo didesnis augimas, tuo daugiau biudžeto pajamų, tuo daugiau galima padidinti pensijas ir atlyginimus, sulaukti daugiau investicijų. Veikiant visiems šiems veiksniams, bankai ima skolinti pinigus neatsakingai, nesvarbu, kokia valiuta. Prisijungus prie euro, kai kurios mūsų finansinės rizikos gal ir sumažėjo, bet jos nėra visiškai dingusios.

Be kita ko, žiniasklaida yra maitinama bankų, pensijų fondų ir kitų finansų institucijų reklamos pinigais ir netvarią ekonomikos plėtrą skatinančių politikų buvimu eteryje. Taip ir susiformuoja ydingas „iškreiptų paskatų Bermudų trikampis“ (bankai–žiniasklaida–politika). 2015 m. tai turėjo būti mano mokslinio darbo tema, tačiau vietoj to teko su šia problema susidurti beveik kasdien praktiškai, vadovaujant Seimo Biudžeto ir finansų komitetui bei krizės tyrimo komisijai.

Švedų bankai pasinaudojo reputacija

Švedijos bankų koncentracija Lietuvoje visiškai nepasikeitė. Tai savaime yra rizika, nes, kaip prieš dešimtmetį įsitikinome, atėjus sunkmečiui

švedai pirmiausia pasirūpins patys savimi. Galbūt dabar, kai vietinių bankų finansų balansuose yra mažiau trumpalaikių užsienio paskolų, tai yra nebe tokia didelė rizika, bet ji išlieka. Taip pat išlieka tokia situacija, kad jeigu Švedijos bankams nutiktų kokių nors nieko bendro su mumis neturinčių problemų, mus tai vis tiek skaudžiai paveiktų. Paskolų upė gali vėl išdžiūti. Tokia įvykių seka ypač nieko gero nežadėtų per COVID-19 krizę, atsižvelgiant į jos poveikį Švedijos ekonomikai.

Savo knygoje „Kvailių žvejonė“ R. Shilleris suformulavo sąvoką „pasinaudojimas reputacija“. Ji labai susisieja su knygos paantrašte: „Manipuliacijų ir apgaulių ekonomika“. Šia sąvoka įvardijamas reiškiny, kai stambi bendrovė, turinti ilgą istoriją ir gerą vardą, pajėgia išgauti didesnę maržą ir į ją atlaidžiau žiūri vartotojai bei politikai, jei nutinka kas nors blogo. Panašu, kad tai gana tikslus apibūdinimas to, kaip Lietuvoje veikė Švedijos bankai. Istoriskai jie buvo laikomi labai geros reputacijos bankais iš labai geros reputacijos šalies. Nieko neturiu prieš šią šalį, tačiau šių bankų gerbėjas tikrai nesu.

Žinoma, po įvykusios krizės, taip pat po nesenų pinigų plovimo skandalų švedų (drauge ir danų) bankuose dauguma pamatė ir kitą šių įstaigų veidą. Prieš 25 metus švedų bankai buvo laikomi labai veiksmingomis ir gerai valdomomis institucijomis. Dabar sužinojome, kad taip būna ne visada.

Juodoji ar baltoji gulbė?

2019 m. rudenį Europos Parlamente vykusiame susitikime viena ekonomistė iš Bruegelio tyrimų centro labai taikliai pasakė: „Mes plaukiojame tamsoje, braudamiesi per įvairiausias finansų sistemos

įmantrybes ir tarpusavio sąsajas, centrinių bankų taikomas nestandartines pinigų politikos priemonės (įskaitant neigiamas palūkanas) bei kitus sudėtingus ir neišbandytus pašalinius poveikius.“ Ji norėjo pasakyti, kad šiuo metu pasaulyje ir Europos Sąjungoje susiklostė ir, turint omenyje ekonominį COVID-19 palikimą, turbūt dar dešimtmečius į priekį liks susiklosčiusi tokia situacija, kurios niekada nėra buvę pasaulio istorijoje. Dabar daugumai pasaulio centrinių bankų reikės dėl dabartinės krizės spausdinti dar daugiau pinigų. Jei gera ekonomistė pasako „mes plaukiame tamsoje“, tai rodo, kokio netikrumo laikais gyvename.

Dar vienas man įstrigęs pasisakymas Europos Parlamente – kai naujoji Europos centrinio banko valdybos narė iš Vokietijos Isabel Schnabel atsakydama į klausimus ECON komitete pasakė, kad labai mažai kas supranta, kas iš tikrųjų vyksta finansų sistemoje, įskaitant pinigų ir fiskalinės politikos ryšį. Kai centrinis bankas prispausdina pinigų, sumažėja palūkanų normos, ir tai turi pasekmių fiskalinei situacijai, netiesiogiai veikiama ir politinė sistema. Šioje sudėtingoje ir aiškumo stokojančioje raizgalynėje – ne tik finansinėje, ekonominėje, bet ir teisinėje bei politinėje – sunku susivokti ir juolab ją suvaldyti. Kai kurie komiteto nariai į šį pasisakymą reagavo labai aštriai. Kaip jūs drįstate taip kalbėti mums, ekonomikos komiteto nariams, kad mažai kas supranta, kas vyksta? – klausė jie. Bet aš su ja visiškai sutikau.

Tvarkantis su krize, yra du požiūriai. Vienas – tai „juodosios gulbės“ požiūris: tiesiog nutinka krizė ir su ja tvarkomasi negailint jėgų ir priemonių, kaip vyksta dabar. Bet yra ir „baltosios gulbės“ metodas, kalbant N. Roubini žodžiais iš knygos „Krizių ekonomika“: kai nusimanai apie visas makroekonomikos įmantrybes, tarpusavio sąsajas ir struktūrines silpnybes ar bent jau didžiąją jų dalį bei su jomis tvarkaisi,

siekdamas užkirsti kelią krizei ar sušvelninti jos riziką. Problema ta, kad, norint pasitelkti antrąjį požiūrį, reikia turėti nepaprastai daug patirties, kompetencijos, kartais valios ir drąsos. Todėl šis požiūris, jei ir pasitaiko praktikoje, tai retai.

2008 m. kovą, iki „Lehman Brothers“ griūties likus maždaug šešiams mėnesiams, N. Roubini išdėstė 12 pagrindinių pokyčių, įvyksiančių dėl pasaulinės finansų krizės. Visi dvylika netrukus išsipildė. Tokių žmonių kaip N. Roubini, puikiai suprantančių, kas vyksta šiuolaikiniame finansų ir ekonomikos pasaulyje, yra labai nedaug. Tokiems žmonėms ir derėtų vadovauti finansų priežiūros institucijoms bei Europos Komisijai. Bėda tik ta, kad retas žmogus ir gerai išmano šias sritis, ir turi politinio veikimo įgūdžių. Šio teiginio pavyzdžiu, ko gero, galėtų būti dabartinis Lietuvos ES komisaras, kuris turi gerą politinę nuovoką, bet akivaizdžiai neturi būtinos dalykinės kompetencijos.

Problemų sprendimas

Taigi kokias pagrindines problemas bankininkystės ir finansų sistemose mums reikia išspręsti? Man, ir ne tik man, atrodo, kad pagrindinė problema yra dalinių rezervų bankininkystės modelis Europos ir pasaulio mastu. Jis netvarus, tą įrodė pasaulinės finansų krizės ir patvirtino bent vienas mano paklaustas Europos centrinio banko valdybos narys Ekonomikos komiteto posėdyje. Šis modelis, lyg koks COVID-19 ir kiti virusai, mutuoja ir prikuria papildomų rūpesčių, pavyzdžiui, didžiulių neatitikimų tarp aktyvų ir pasyvų trukmės bankų bei kitų finansinių institucijų balansuose. Dėl šių neatitikimų griuvo „Lehman Brothers“ ir nemažai kitų finansų subjektų, kilo labai didelės krizės Baltijos šalyse bei kai kuriose kitose mažose ir atvirose

ekonomikose, kuriose vyravo užsienio bankai. Nėra lengvo būdo pakeisti šį dalinių rezervų bankininkystės modelį. Bet galbūt sprendimas galėtų būti didžiosiose šalyse šiuo metu išbandomi centrinio banko leidžiamos skaitmeninės valiutos projektai.

Kita problema, bent jau Europos Sąjungoje, yra finansų priežiūros sistemos fragmentacija. Dėl to, kad valstybėse narėse taikoma priežiūra pagal keturis skirtingus modelius, atsiranda rimtų bėdų norint sukurti veiksmingą bendrą Europos finansinių paslaugų rinką. Tai neleidžia iki galo susiformuoti Bankų sąjungai ir greičiau judėti Kapitalo rinkų sąjungos link. Dėl nesuderintos finansų priežiūros sistemos labai nukenčia ir finansinių paslaugų vartotojai, smunka jų pasitikėjimas finansų sistema.

Tokioje įvairialypėje finansinio reguliavimo ir priežiūros aplinkoje bet kokios vadinamosios finansų inovacijos, įskaitant ir skaitmeninių finansų (*FinTech*) srityje, gali atnešti daugiau žalos nei naudos. Todėl manau, kad ES reiktų taikyti vadinamąjį „dviejų viršūnių“ (angl. *Twin Peaks*) modelį, už kurio diegimą jau kurį laiką pasisako Europos Komisija ir kai kurios kitos institucijos (šis modelis kai kuriose valstybėse narėse, taip pat ir Didžiojoje Britanijoje, jau yra įdiegtas). Siekiant riboti riziką, finansų verslo elgseną, įskaitant vartotojų teisių apsaugą ir makroprudencinę priežiūrą, turėtų reguliuoti atskiros institucijos, nes joms reikia kreipti dėmesį į skirtingus dalykus, turėti skirtingų kompetencijų ir vadovautis skirtingais prioritetais – kartais ne tik skirtingų, bet netgi konfliktuojančių tarpusavyje.

Žinoma, finansų sistemos prižiūrėtojai turi būti ne tik itin kompetentingi, nepriklausomi nuo politinės įtakos, bet ir atskaitingi, laikytis aukštų moralės standartų. Tik tada galime tikėtis, kad žmonės vėl pradės pasitikėti finansų sistema. Kai kurių Lietuvos banko valdybos

narių požiūris ir elgesys parlamentinio krizės tyrimo metu buvo visiškai nepriimtinas, ir tai – ne tik Lietuvos vidaus problema. Tokie kaip valdybos pirmininkas V. Vasiliauskas ir jo pavaduotojas R. Kuodis savo neleistiniais pasisakymais kelia grėsmę visos Europos finansų priežiūros sistemos reputacijai.

Viena esminių su COVID-19 krize ir jos pasekmėmis susijusių problemų, kurių mes dar pamatysime, kiek galiu pasakyti remdamasis pirmine analize, yra rasti objektyvesnius faktus ir tiesą apie virusą. Reikėtų kruopščiai išnagrinėti ir galbūt sustabdyti vadinamuosius „mutacijos siekiant išgauti funkciją“ (angl. *gain-of-function*) eksperimentus su potencialiai pandemiją galinčiais sukelti patogenais, kuriuos finansavo ar vis dar finansuoja nemažai įtakingų šalių. Taigi gali nutikti, kad kitas tyrimas, kurio imsiuosi, šį kartą Europos Parlamente, greta mano darbo Ekonomikos komitete, nuves mane šia linkme. Nes jeigu norime užkirsti kelią naujoms krizėms ir sušvelninti jų riziką, turime paanalizuoti problemą ir pabandyti ją išspręsti iš esmės. Ir tai būtina atlikti, nepaisant kartais dėl to kylančio pasipriešinimo ir kišamų pagalių į ratus, kaip, be abejonės, vyko ir tiriant Lietuvos krizę.

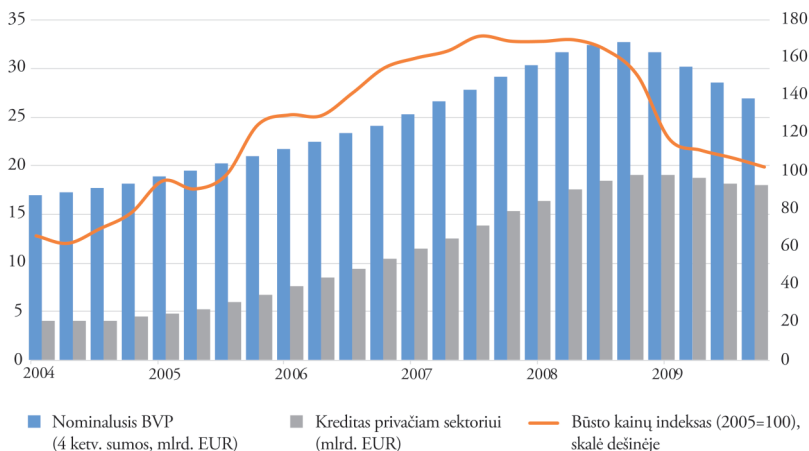
Kartais prisikasti iki giluminių tokių krizių priežasčių kai kam yra neparanku. Tai gali suduoti smūgį mūsų pasitikėjimui sistemomis, kuriomis įpratome pasitikėti. Bet nusisukti ir nematyti niekada nėra geras sprendimas. Tokią pamoką išmokau iš mūsų darbo tyrimo komisijoje ir ja ketinu toliau vadovautis savo politiniame darbe.

PARLAMENTINIO 2009-2010 M. KRIZĖS LIETUVOJE TYRIMO IŠVADŲ SANTRAUKA

Stambiųjų bankų vaidmuo sukeliant ekonomikos bumą ir nuosmukį šalyje

1. Sparti Lietuvos ekonomikos plėtra 2005–2007 metais ir išskirtinai stiprus ūkio nuosmukis 2009–2010 metais buvo glaudžiai susiję su kredito rinkos procesais. Ūkio plėtrą daugiausia skatino stipri vidaus paklausa, kurią savo ruožtu palaikė itin aktyvus kreditavimas, žymia dalimi finansuojamas finansiniais srautais iš stambiuosius šalies bankus patronuojančių Skandinavijos bankų. Netvariai finansuojamas perteklinis kredito augimas lėmė nekilnojamojo turto burbulą susidarymą ir kitus reikšmingus ekonominius disbalansus šalyje, kurie per krizę skausmingai koregavosi. Šie disbalansai – tai visu finansinio ir ekonominio bumo laikotarpiu stebėtas didelis einamosios sąskaitos deficitas, įtampa darbo rinkoje, investicijų ir darbo jėgos koncentracija į prociklinius ūkio sektorius ir kt.

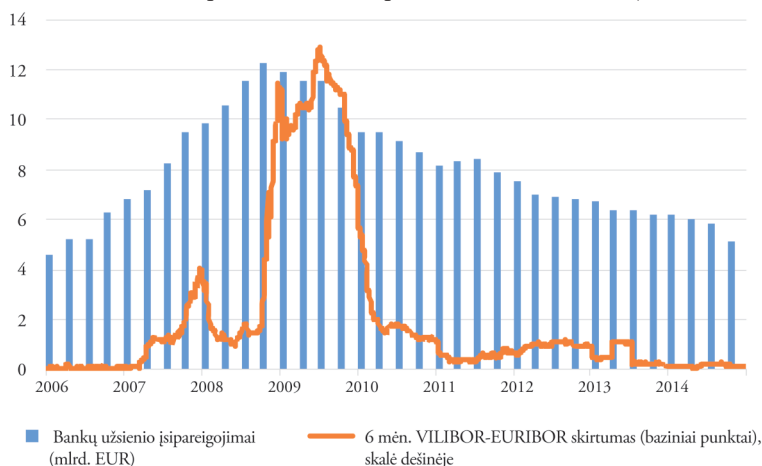
1 pav. Kreditavimo, ekonominio aktyvumo ir būsto kainų raida Lietuvoje.

Šaltinis: T. Ramanauskas (2011).

2. Naudodamiesi savo ekonomine galia bei prieiga prie pigaus finansavimo iš patronuojančiųjų bankų, šalyje veikiantys stambieji užsienio kapitalo bankai buvo metu perkėlė įvairias rizikas klientams ir stiprino savo konkurencinį pranašumą prieš vietos bankus. Besiskolinantiems klientams bankai perkėlė valiutos kurso ir palūkanų normų svyravimo riziką. Ypač ji slėgė būsto paskolų gavėjus, nes sutartys – ilgalaikės, o sumos – didelės. Nesant Fizinių asmenų bankroto įstatymo, būstui besiskolinantys klientai faktiškai prisiėmė ir visą nekilnojamojo turto nuvertėjimo riziką. Indėlininkams, nustačius labai žemas ar net neigiamas realiąsias indėlių palūkanų normas, buvo perkelti infliacijos kaštai.

3. Ekonominio pakilimo laikotarpiu šalies bankai, finansuodami perteklinį paskolų portfelio plėtimąsi, sukaupė didelės apimties skolos išsipareigojimus patronuojantiems bankams. Didžiausias šių išsipareigojimų lygis, apie 12 mlrd. Eur (arba apie 42 proc. BVP), buvo pasiektas 2008 m. pabaigoje.

4. Dėl savo agresyvaus verslo modelio Baltijos šalyse ir dėl kitų priežasčių patyrę pasitikėjimo tarptautinėse rinkose ir likvidumo krizę Skandinavijos bankai Baltijos šalyse sukėlė vadinamąjį „staiga susostojimo“ sukrėtimą, staiga iš esmės apribodami ūkio kreditavimą, pakeldami palūkanų normas ir sąmoningai, sistemingai bei sparčiai mažindami patronuojamųjų bankų tarpbankinį finansavimą. Vien per giliausią krizės laikotarpį nuo 2008 m. pabaigos iki 2010 m. vidurio Skandinavijos bankai atitraukė apie 3 mlrd. Eur (apie 11 proc. 2009 m. BVP) tarpbankinio finansavimo iš Lietuvos, šio proceso metu itin užkeldami palūkanų normas. Kryptingi tarpbankinio finansavimo atitraukimo procesai tęsėsi iki pat euro įvedimo Lietuvoje 2015 m.

2 pav. Tarpbankinių palūkanų normų ir bankų užsienio išsipareigojimo dinamika

Šaltinis: Lietuvos bankas, Bloomberg.

5. Viešojoje erdvėje iki šiol vyrauja atsakingų institucijų vadovybės, bankų analitikų ir kai kurių politikų palaikomi vertinimai, kad vyko globali krizė ir Lietuva, kaip maža atviros ekonomikos šalis, stipriai nukentėjo nuo šio išorinio, neprognozuojamo ir nevaldomo globalaus sukrėtimo. Tai paviršutiniški ir iš esmės klaidingi vertinimai, kuriuos paneigia šalies ir užsienio tyrėjų bei institucijų, įskaitant ir Švedijos, darbai. Pertekliniai finansiniai srautai į bankų sistemą iš užsienio patronuojančių bankų finansinio ir ekonominio bumo metu buvo esminis dramatiškų ekonominių disbalansų Baltijos šalyse veiksnys, o susikaupusių disbalansų dydis ir bankų vykdomas finansinio kapitalo atitraukimas per krizę bei jų sukeltas palūkanų normų šuolis buvo bene svarbiausios priežastys, kodėl krizė Baltijos šalyse buvo išskirtinai gili. Kaip rodo Estijos pavyzdys, fiskalinė drausmė pakilimo metu nepadėjo išvengti išskirtinai didelio nuosmukio, o Lenkija, į kurios bankų sistemą finansinio ir ekonominio bumo metu neplūdo tokie dideli „karšto“ finansinio kapitalo srautai iš užsienio, per pasaulinę finansų krizę išvis išvengė ekonomikos nuosmukio.

6. Kaip Švedijos Karalystės Riksdago Finansų komiteto krizės tyrimo klausymuose patvirtino ir Švedijos centrinio banko vadovas S. Ingvesas, pasaulinė finansų krizė ir banko „Lehman Brothers“ bankrotas „tiesiog buvo trigeris“, t.y. tik vienas ilgai brendusios krizės Baltijos šalyse veiksnys, dėl kurio Skandinavijos bankai galutinai nusprendė staiga keisti savo veiklos Baltijos šalyse finansavimo modelį, taip jose sukeldami krizę. Taip pat, anot S. Ingveso, buvo siekiama „lokalizuoti“ krizę Baltijos šalyse, t. y. neleisti jai išplisti į patronuojančius bankus ir, tuo pat metu, į Švedijos ekonomiką.

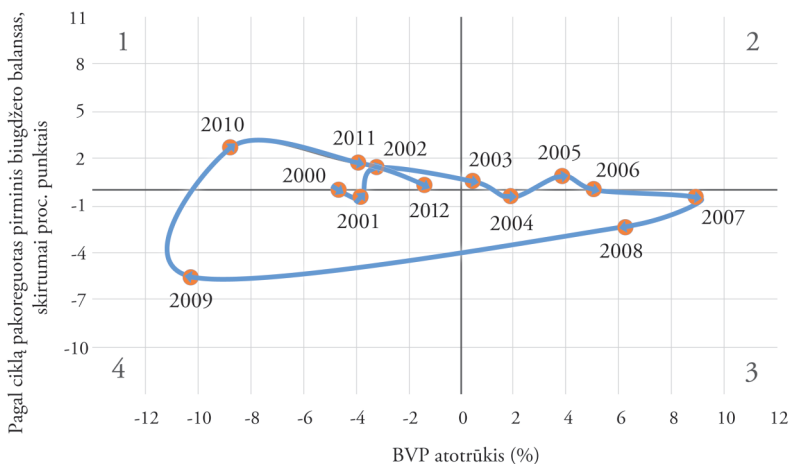
7. Labai svarbus krizės Baltijos šalyse veiksnys buvo pačios Švedijos bankų sistemos problemos. Švedijos Karalystės Riksdago Finansinės krizės komiteto ataskaitoje (2013) konstatuota, kad Švedijos bankai patyrė stiprią likvidumo (finansavimo) krizę. Šioje ataskaitoje įvardijamos penkios likvidumo krizės Švedijos bankų sistemoje priežastys: 1) didelė Švedijos bankų sistemos koncentracija; 2) didelė palyginti su Švedijos ekonomika bankų sistema; 3) didelės Švedijos bankų užsienio operacijų apimtys; 4) du iš keturių didžiųjų Švedijos bankų buvo labai aktyvūs Baltijos šalyse; 5) Švedijos bankai buvo stipriai ir vis labiau priklausomi nuo trumpalaikio finansavimosi rinkos priemonėmis (žymia dalimi tarptautinėse rinkose), tad jiems buvo būtinas sklandus tarptautinių skolinimosi rinkų funkcionavimas.

8. Apibendrintai galima teigti, kad Baltijos šalių bankų sistemos ir ekonomikos buvo struktūriškai pažeidžiamos dėl dvigubos priklausomybės nuo išorės

finansavimo (šalies bankai – nuo patronuojančių bankų, o šie – nuo tarptautinių rinkų). Didelė bankų priklausomybė nuo išorės finansavimo buvo neretas reiškinys Vidurio Rytų ir Pietryčių Europos regionuose, tačiau trys Baltijos šalys išsiskyrė didžiausia priklausomybe, o šių šalių kredito rinkose dominavo vienos šalies – Švedijos – bankai. Taigi išskirtinai gili krizė Lietuvoje – pirmiausia Švedijos bankų ir jų patronuojamųjų bankų, taip pat ir Lietuvos bei Švedijos priežiūros institucijų atsakomybė.

Fiskalinės politikos sprendimai, sustiprinę ūkio ir finansų cikliškumą

9. Nagrinėjant fiskalinės politikos poveikį krizės procesams, pažymėtina, kad nors biudžeto procikliškumas nėra vienareikšmiškai ir akivaizdžiai fiksuojamas ir įrodomas faktas, 2007 ir ypač 2008 metais buvo aiškių prociklinės biudžeto politikos požymių. Tačiau tuo metu nebuvo ir iki šiol nėra valdžios sektoriaus biudžeto planų suderinamumo su anticikline politika viešos nepriklausomos stebėsenos visa apimtimi. Nepriklausoma ir skaidri anticiklinės politikos planavimo ir įgyvendinimo stebėseną būtų laiku užkardžiusi 2008 metais įvykusių įstatymų nuostatų pažeidimus, pagilinusius krizės reiškinius ir jų padarinius Lietuvoje.

3 pav. Lietuvos viešojo sektoriaus fiskalinė pozicija 2000-2010 m. Pastaba: 1. Prociklinis fiskalinis griežtinimas; 2. Anticiklinis fiskalinis griežtinimas; 3. Prociklinė fiskalinė plėtra; 4. Anticiklinė fiskalinė plėtra. Šaltinis: V.Khyvienė and Paliulytė R. (2015).

10. 2008 m. rugpjūčio mėn. įvykęs pensijų padidinimas metinį struktūrinį „Sodros“ deficitą padidino apie 3,1 procentinio punkto BVP. Tokio masto „Sodros“ struktūrinio balanso pabloginimas buvo vienas iš trijų pagrindinių prociklinės biudžeto politikos veiksnių, lėmusių poreikį greitai ir dideliu mastu konsoliduoti biudžetą ir skolintis, siekiant padengti biudžeto deficitą. 2008 metų valstybės biudžeto priėmimas pažeidžiant Fiskalinės drausmės įstatymą buvo antras veiksnys, kurio poveikis būtinybei konsoliduoti biudžetą 2009 metais ir skolintis buvo apie 2,6 procento BVP. Trečias svarbus prociklinės politikos veiksnys buvo Europos Komisijos konvencinė metodika, skirta valdžios sektoriaus balanso rodikliui pagal ciklą apskaičiuoti, dėl kurios biudžeto politikos formuotojai įvertindami ciklo komponentę suklydo 2–3 procentiniais punktais BVP. Komisijos apskaičiuotos ciklinės deficito komponentės buvo sistemingai mažesnės už Vyriausybės patvirtintas ciklines komponentes. Tokiomis aplinkybėmis Vyriausybei buvo labai sunku įtikinti Seimą imtis veiksmingesnės anticiklinės biudžeto politikos. Trys pirmiau nurodytos pagrindinės 2008 metais susidariusios prociklinės aplinkybės 2009 metų valdžios sektoriaus deficitą pablogino maždaug 8 procentais BVP. Toks didelis postūmis viešųjų finansų deficitui ir buvo dominuojanti vėlesnių metų valstybės skolos didėjimo priežastis.

11. 2008 metais mokestinių pajamų netekimas dėl gyventojų pajamų mokesčio mažinimo sudarė apie 1,0 procento BVP ir taip pat pablogino viešųjų finansų būklę prasidėjus krizei. Buvo siekiama priartėti prie Estijos ir Latvijos gyventojų pajamų mokesčio tarifų dydžių, o biudžeto pajamų netekimą buvo planuojama kompensuoti kitais mokesčiais, tačiau tai nebuvo padaryta.

Prociklinių fiskalinių sprendimų ir metodinių veiksnių poveikis struktūriniam 2009 metų deficitui

	<i>proc. BVP</i>
Pensijų didinimas (pažeidžiant VSDĮ 20 str. 1 d.)	-3,1
2008 m. valstybės biudžeto tvirtinimas (pažeidžiant FDI 4 str. 2 d.)	-2,6
EK konvencinės metodikos paklaidos (lyginant su nacionaline)	-3,2
GPM tarifo mažinimas	-1,0

Šaltinis: Finansų ministerija.

12. Neoptimalus ir netvarus antrosios pakopos pensijų sistemos finansavimo modelis, ką patvirtino dvi Valstybės kontrolės audito išvados (2005 ir 2008 metais) ir vėliau priimti Seimo sprendimai, taip pat prisidėjo prie to, kad nebuvo kaupiamas finansinis rezervas, galėjęs sumažinti biudžeto konsolidavimo ir skolinimosi poreikį prasidėjus krizei. Suminis tokio modelio poveikis nuo šios reformos pradžios 2004 metais iki 2008 metų sudarė apie 3 procentus BVP.

13. Tai, kad 2006–2008 metais Vyriausybė veikė mažumos sąlygomis, taip pat 2008 metų rudenį vykę Seimo rinkimai trukdė bent iš dalies pasirengti prasidedančiai krizei. Nuolatinės finansinio populizmo apraiškos, nepakankama finansinė drausmė, atsakomybės ir kompetencijos stoka, įskaitant negebėjimą suprasti, kad su intensyvia ir į vidaus sektorius nukreipta kredito plėtra susijusiomis ciklinėmis (laikinomis) biudžeto pajamomis negalima finansuoti ilgalaikių išipareigojimų, lėmė kai kuriuos sprendimus, tarp jų ir nurodytuosius pirmiau, kurie pablogino šalies finansinę padėtį, padidino jos pažeidžiamumą ir biudžeto konsolidavimo bei skolinimosi poreikius prasidėjus krizei.

14. Tai, kad Lietuva nesugebėjo 2007 metais įsivesti euro, taip pat pagilino krizę, nes išaugo lito devalvavimo rizika, smarkiai padidėjo palūkanos litais, o tai pablogino kelių dešimčių tūkstančių namų ūkių, taip pat ir verslo įmonių, paėmusių paskolas litais kintamosiomis palūkanomis, finansinę būklę. Tačiau jeigu euras ir būtų buvęs įvestas 2007 metais, tai nebūtų apsaugoję nuo pačios krizės. Svarbiausi krizę lėmę veiksniai buvo susiję su bankų sprendimais atitraukti didelę dalį kreditinių išteklių iš Lietuvos ir kitų Baltijos valstybių.

Žalinga valdžios skolinimosi politika per krizę ir neišnaudotos tarptautinės paramos galimybės

15. Remiantis Europos Bendrijos steigimo sutartimi, atitinkamais Europos Sąjungos reglamentais, taip pat 2009 m. balandžio 24 d. Europos Parlamento rezoliucija, Europos Sąjungos valstybės narės turėjo teisę ir net buvo raginamos kreiptis į Europos Komisiją dėl finansinės paramos suteikimo kilusioms mokėjimų balanso problemoms spręsti. Iš viso Europos Sąjungos parama pasinaudojo 8 valstybės narės. Tarp jų buvo ir tokių, kurių finansų ir ekonomikos būklė buvo ne blogesnė, o tam tikrais atvejais ir geresnė, negu Lietuvos.

16. Turint omenyje didžiųjų bankų sprendimą atitraukti kreditinius išteklius iš Lietuvos, dėl tokio sprendimo kilusias problemas ir jų poveikį šalies ekonomikai ir likusiai finansų sistemos daliai, buvo būtina užsitikrinti finansinius išteklius ir techninę paramą iš tarptautinių institucijų. Galima pagrįstai teigti, kad Lietuva neabejotinai turėjo galimybių, o įvertinus ekonomikos nuosmukį, drastišką visų biudžeto pajamų sumažėjimą, kreditinių išteklių atitraukimo iš Lietuvos bei bankų paskolų portfelio susitraukimo mastą ir to poveikį visai ekonomikai, finansų sistemai bei šalies gyventojams, privalėjo pasinaudoti jai ir kitoms valstybės narėms sudarytomis galimybėmis skolintis pigiau iš Europos Sąjungos ir kitų šaltinių.

17. Iš Komitetui pateiktų paaiškinimų ir gautų atsakymų raštu galima daryti išvadą, kad Vyriausybė rimtai nesvarstė galimybės kreiptis tarptautinės finansinės paramos. Pateikti argumentai dėl galimo lito devalvavimo ir kiti vertinimai nėra įtikinantys, turint omenyje sąlygas, kuriomis parama buvo suteikta Latvijai ir kitoms valstybės narėms. Iš pateiktų paaiškinimų, gautų atsakymų raštu bei kitų aplinkybių ir faktų darytina išvada, kad vienas iš svarbių veiksnių, dėl ko Vyriausybė nesikreipė tarptautinės finansinės paramos, buvo asmeninė Respublikos Prezidentės D. Grybauskaitės nuomonė dėl tokios paramos ir ją pasinaudojusių valstybių.

18. Sprendimas nesikreipti finansinės paramos padidino viešojo sektoriaus išlaidas, pablogino suminį viešojo sektoriaus balansą maždaug 2,1 mlrd. eurų (t. y. vidutiniškai 0,6 procento BVP kiekvienais metais per visą 2009–2018 metų laikotarpį) ir neigiamai veiks šiuos rodiklius iki pat 2022 m., kai bus išpirkta paskutinė ilgo laikotarpio didelio pelningumo obligacijų emisija. Apie 1,1 mlrd. eurų palūkanų Finansų ministerijai nepagrįstai buvo priversta sumokėti „Sodra“ ir, tuo pačiu, senatvės pensininkai (Finansų ministerija šias lėšas pervedė vertybinių popierių turėtojams), dar 800 mln. eurų palūkanų permokėta iš valstybės biudžeto lėšų. Ši žala apskaičiuota lyginant Lietuvos ir Latvijos fiksuoto pajamingumo obligacijų pajamingumą jų išleidimo metu. Tai, kad nebuvo kreiptasi tarptautinės finansinės paramos, prisidėjo prie pavėluoto sprendimo sustabdyti banko „Snoras“ veiklą. Tai taip pat lėmė papildomus – bent 200 mln. eurų dydžio – nuostolius valstybei ir blogesnę, negu galėjo būti, valstybės įmonės „Indėlių ir investicijų draudimas“ indėlių draudimo fondo būklę. Apibendrinant pažymėtina, kad, Komiteto manymu, 2009–2012 metais priimti sprendimai skolintis valstybės vardu finansų rinkose ir iš komercinių bankų labai aukštomis palūkanomis galėjo pažeisti

viešąjį interesą, nes, nepriėmus geriausių įmanomų finansinių sprendimų, valstybei ir jos piliečiams buvo padaryta didelio masto (viso apie 2,1 mlrd. eurų dydžio) žala.

19. 2009–2012 metais Lietuvos viešųjų finansų deficitas lėmė didelį poreikį skolintis, valstybės skola per šį laikotarpį išaugo 8,5 mlrd. eurų, tai yra maždaug 2,7 karto, todėl buvo svarbu skolintis kuo mažesnėmis palūkanomis. Lietuvos Vyriausybė, nusprendusi skolintis iš vietos komercinių finansų įstaigų ir tarptautinėje finansų rinkoje, tai darė kone brangiausiai visoje ES. Latvija, pradėjusi skolintis tarptautinėje rinkoje 2011 m. viduryje, sugebėjo išplatinti obligacijų emisiją gerokai palankesnėmis sąlygomis, negu tais pačiais metais tai padarė Lietuva. Tai reiškia, kad Latvijos Vyriausybės sprendimas kreiptis finansinės paramos pasiteisino ir ji turėjo daugiau fiskalinio manevro laisvės bei laiko pasirengti grįžti į finansų rinką. Vidutinis Lietuvos obligacijų pajamingumas (efektyvioji skolinimosi norma) ir šiuo metu yra didžiausias visoje euro zonoje (apie 3,4 procento). Jis 70 procentų viršija analogišką Latvijos rodiklį (apie 2,0 procentus).

20. Tiek vietos, tiek tarptautiniai komerciniai bankai naudojo tokiu Vyriausybės sprendimu ir dažniausiai diktavo savo sąlygas. Ir tarptautinė, ir pačios Lietuvos ekonomikos ir finansų būklė buvo nuolat kintanti ir tai dar labiau sumažino Vyriausybės derybines galias ir gebėjimą numatyti, kiek ir kada reikės skolintis.

21. 2009 m. vidaus rinkoje Vyriausybė daugiausia skolinosi platindama skolos vertybinius popierius neviešu būdu, ir, kaip konstatavo Valstybės kontrolė, tai buvo daroma nesilaikant Vyriausybės skolinimosi strategijos ir metinės skolinimosi programos, tarptautinių skaidrumo principų ir gerosios praktikos, nesant jokio reglamentavimo ir nenustačius tokio skolinimosi procedūrų ir taisyklių. 2009 m. Finansų ministerija kas ketvirtį kreipdavosi į subjektyviai pasirinktus šalyje veikiančius bankus prašydama teikti skolinimo pasiūlymus, o pasiūlymų sąlygos buvo vertinamos nekritiškai ir visi, išskyrus vieną, bankų skolinimo pasiūlymai buvo priimti. Beveik visais atvejais skolinimasis neviešu būdu buvo brangesnis už skolinimąsi vertybinių popierių aukcionuose, o kaip vieną iš brangaus skolinimosi tiek litais, tiek eurai veiksnių Finansų ministerija nurodė aukštas Vilibor normas. Pasinaudodami neskaidria, bankams palankia Vyriausybės skolinimosi vidaus rinkoje praktika ir ydinga Vilibor nustatymo metodika, šalyje veikiantys bankai turėjo paskatas ir galimybes skelbti labai aukštas ir ekonomiškai nepagrįstas individualias Vilibor kotiruotes ir tuo pagrindu teikti neviešus labai brangaus skolinimo (tiek litais, tiek eurai) pasiūlymus Vyriausybei, kurie beveik visais atvejais

buvo patenkinami. Visa tai galėjo labai reikšmingai neigiamai paveikti Vyriausybės skolinimosi vidaus (o netiesiogiai - ir užsienio) rinkose kainą ir atitinkamai didinti visiems mokesčių mokėtojams tenkančią finansinę naštą.

22. Lietuvos Vyriausybė ne tik skolinosi labai brangiai, bet ir nusprendė dalį lėšų už aukštas, 8 procentus siekusias palūkanas perskolinti „Sodrai“. Iš viso „Sodra“ per 2009–2017 metų laikotarpį sumokėjo Finansų ministerijai apie 1,1 mlrd. eurų palūkanų. Tai buvo daroma pažeidžiant Valstybinio socialinio draudimo įstatymo 20 straipsnio, apibrėžiančio Valstybinio socialinio draudimo fondo ir valstybės biudžeto santykius, nuostatas. Remiantis šiuo ir kitais įstatymais, nėra numatytas skolinimas šiam fondui. Atvirkščiai, jam privalėjo būti skiriami valstybės biudžeto asignavimai (arba turėjo būti didinamas pensijų draudimo tarifas). Priėmus sprendimus suteikti „Sodrai“ milijardinio dydžio paskolas, buvo diskredituota valstybinio socialinio draudimo sistema, kuri yra viena iš esminių viešojo sektoriaus dalių, be kita ko, turinti užtikrinti pasitikėjimą visa valstybe, taip pat sumažėjo galimybės išsaugoti senatvės pensijų perkamąją galią. Tuo naudojosi komercinių finansų įstaigų atstovai, kurie, siūlydami savo finansinius produktus, kaip vieną iš argumentų, skatinančių pirkti jų paslaugas, nurodydavo „bankrutuojančią Sodrą“.

Ekonomiškai nepagrįstas valstybės remiamas būsto paskolų draudimas

23. Per valstybės kapitalo UAB „Būsto paskolų draudimas“ (toliau – BPD) teikiama papildoma netiesioginė valstybės garantija buvo vienas iš svarbių veiksnių, prisidėjusių prie spartaus ir netvaraus paskolų namų ūkiams, nekilnojamojo turto kainų ir kitų ekonominių disbalansų augimo 2005–2008 m. Valstybinis būsto kreditų draudimas leido kredito įstaigoms sumažinti prisiimamą būsto paskolų kredito riziką, perkelti ją šiai įmonei, o iš tikrųjų – valstybei ir visiems mokesčių mokėtojams.

24. Draudimo mastas buvo didelis: 2003–2008 m. duomenimis, buvo apdraudžiama apie ketvirtadalis suteikiamų būsto kreditų. Bendrovės paslaugomis nuo jos veiklos pradžios pasinaudojo apie 47 000 šeimų ir pavienių asmenų, apdraustų kreditų suma sudarė apie 1,2 mlrd. eurų, nors jos nuosavas kapitalas 2008 m. pabaigoje tesudarė mažiau negu 9 mln. eurų.

25. Didžiausia BPD veiklos rizika buvo sukaupta 2005–2008 m. Bendrovės veikla turėjo būti iš esmės koreguojama dar 2006 m. arba stabdant naujų būsto kredito

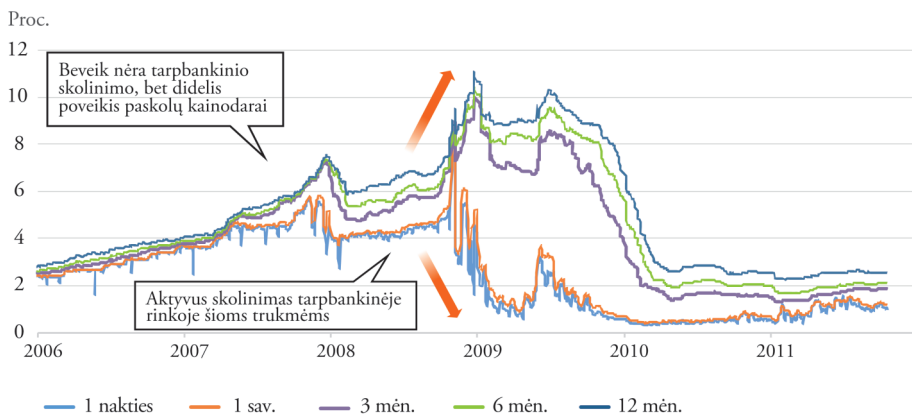
draudimo sutarčių sudarymą, arba reikšmingai didinant draudimo įmokas. Įvairūs sprendimai buvo įmanomi ir vėliau: įmonės bankrotas arba dalies finansinės naštos perkėlimas kredito įstaigoms, kurios pasinaudojo netinkamai valdoma bendrove ir taip sumažino savo riziką. Įvertinus bendrovės veiklos rezultatus, viešųjų finansų „injekcijas“ į bendrovės kapitalą ir tikėtiną ateities scenarijų dėl bendrovės likvidavimo ir likusių išpareigojimų administravimo, prognozuojama neigiamą BPD veiklos įtaka viešiesiems finansams sudarys apie 40–45 mln. eurų.

26. Nei pačios bendrovės vadovai, nei jos akcininkai (Finansų ministerija) tinkamai neįvertino būsto paskolų draudimo masto ir poveikio būsto paklausai bei kainoms, o bendrovės kainodara, kapitalo dydis ir rizikos valdymas nebuvo adekvatūs prisieitos rizikos lygiui. BPD pavyzdys parodo, kokių nepageidaujamų pasekmių gali kilti neapgalvotai išplėtus tikslinę socialinę paramą ir tinkamai neįvertinus rizikų.

Bankų sukeltas palūkanų normų šokas ir manipuliavimo tarpbankinėmis normomis požymiai

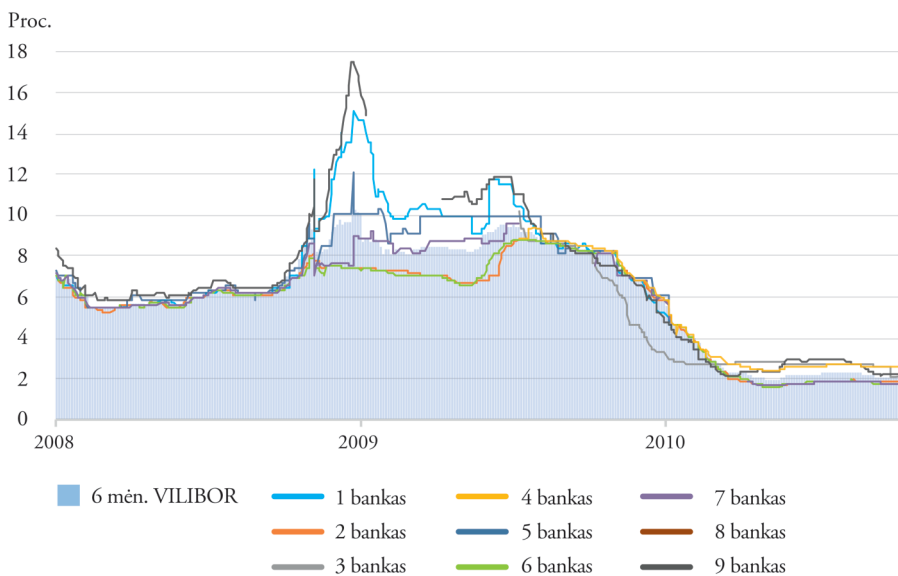
27. Krizę Lietuvoje taip pat labai pagilino tai, kad, nors užsienio kapitalo bankai pajuto ECB skatinančiosios monetarinės politikos nulemtą palūkanų normų aplinkos sušvelnėjimą ir, pavyzdžiui, iš patronuojančių bankų per krizę ėmė skolintis gerokai pigiau, vis dėlto krizės įkarštyje (nuo 2008 m. pabaigos iki 2010 m. antrojo ketvirčio) jie neperdavė šio skatinamojo poveikio ūkiui. Priešingai – bankai stipriai užkėlė indėlių, paskolų ir ilgesnės trukmės tarpbankinio skolinimo palūkanų normas. Ilgesnės negu 1 mėnesio trukmės tarpbankinio skolinimo (VILIBOR indekso) normos, su kuriomis paprastai siejamos bankų klientų mokamos palūkanos, nuo pat krizės pradžios be aiškaus ir objektyvaus ekonominio pagrindimo judėjo priešinga kryptimi negu itin trumpos trukmės VILIBOR indekso normos ir krizės įkarštyje pasiekė 7–10 proc.

28. Išnagrinėjus pateiktą informaciją ir ypač individualias bankų VILIBOR indekso kotiruotes, paaiškėjo, kad yra akivaizdžių faktų ir netgi manipuliavimo požymių, verčiančių iš esmės abejojti VILIBOR indekso normų pagrįstumu per krizę. Pavyzdžiui, kai kurie bankai skelbė net 15–18 proc. siekiančias 6 mėnesių VILIBOR indekso kotiruotes, nors tarpbankinių sandorių tokiomis sąlygomis išvis nesudarinėjo, o kotiruotės stipriai išsiskyrė iš tų bankų nustatomų kitų palūkanų normų visumos.

4 pav. Įvairios trukmės oficialių VILIBOR indeksų dinamika

Šaltinis: Lietuvos bankas.

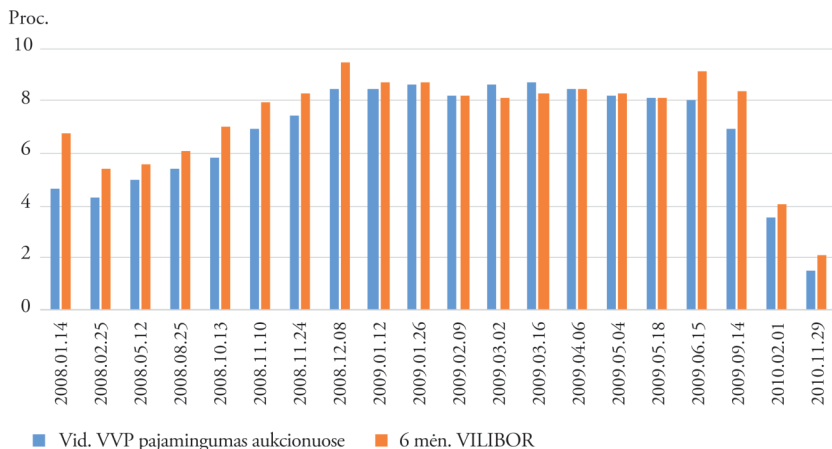

5 pav. Individualių 6 mėn. VILIBOR kotiruočių dinamika per krizę.

Šaltinis: Lietuvos bankas.

29. Kaip konstatuota Lietuvos banko tarnybų 2012 m. parengtoje pažymoje, dėl žymaus VILIBOR indekso atotrūkio nuo EURIBOR palūkanų normų nuo 2008 m. pabaigos iki 2010 m. pradžios skolininkai galėjo sumokėti 700 mln. litų (apie 200 mln. eurų) papildomų palūkanų ir tik pusę šios sumos galima paaiškinti devalvacijos rizikos išaugimu (Lietuvos bankas, 2012). Krizės metu ilgesnės trukmės VILIBOR indeksai galėjo būti ekonomiškai nepagrįstai pakelti bent 3-4 procentiniais punktais, o kai kurių bankų kotiruotės galėjo būti nepagrįstai uždidintos net 10 proc. punktų. Stipriai išaugus litais denominuotų paskolų palūkanų normoms, įvairiais vertinimais, nuo 12,5 iki 23 tūkst. būsto paskolas paėmusių asmenų buvo priversti keisti paskolos valiutą iš litų į eurus, prisiimdami devalvacijos riziką ir vidutiniškai 1,5-1,6 proc. punkto didesnes individualias kredito maržas, dėl kurių skolos aptarnavimo išlaidos padidėjo 10-20 mln. eurų per metus. Keldami VILIBOR indeksą, bankai, be kita ko, galėjo ištaisyti savo ankstesnio paskolų įkainojimo klaidas ar sąmoningus rinkos iškraipymus. Vis dėlto tai, kad anksčiau suderėtos maržos buvo didinamos krizės metu, už kurią žymia dalimi atsakingi patys bankai, o maržų didinimas grįstas skolininkų finansinės padėties pablogėjimu, kurį tiesiogiai lėmė ir bankų vienašališkai padidintos VILIBOR indekso normos, tikėtina, pažeidė skolininkų interesus.

30. Kai kurie itin aukštas VILIBOR kotiruotes skelbė bankai turėjo aiškias paskatas tai daryti, nes tuo pat metu jie labai aktyviai pirkto litais ir užsienio valiutomis

6 pav. Sąryšis tarp 6 mėn. VILIBOR indekso ir 6 mėn. (160-200 d.) trukmės VVP pajamingumo aukcionuose. Šaltinis: Finansų ministerija, Lietuvos bankas.

denominuotus neviešai platinamus Vyriausybės vertybinius popierius, kurių aukštas pajamingumas buvo grindžiamas VILIBOR indekso reikšmėmis ir dar keliais veiksniais. Ekonominiai skaičiavimai rodo, kad nepagrįstas VILIBOR indekso padidėjimas 3-4 proc. punktais Vyriausybės trumpalaikio neviešo skolinimosi vidaus rinkoje kaštus padidintų apie 70-100 mln. eurų. Padidinti VILIBOR indeksai taip pat neigiamai veikė užsienio kreditorių suvokiamas šalies rizikas ir atitinkamai brangino Vyriausybės skolinimąsi užsienyje. Apskaičiuota, kad nepagrįstas Vyriausybės obligacijų pajamingumo padidėjimas krizės laikotarpiu 1 proc. punktu Vyriausybės skolinimosi užsienyje kainą didintų apie 280 mln. eurų.

31. Apibendrinant su VILIBOR indekso nustatymu susijusią informaciją ir vertinimus galima konstatuoti, kad ilgesnės trukmės VILIBOR indekso kotiruotės vertintinos ne vien kaip menkai funkcionuojančios tarpbankinės rinkos indikacinės palūkanų normos, bet pirmiausia kaip strateginis bankų kainodaros instrumentas, kuriuo naudodamiesi bankai galėjo perkelti ir perkėlė neproporcingai didelę jų pačių sukeltos rizikos ir kaštų dalį klientams. VILIBOR indekso normų samprata buvo netinkamai ir itin abstrakčiai reglamentuota, individualios bankų kotiruotės buvo neįpareigojančios, dažnai nepagrįstos faktiniais sandoriais, nustatomos be jokių formalų metodikų ir paprastai neturint tikslo nustatyti objektyvią „pinigų kainą“.

32. Tikėtina, kad absoliuti dauguma bankų klientų, kurių paskolų litais kintamosios palūkanų normos buvo susietos su VILIBOR indekso normomis, nebuvo bankų išsamiai informuojami apie VILIBOR indekso nustatymo principus, apie tai, kad tai nėra objektyviais ir aiškiais principais nustatomos „rinkos“ palūkanų normos ir kad iš esmės kotiruotos skelbiantis bankas turėjo galimybę vienašališkai ir be objektyvaus pagrindo keisti individualias kotiruotes, taip paveikdamas ir oficialias VILIBOR indekso normas. Taip galėjo būti pažeisti Bankų įstatymo 56 straipsnio 2 punkto bei Lietuvos Respublikos civilinio kodekso straipsnių, reglamentuojančių vartotojų teisių apsaugą, reikalavimai ir nuostatos.

Nepakankama Lietuvos ir užsienio priežiūros institucijų vykdyta bankų sektoriaus priežiūra

33. Nors 2005–2008 m. Lietuvos banko vykdyta atskirų bankų (mikroprudencinė) priežiūros politika formaliai atitiko tuo metu vyravusią tarptautinę praktiką, tačiau vis dėlto ji nebuvo adekvati ir efektyvi, nes neužkirto kelio itin sunkiai ekonomikos

krizei. Anot Švedijos bankų priežiūros institucijos, buvo arsenalas priežiūrinių priemonių, kurių reikėjo papildomai imtis dar 2005–2006 m., o perdėtas priežiūros institucijų koncentravimasis į formalių kapitalo normatyvų vykdymą nukreipė institucijų dėmesį nuo tikrųjų bankų sektoriaus problemų ir didžiųjų bankų keliamos rizikos visai valstybei.

34. Lietuvos bankas finansinio ir ekonominio bumo metu nesiėmė jokių esminių makroprudencinės politikos priemonių, kurios būtų veiksmingai padėjusios užtikrinti visos finansų sistemos stabilumą, leidusios rinkos dalyviams adekvačiau vertinti rizikas ir pažaboti netvarų kreditavimo augimą, nors tarptautinėje praktikoje jau tuo metu buvo žinomos ir sėkmingai pritaikytos įvairios priemonės. Lietuvos bankas iš esmės vykdė nevaržomos rinkos principais pagrįstą, ganėtinai pasyvią bankų priežiūros politiką. Lietuvos bankas buvo linkęs laukti, kol kreditų paklausa nuslops savaime, ir manė, kad rizikas, susijusias su sparčiu kreditavimo augimu, geriausiai atsvertų stipri bankų kapitalo bazė. Tai, kaip paaiškėjo ir ką patvirtino Švedijos Finansų inspekcijos vadovas liudijime Švedijos parlamente, buvo klaidinga pozicija.

35. Atsakingos Švedijos institucijos taip pat gana ilgai ignoravo dėl nevaldomo ir perteklinio kreditavimo didėjančius disbalansus ir riziką Baltijos šalyse, argumentuodamos tuo, kad tai nekelia realios grėsmės Švedijos bankų mokumui, laikydamos tai pirmiausia pačių Baltijos šalių rūpesčiu bei bankų atsakomybe, įvertindamos tai, kad Švedijos bankai vykdė formalius kapitalo pakankamumo reikalavimus ir net įvardydamos, kad pačios Baltijos šalių institucijos siekė spartaus kreditavimo augimo.

36. Per krizę vykdytas gausus valdžios sektoriaus skolinimasis užsienyje buvo svarbus veiksnys, leidęs šalies bankų sistemai laipsniškai pertvarkyti finansavimosi struktūrą ir imti labiau save finansuoti indėliais, o ne tarpbankiniu skolinimusi iš patronuojančiųjų bankų. Taigi Lietuvos Respublikos Vyriausybė, brangiai ir gausiai skolindamasi užsienyje, faktiškai sudarė galimybes Skandinavijos bankams atitraukti tarpbankinį finansavimą ir prisidėjo atkuriant pasitikėjimą jais tarptautinėse finansų rinkose.

37. Skandinavijos bankų vaidmuo sukeliant ekonominį bumą Lietuvoje, ypač per krizę, iki šiol tinkamai neįvertintas, o Lietuvos banko vertinimai, kad „krizės priežastys tikrai nebuvo bankų sektoriuje“ rodo, kad esminės krizės pamokos nėra išmoktos. Lietuva, krizės metu vykdydama skausmingą vidinės devalvacijos politiką, padarė labai daug, kad apsaugotų savo ir Skandinavijos šalių bankų sektorių stabilumą, tačiau Lietuvoje aktyvūs Skandinavijos bankai nei finansinio ir

ekonominio bumo, nei krizės metu nesielgė kaip atsakingi socialiniai partneriai.

38. Įvertindama Švedijos bankų dominuojantį vaidmenį Baltijos šalių finansų sistemose, Švedijos Nacionalinio audito tarnyba pripažino, kad „Švedijos valstybei tenka netiesioginė atsakomybė dėl šių sistemų stabilumo, o kartu ir dėl šių šalių ekonominio stabilumo“, tad visapusiš kooperavimasis valstybiniu lygmeniu su Švedija sprendžiant krizės problemas (pavyzdžiui, skolinantis iš Švedijos Vyriausybės ar Švedijos centrinio banko) veikiausiai būtų padėjęs sušvelninti krizės Lietuvoje padarinius.

39. Lietuvos bankas nepakankamai atsižvelgė į didžiųjų bankų veiksmus, vertindamas ir priimdamas sprendimus dėl jų įtakos kitų finansų įstaigų mokumui ir galimybės tęsti veiklą. Lietuvos banko sprendimai buvo priimami vertinant atskirų finansų įstaigų būklę, tai yra taikant mikroprudencinį, o ne makroprudencinį požiūrį, panašiai, kaip ir iki krizės. Papildoma aplinkybė, turėjusi įtakos Lietuvos banko taikomam požiūriui ir sprendimams, buvo tai, kad jie neturėjo jokios įtakos paties Lietuvos banko finansinei būklei. Jeigu Lietuvos bankas administruotų indėlių draudimo fondą, o jo tarnautojų atlyginimai būtų susieti su finansų sistemos priežiūros rezultatais, tikėtina, požiūris ir sprendimai būtų buvę kitokie tiek prieš krizę, tiek ir vėliau, kai reikėjo spręsti dėl atskirų kredito įstaigų bei kitų finansinių įmonių veiklos tęstinumo.

40. Vienas iš ryškiausių pavyzdžių, kaip Lietuvos bankas nuolaidžiavo Skandinavijos bankams, nereagavo į jų įtaką Lietuvos ekonomikos procesams ir netinkamai gynė visuomenės interesus, yra susijęs su ekonomiškai nepakankamai pagrįstu ir kai kuriais atvejais manipuliavimo požymių turinčiu VILIBOR palūkanų normų kėlimu per krizę. 2012 m. Lietuvos banko tarnybos parengė pažymą, kuria vienareikšmiškai informavo apie ydingą VILIBOR indekso nustatymo ir susiejimo su paskolų palūkanų normomis praktiką ir galimai pažeistus bankų klientų interesus, tačiau tiek 2012 m. spalio mėn., tiek vėliau Lietuvos banko vadovai nedarė nieko, kad apgintų vartotojus (nors toks mandatas centriniam šalies bankui buvo suteiktas 2012 m. sausio 1 d.). Priešingai, iš Lietuvos banko 2019 m. sausio 23 d. atsakymo Komitetui, kuriame sąmoningai nutylimos VILIBOR indekso problemos ir net iš paties pirmiau minėtos 2012 m. pažymos buvimo fakto darytina išvada, kad Lietuvos banko vadovybė buvo linkusi slėpti savo neveiklumą šiuo aspektu ir kartu ginti savo siaurus asmeninius ir komercinių bankų interesus.

41. Lietuvos bankas, tinkamai neprižiūrėdamas komercinių bankų praktikos ir procedūrų, susijusių su VILIBOR palūkanų normų nustatymu, ir laiku nepriimdamas esminių sprendimų dėl šio indekso naudojimo paskolų kainodaroje,

siekiant apsaugoti bankų klientų interesus, galėjo pažeisti Lietuvos Respublikos finansų įstaigų įstatymo 50 straipsnio, kuriame apibrėžiamos priežiūros institucijos pareigos ir teisės, 1 dalies 5 ir 6 punktų nuostatas.

42. Atliekant parlamentinį tyrimą nustatyta, kad Lietuvos bankas galėjo pažeisti Lietuvos Respublikos Seimo laikinųjų tyrimo komisijų įstatymo 4 straipsnio reikalavimus, nes vienu atveju, prašant pateikti preliminarinius atsakymus į parlamentinio tyrimo klausimus, Komitetui jie nebuvo pateikti ir Komitetas savo posėdyje tai įvertino kaip vengimą bendradarbiauti. Kitu atveju, atsakydamas į Komiteto klausimus apie VILIBOR indeksą, Lietuvos bankas pateikė ne tik neišsamią, bet ir iš esmės melagingą ir klaidinančią informaciją bei paaiškinimus.

43. Apibendrinant galima daryti išvadą, kad Lietuvos bankas sąmoningai ar nesąmoningai sudarė galimybes bankams perkelti daugelį rizikų kitiems, dažniausiai neprofesionaliems rinkos dalyviams. Nevaržydamas pigaus, spekuliatyvaus ir perteklinio finansavimo iš patronuojančiųjų bankų, jis toleravo netolygias vietos bankų konkurencijos sąlygas. Nepaisydamas besiformuojančių nekilnojamojo turto burbulų, ekonominių disbalansų ir iškraipomos ūkio struktūros, Lietuvos bankas toleravo agresyvią ir riziką ignoruojančią Skandinavijos bankų konkurencinę kovą dėl rinkos dalies ir leido šiems bankams visiškai perimti pinigų politikos kontrolę.

Nuorodos

Ingves, S. (2010). The crisis in the Baltic – the Riksbank's measures, assessments and lessons learned. Kalba Riksdago Finansų komitete, 2010 m. vasario 2 d, Stokholmas.
<https://www.bis.org/review/r100203b.pdf>

Klyvienė, V. and Paliulytė, R. (2015). Fiscal policy during the crisis: comparative analysis of the Baltic countries, Vilnius university, conference proceedings, Vilnius.
<http://www.lea2015.ef.vu.lt/wp-content/uploads/2016/01/LEA2015-straipsniu-rinkinys-1.pdf>.

Lietuvos bankas (2012). Paskolų kainodaros trūkumai, galimos alternatyvos ir makroprudencinės priemonės. Parenkota Lietuvos banko Ekonomikos ir finansinio stabilumo tarnybos ir Lietuvos banko Priežiūros tarnybos, 2012 m. spalio.
<https://www.lb.lt/uploads/documents/files/D%C4%97I%20VILIBOR%20alternatyv%C5%B3.pdf>

Ramanauskas, T. (2011). What caused the recent boom-and-bust cycle in Lithuania? Evidence from a micromodel with the financial sector. Lietuvos banko darbo straipsnių serija Nr. 10/2011. https://www.lb.lt/uploads/publications/docs/wp_10.pdf

Riksrevisionen (2011). Maintaining Financial Stability in Sweden. Experiences from the Swedish banks' expansion in the Baltics.
https://www.riksrevisionen.se/download/18.78ae827d1605526e94b329e6/1518435435622/11-0345_RiR_2011_9_ENG.pdf

Švedijos Finansinės krizės komiteto ataskaita (2013). Preventing and managing financial crises. Sweden's Financial Crisis Committee Report.
<https://www.regeringen.se/49bb32/contentassets/0bc8a98c719b474983c1cb715eaa099e/sammanfattning-oversatt-till-engelska---preventing-and-managing-financial-crises>

Valstybės kontrolė (2010). Išvada dėl Lietuvos Respublikos 2009 m. valstybės skolos, suteiktų paskolų iš valstybės vardu pasiskolintų lėšų ir suteiktų valstybės garantijų ataskaitų. 2010 m. rugsėjo 30 d. Nr. FA-P-700-3-80.

<https://www.vkontrole.lt/failas.aspx?id=2246>